ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ

Yabancı Diplomatların Tanıklıklarıyla

ATATÜRK'ÜN LİDERLİĞİ

Hikmet ÖZDEMİR

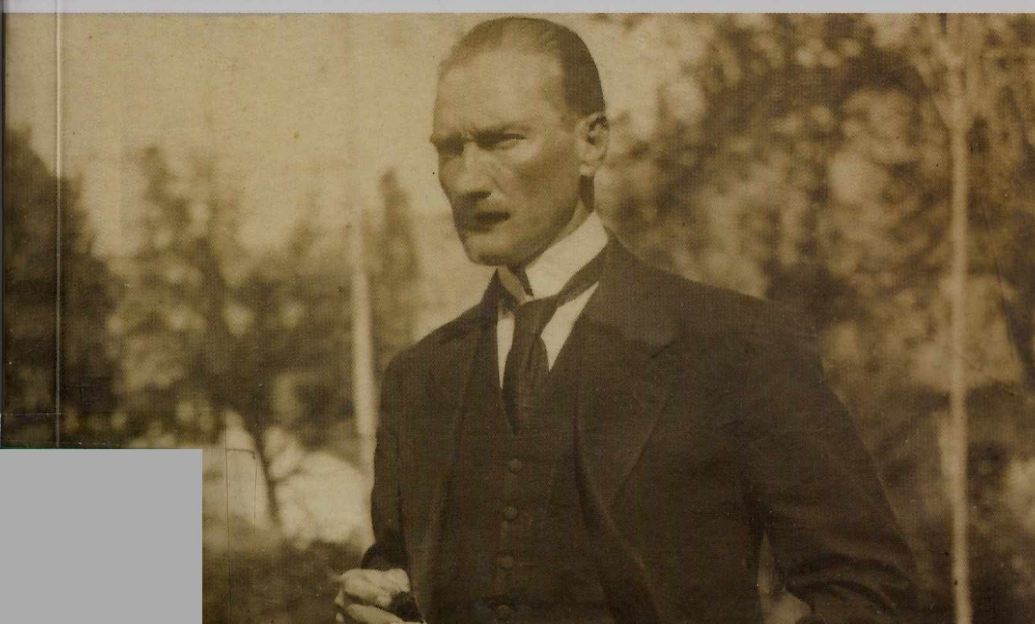

ATATÜRK KÜLTÜR, DİL VE TARİH YÜKSEK KURUMU
ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ YAYINLARI

Yabancı Diplomatların Tanıklıklarıyla

ATATÜRK'ÜN LİDERLİĞİ

Hikmet ÖZDEMİR

ANKARA, 2014

Atatürk

dostlarına

5846 sayılı kanuna göre bu eserin bütün yayın, tercüme ve iktibas hakları **Atatürk Araştırma Merkezi**'ne aittir.

Özdemir, Hikmet, 1951-
Yabancı diplomatların tanıklıklarıyla Atatürk'ün liderliği / Hikmet Özdemir. — 2. bsk — Ankara : AKDTYK Atatürk Araştırma Merkezi, 2014.
VIII, 200 s.: 5 krk.; 21 cm. — (Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi yayını)
Dizin (s. 199-200)
Kaynakça (s. 175-191)
ISBN: 978-975-16-2276-1
1. ATATÜRK, MUSTAFA KEMAL, 1881-1938
2. ATATÜRK, MUSTAFA KEMAL, 1881-1938 - LİDERLİKTE GÖRÜŞLER
I.E.a. II. Seri
956.1024

İNCELEYENLER : Prof. Dr. Nuri KÖSTÜKLÜ
Prof. Dr. Mustafa YILMAZ

KİTAP SATIŞI:
ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ
Mağaza : Bayındır 1 Sok. Nu:24/6 Kızılay/ANKARA
Kurum : Ziyabey Cad. Nu: 19 Balgat-Çankaya/ANKARA
Tel: 009 (0312) 285 55 12
Belgegeçer: 009 (0312) 285 65 73
e-posta : bilgi@atam.gov.tr
web : http://www.atam.gov.tr
e-mağaza : e-magaza.atam.gov.tr

ISBN : 978-975-16-2276-1
İLESAM : 14.06.Y.0150-403
BASKI SAYISI : 1000 Adet
BASKI : Sarıyıldız Ofset Ltd. Şti.
Tel: 0 312 395 99 94

TEŞEKKÜR

Atatürk Türkiyesi'nde görevli yabancı devlet diplomatlarına ve temsilcilerine ait yayınlanmış kaynaklara erişebilme çabamda gönülden destekleri için; Türkiye Büyük Millet Meclisi, Türk Tarih Kurumu ve Kara Harp Okulu Kütüphanelerine ve çalışmamın kitap olarak basımını gerçekleştiren Başbakanlık Atatürk Araştırma Merkezine ayrı ayrı teşekkürlerimi ve şükranlarımı sunarım.

Hikmet ÖZDEMİR
Prof. Dr.
Ankara, 2010

KISALTMALAR

ATAM	Atatürk Araştırma Merkezi
BBC	İngiliz Yayın Kurumu
Çev.	Çeviren
Der.	Derleyen
Haz.	Hazırlayan
TDK	Türk Dil Kurumu
TİTE	Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü
TTK	Türk Tarih Kurumu
Y.	Yayınevi
Y. y.	Yayın yeri yok

İÇİNDEKİLER

Teşekkür III
Kısaltmalar VI
1. Kaynaklar Üstüne 1
2. Yabancı Diplomatların Tanıklıkları 9
2.1. "Şimdi Ne Yapmak Niyetindesiniz?" 9
2.2. Başkumandan ve Ordusu 52
2.3. Gelecek İçin Notlar 60
2.4. Doğu'dan Batı'ya Yürüyüş 74
2.5. Hayat Doktrinden Üstündür 102
2.6. "Devrimler Yumuşak Başlılıkla Olmaz" 124
3. Atatürk'ün Liderlik Özellikleri 135
3.1. Tarih Bilgisi 135
3.2. Millet ve Lider Özdeşliği 136
3.3. Önceden Sezmek 140
3.4. Eylemde Sürat, Dayanıklılık, Sabır ve İkna 144
3.5. Açıklık ve Güven 149
3.6. Doğru Zaman 153
3.6. Duracağı Yeri Bilmek 159

3.7. Önce Gerçek Sonra İdeal 163
3.8. Kadınları Seferber Etmek 168

4. Bir Dehanın Ardından 171

EK 1 - Ayrıntılı Okuma İçin Bibliyografik Listeler 175

EK 2 - Atatürk Tarafından Çizilen Krokiler 193

1. KAYNAKLAR ÜSTÜNE

Atatürk'ün liderliği üstüne yapılacak bir çalışmada ana kaynaklar, bizzat Atatürk tarafından yazılanlardır. Bir başka anlatımla, Lider'in üretimine doğrudan katıldığı veya yönlendirdiği askeri, siyasi veya diplomatik bütün belgelerdir. Benim bu çalışmada kullandığım malzeme, bildiğimiz ana kaynakların dışındadır ve Atatürk tarafından doğrudan üretilenler de değildir. Burada kullandığım malzeme, O'nunla çeşitli vesilelerle temas eden yabancı şahsiyetlere ait anı, günlük, tutanak türü veya diğer diplomatik yayınlardır. Üstelik seçilen konu incelenirken bu alandaki mevcut literatür daha da sınırlandırılmış ve Atatürk Türkiyesi'nde görevli diplomatlar tarafından yayınlanmış anılar ve ulaşılabildiği ölçüde ilgili diplomatik raporlar bu amaçlı bir çalışma için değerlendirmeye alınmıştır.

Böyle bir çalışma için o dönem Türkiye'de görevli olarak bulunan yabancı diplomatların seçilmesinin üç nedeni vardır:

Birincisi, diplomatlar meslekleri gereği olarak, devlet başkanı ile yakın temas imkânı olan bir gruptur ve sürekli olarak muhataplarıyla temas kurmak ve bilgi toplamakla görevlidir. Onların gözlemleri ve değerlendirmeleri bu tür bir çalışmada hiç kuşku-

suz zengin bir malzeme olarak kabul edilmek durumundadır.

İkincisi, meslek olarak diplomatlık, ömür boyu muhataplarıyla ilişki kurmak ve istihbarat toplamak demektir. Üstelik onlar bu işi meslek yaşamları boyunca farklı ülkelerde ve farklı liderler hakkında karşılaştırmalı olarak sürdürme üstünlüğüne sahiptir. Meslek yaşamları sona erdiğinde, eğer özel bir karar almamışlar ise, her biri, görev yaptıkları ülkeler ve tanıdıkları devlet ve hükümet yetkilileri ile meslektaşları hakkında kimi zaman son derece ilginç bilgilerle dolu kitaplar yayınlar.

Üçüncü bir neden olarak şunu söylemek mümkündür:

Diplomatların görevli bulundukları ülkelerin başkentlerinde hazırladıkları raporlar, çoğu kere olaylarla ilgili tarihi arka planın bilinmesinde "gizli" ve "çok gizli" dereceli bilgilerle doludur. Üstelik bu raporlar, kamuoyu baskısı ile kaleme alınmadıklarından çoğu kere, onlarda gerçeğin acı ve incitici görünümleri de olabilir. Bağlı olunan ülkelerin karar vericileri tarafından değerlendirilmek üzere üretilen bu raporların bir kısmı veya pek çoğu belirli bir süre sonunda ilgili devletler tarafından kullanıma açılır. Böylece karar vericiler, akademisyenler ve popüler tarih yazıcıları ve meraklıları henüz keşfedilmemiş ve göz kamaştıran hazinelere kavuşur.

Bu çalışma ile doğrudan ilgili literatür, söz konusu diplomatik şahsiyetlerin Atatürk'le doğrudan görüşmesi esasına göre seçilmiştir. Yabancı diplomatların tanıklıkları konusunda kimi önemli bulunan ayrıntıların yer aldığı ilk kısım; daha sonra o tanıklıklarda yer alan ve doğrudan Atatürk'le ilgili olduğu saptanmış "gözlemler" yazılmıştır. İlk kısımdaki tanıklıklar, Atatürk Türkiyesi'nde görevli bütün yabancı diplomatları kapsamamaktadır. Bu durum doğaldır, çünkü görevli yabancı diplomatın Atatürk hakkında berrak gözlemleri ve dolayısıyla böyle bir çalışma için yeterli tanıklıkları bulunmuyor ise, ayrı bir başlık olarak değerlendirilmeleri yoluna gidilmemiştir. Ancak onların anlatımlarındaki bazı önemli gözlemler, ikinci kısımda (liderlik özellikleri) ilgili başlıklarda yer almıştır.

Atatürk Türkiyesi'nde beş yıl görev yapan ve Atatürk'ü yakından tanıma olanağına kavuşan Fransız Büyükelçisi Albert Sarraut bu duruma örnek olarak gösterilebilir. Atatürk Türkiyesi'nde devrimci atılımların en yakın tanıklarından, Fransa'nın Ankara'da Büyükelçisi Albert Sarraut, Prof. Jean Deny'in kitabına yazdığı "önsöz"de şöyle demektedir:

"Bir halkın yenileşmesinden güzel bir şey yoktur. Ben, 1925'te, o vakitler Angora denilen Ankara'da, zamanın zayıflatamadığı bir hayranlık ve heyecan hissiyle, bu yenileşmede hazır bulundum. Ve yenileşmenin tanıklığını bu kitabın girişine kaydetmekle bahtiyarım.

Bu tanıklığın adağı, gayretleri İstanbul'da ölen Türkiye'yi Ankara'da tekrar var eden kararlı, cüretkâr, açık görüşlü, azimli vatanperver topluluğa düşer. Bununla beraber o adak, önce ve bilhassa, halkı uyandıran, devleti kuran, benzersiz yaratıcı ve dirilmenin erkekçe fikrini memleketine aşılamak için şahsında askeri şef kahramanlığı ile politika dehası birleşmiş olan Mustafa Kemal'e aittir (...)"[1].

Fransız Büyükelçi Albert Sarraut, bu kadar yakın tanıklık itirafında bulunmasına rağmen, kendi anılarında General Harbord, General Sherrill veya kendisi gibi bir diplomat olan İngiliz Büyükelçi Sir Percy Loraine kadar bize O'nun liderlik özellikleri hakkında ayrıntılı bilgiler aktarmamıştır[2].

1925 yılı Ocak ayında Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığından Başbakanlığa gönderilen bir yazıya göre; o tarih itibarıyla Türkiye'de temsil olunan devletlerin tamamı 22'dir. Bunlardan 8'i Türkiye'de büyükelçi bulundurmakta veya bulundurabilecek devletlerdir. Bu devletler sırasıyla şunlardır: İngiltere, Rusya, Fransa, İtalya, Amerika, Japonya, Almanya ve İran. Türkiye'de elçi veya temsilci bulunduran öteki 14 devlet ise şöyledir: Polonya, Yunanistan, Belçika, Yugoslavya, Çekoslovakya, Avusturya,

---

[1] Albert Sarraut, "Önsöz", Jean Deny, **Yeni Türkiye,** (Çev. Sencer Kodolbaş), (Ankara, T. İş Bankası Y., 1960), s. 9.

[2] Albert Sarraut, **Mon Ambassade En Turquie,** (Yy. yok, Fevrier 1953), 95 s.

Macaristan, Bulgaristan, Afganistan, İspanya, İsveç, Danimarka ve Hollanda[3].

Bu çalışmada tanıklıklarından yararlanılan yabancı diplomatların doğum tarihleri incelendiğinde bu şahsiyetlerin 3'ü dışında kalanların yaklaşık hepsi, Atatürk'le aynı kuşaktan ve O'nunla yaklaşık yıllarda doğmuşlardır.

Doğum tarihlerine göre Atatürk'le aynı kuşaktan olanlar; Ukraynalı General Frunze (1885–1925), Sovyet Rusya Büyükelçisi Aralov (1880–1969), İngiltere Büyükelçisi Sir Percy Loraine (1880–1961); Fransız Büyükelçiler Albert Sarraut (1872–1962) ve Charles de Chambrun (1875–1952) da yaklaşık olarak bu kuşak içinde düşünülebilir. Amerikalı Generaller, James Harbord (1866–1947) ve Charles Sherrill (1867–1936) ve Avusturya Elçisi Kral (1869–1932) Atatürk'ten yaklaşık 15 yaş büyük; Avusturya Elçisi Bischoff (1894–1960) ise 13 yaş küçüktür.

Kabul edilmelidir ki, her yabancı diplomat veya temsilci Atatürk ile ilgili gözlemlerinde pozisyonları gereği eşit konumlarda olmamışlardır. Elbette bu onların kendilerinden, yeteneklerinden kaynaklanmaz; sadece tarihi olayların seyri ile ilgili bir durumdur.

---

[3] Bilal N. Şimşir, **Ankara... Ankara: Bir Başkentin Doğuşu,** (Ankara, Bilgi Y., 1988), s. 290.

Bunu çarpıcı bir örnekle açıklamak ve ardından yabancı diplomatların tanıklıklarının seçimleri hakkında bazı bilgiler sunmak isterim:

1919 yılı 20 Eylül günü, Sivas'ta, Amerikalı General Harbord ve Türk Lider Mustafa Kemal'in gerçekleştirdikleri "buluşma" bu özellikleri taşıyan son derece anlamlı bir kritik görüşmedir. Üstelik böyle bir çalışmada "tanıklık" için seçilmenin dayanılmaz cazibesine sahiptir ve bu konuda bir hayli yayın üretilmesi nedeniyle de gerçekten zengin bir başlangıçtır.

Amerikalı General'le başlamanın diplomasi bilimi açısından bir başka ilginç özelliği daha var: General Harbord, Türk İstiklal Savaşı'nı yönetecek, ardından yeni Türkiye Devleti'ni kuracak Lider'le görüşen ilk üst düzey yabancı misyon temsilcisidir.

Kronolojik olarak, Amerikalı General Harbord'dan yaklaşık bir yıl sonra bu defa Sovyet Rusya'yı da temsil eden Ukraynalı General Frunze; hemen onun ardından savaşın en zorlu evresinde yine Sovyet Rusya'dan Büyükelçi Aralov, yine onunla birlikte Azerbaycan Sovyet Cumhuriyeti'nden Elçi Abilov Türk İstiklal Savaşı'nın Başkumandanı ile doğrudan ve son derece önemli görüşmeler yapmışlardır.

Frunze, Aralov ve Abilov gibi diplomatik temsilcilerin Türklerin yeni Lideri ile görüşmeleri, çok değil birkaç yıl önce birbiriyle amansız ve kanlı bir savaşa tutuşan iki ordunun bu defa gıpta edilecek bir

stratejik ve askeri işbirliği dönemine girmeleri ile sonuçlanmıştır.

Elbette bütün bu şahsiyetlerin ayrı ayrı izlenimleri bu zorlu savaş döneminin muzaffer kahramanının liderlik özelliklerinin onların gözüyle ortaya konulmasında katkılar sağlamıştır.

Bundan ayrı olarak bir de, Türk İstiklal Savaşı'ndan hemen sonra Türkiye'de görev yapan yabancı diplomatlara Lider'in bu zorlu savaş döneminin kritik olaylarına dair kendi anlatımları var.

1932'de ABD Büyükelçisi olarak Türkiye'de bulunan bir diğer General, Sherrill tarafından yazılan Atatürk monografisi bu açıdan göz kamaştıran bilgilerle doludur. Sherrill'in Atatürk biyografisinde yazılanlar doğrudan Gazi'yle yapılan görüşmelere, O'nun kendi anlatımlarına dayanıyor.

Aynı şekilde Avusturyalı diplomatlar Kral ve özellikle Bischoff, Alman diplomat Nadolny, Fransız diplomatlar Sarraut, Chambrun ve Ponsot'un, bir diğer önemli Amerikalı diplomat Grew ve nihayet 1961 yılında Londra'da vefatına kadar Atatürk'ün bir dostu olarak her fırsatta O'nu ve ülkesini anlatan Sir Percy Loraine de bu çalışmanın ana kaynaklarındandır.

"Yabancı Diplomatların Tanıklıklarıyla Atatürk'ün Liderliği" başlıklı bu çalışmada literatürün eksiksiz tarandığı iddiasında değilim. Ancak, Türkçe ve yabancı dillerde kitap olarak basılmış başlıca ya-

yınlara ulaşmaya özen gösterdim. Bundan ayrı olarak, bir kısım yayınlanmış diplomatik raporların ve konuyla doğrudan ilgili orijinal akademik yayınların da değerlendirme kapsamında olmasına özellikle dikkat ettim.

Yararlandığım kaynaklar, Atatürk'le bizzat görüşmüş ve yetkili olarak devletlerini temsil etmiş diplomatik şahsiyetler tarafından hazırlanan belgeler ve kitaplar olduğu için; öncelikle bu yayınların bibliyografik künyeleri çalışmanın ekinde kişilere göre listelenmiştir.

1932 yılında Atatürk tarafından ABD Büyükelçisi General Charles H. Sherrill'e çizilen özel krokiler de renkli olarak bu çalışmanın ekinde sunulmuştur.

EK – 2'de yer alan bu krokilerin konuları şöyledir:

Kroki – 1 : Arıburnu ve Suvla Koyu Harekâtı
Kroki – 2 : Sultan'la Son Görüşme
Kroki – 3 : Sakarya Savaşı İlk Evre
Kroki – 4 : Sakarya Savaşı İkinci Evre
Kroki – 5 : Dumlupınar Savaşı

2. YABANCI DİPLOMATLARIN TANIKLIKLARI

2.1. "ŞİMDİ NE YAPMAK NİYETİNDESİNİZ?"

Almanya ve Avusturya-Macaristan'la birlikte Osmanlı İmparatorluğu'nun da savaş suçlusu olarak cezalandırılacağı Paris Konferansı, tıpkı savaş gibi beklenenden daha uzun sürmüştür. Bu uzamada Osmanlı İmparatorluğunun tasfiye sürecinde farklı senaryoların ve taleplerin büyük payı olmuştur. Bunların başında Yunanlıların Anadolu ve Trakya'da; Ermenilerin Doğu Anadolu'da toprak talepleri vardır. Her iki talep de Wilson ilkeleri ile çelişmektedir[4]. Ne var ki, ABD'ne İngiltere tarafından İstanbul ve Boğazlar ile Doğu Anadolu'da ve Ermenistan'da bir manda yönetimi önerilmiş ve diğer devletler de bunu desteklemişlerdir[5].

3 Temmuz 1919 günü, ABD Dışişleri Bakanlığından John Foster Dulles (1950'li yıllarda Başkan Eisenhower döneminde ABD Dışişleri Bakanı) ve Herbert Hoower (daha sonra ABD Başkanı), Başkan Wilson'a bir telgraf göndermiş ve Harbord Heye-

---

[4] Seçil Akgün, "Ana Hatlarıyla General Moseley Raporu: Türkiye'de Amerikan Mandası", **Belleten,** Cilt XLVIII, Sayı 189-190 (Ocak-Nisan 1984), s. 95.

[5] Kadir Kasalak, **Milli Mücadele'de Manda ve Himaye Meselesi,** (Ankara, Genelkurmay Y., 1993), s. 87.

ti'nin ivedilikle bu amaçla görevlendirilmesini talep etmişlerdir[6]. ABD Yakın Doğu Yardım İşleri Yöneticisi Herbert Hoower'a göre özellikle Doğu Anadolu'da ve Kafkasya'da kabul edilecek bir Ermenistan Mandası, ABD'nin çıkarlarına uymamaktadır. Bu koşullarda sorunu yerinde incelemek için bölgeye bir heyetin gönderilmesini ABD Başkanı uygun bulmuştur[7].

ABD Başkanı Wilson tarafından Anadolu'da ve Kafkasya'da inceleme yapmakla görevlendirilen General Harbord o sırada Tümgeneral rütbesindedir. Illinois'li sıradan bir çiftçi çocuğu olan Harbord, 1889'da 23 yaşında iken ABD Kara Kuvvetlerine er olarak katılmış ve orduda gözle görülür şekilde yükselmiştir. Avrupa'daki ABD Kuvvetleri Komutanı General John J. Pershing'in emrinde Kurmay Başkanı ve Ordonat Başkanı olarak onun en yakın çalışma arkadaşı olmuştur. 1919 yılına kadar görev yaptığı yerlerde görüş ve fikirlerine saygı duyulan biri konumuna yükselmesi, açık fikirli ve ülkelerdeki olayları izleyen kişiliği onun 1903—1914 yıllarında Filipinlerde görev yapan Amerikan komutanları arasında seçkin ve başarılı olmasını sağlamıştır. Harbord, 1922 yılında ordudan ayrıldıktan sonra da Ameri-

---

[6] Metin Ayışığı, **Kurtuluş Savaşı Sırasında Türkiye'ye Gelen Amerikan Heyetleri**, (Ankara, TTK Y., 2004), s. 91.

[7] Kadir Kasalak, **Milli Mücadele'de Manda ve Himaye Meselesi**, s. 87.

kan Radyo Kurumu Başkanı olarak 1947 yılına kadar (ölümü) hizmet vermiştir[8].

24 Ağustos 1919 günü, Ermenilerin Anadolu ve Kafkasya'daki gerçek durumunu yerinde inceleyerek ABD mandasında bir Ermenistan kurmanın, İstanbul ve Türkiye'de bir manda idaresi tesisinin gerekli ve mümkün olup olmadığını tespit ve rapor etmekle görevli General Harbord Heyeti, ABD Donanmasına ait *St. Martha Washington* gemisi ile Brest Limanından yola çıkmıştır[9].

General Harbord ve beraberindekiler, 2 Eylül 1919 günü akşamı *St. Martha Washington* gemisiyle İstanbul'a ulaşmışlardır[10].

Burada ilginç bir ayrıntı olarak kayıt etmeliyim ki, General Harbord, Paris'te iken, Osmanlı İmparatorluğu eski Hariciye Nazırı Gabriel Noradunkyan ile Erzurum eski Mebusu Karakin Pastırmacıyan kendisiyle görüşmek üzere Amerika'dan Paris'e gelmişler ve General'i ziyaret ederek bir muhtıra vermişlerdir[11]

---

[8] Peter F. Sugar, "A Reinterretation of the Significance of General James G. Harbord's Mission" **Uluslararası Atatürk Konferansı Tebliğleri Cilt II,** (İstanbul, Boğaziçi Üniversitesi Y., Ekim 1981), s. 436.

[9] Fethi Tevetoğlu, "Mustafa Kemal Paşa-General Harbord Görüşmesi III", **Türk Kültürü,** Yıl VII, Sayı 80 (Haziran 1969), s. 527.

[10] Zeki Sarıhan, **Kurtuluş Savaşı Günlüğü II,** (Ankara, TTK Y., 1994), s. 67.

[11] Cemal Kutay, **Türk Milli Mücadelesinde Amerika,** (İstanbul, Boğaziçi Y., 1979), s. 22.

Yine İstanbul'da Harbord'la görüşen Ermeni Patriği Zaven Efendi, Amerikalı General'e haritalardan rakamlara, istatistiklerden fotoğraflara, hatta yer adlarına kadar bir rapor sunmuştur[12].

Bu arada Türklerden de, Halide Edip, Ahmet Emin, Yunus Nadi gibi tanınmış şahsiyetlerin yer aldığı "Wilson Prensipleri Cemiyeti", General Harbord'la yaptıkları görüşmede, Kafkasya'ya gitmek için Batum yolunu değil, Sivas yolunu tercih ederek, orada Mustafa Kemal Paşa ile görüşmesini ve olayların gerçek boyutlarını yakından incelemesini istemişler ve bunda da başarılı olmuşlardır[13]. General Harbord'la İstanbul'da görüşen Türklerin amacı, Heyet'in tarafsız biçimde incelemelerini yapmasına yardımcı ve Türk yurdunun bir kısmının Ermenistan toprakları şeklinde gösterilmesine engel olmaktır[14].

7 Eylül 1919 günü General Harbord başkanlığında ABD Heyeti, İstanbul'dan demiryolu ile yola çıkmıştır[15].

---

[12] Cemal Kutay, "Bir Amerikan Generali-Üç Türk Şahsiyeti", **Türk Dünyası Tarih Dergisi,** Sayı 62 (Şubat 1992)'den: Metin Ayışığı, **Kurtuluş Savaşı Sırasında Türkiye'ye Gelen Amerikan Heyetleri,** s. 92.

[13] Metin Ayışığı, **Kurtuluş Savaşı Sırasında Türkiye'ye Gelen Amerikan Heyetleri,** s. 92.

[14] Metin Ayışığı, **Kurtuluş Savaşı Sırasında Türkiye'ye Gelen Amerikan Heyetleri,** s. 93 ve Kadir Kasalak, **Milli Mücadele'de Manda ve Himaye Meselesi,** s. 87.

[15] Metin Ayışığı, **Kurtuluş Savaşı Sırasında Türkiye'ye Gelen Amerikan Heyetleri,** s. 92.

Harbord başkanlığındaki Heyet, 46 kişiden (15 asker, 31 sivil) oluşmaktadır. General Harbord'la birlikte General Frank R. McCoy ve General George Van Horn Moseley adlı iki üst rütbelinin daha bulunduğu askeri heyette, 5 Amerikalı Ermeni (2'si subay, 3'ü sivil) sırasıyla Mühendis Binbaşı Şekerciyan, Mühendis Üsteğmen H. H. Kaçadoryan, Aram Kojassar (yardımcı), Dikran Serjanyan ve Dik Ohanesyan (tercüman) vardır. General Harbord, Türkiye'deki temaslarında tarafsızlığı sağlamak ve yanıltılmaya fırsat vermemek için bazı önlemler de almıştır. Bunların başında Robert Kolej Tarih Öğretmeni Hüseyin Bey (Pektaş) olmak üzere bir-iki güvenilir Türk, tercümanlık ve kılavuzlukla görevlendirilmiştir. General Harbord aynı özeni raporun imzalanmasında ve ayrıca ana rapora eklenen 13 özel raporda da göstermiş ve bunların hiçbirini Ermeni asıllı heyet üyelerine hazırlatmamıştır. Bu da onun, raporunu hazırlarken gösterdiği tarafsızlık ve dürüstlüğüne önemli bir kanıttır[16].

Daha Fransa'da iken, General Harbord Heyeti'nin Fransa'dan Türkiye'ye doğru yola çıkacağı haberinin İstanbul'da bulunan gizli gruplar tarafından derhal Sivas'taki yeni Lider Mustafa Kemal'e bildirildiği Türk Askeri Arşivi'ndeki kayıtlardan anlaşılmaktadır[17].

---

[16] Fethi Tevetoğlu, "Mustafa Kemal Paşa-General Harbord Görüşmesi III", s. 526 ve 527.

[17] Fethi Tevetoğlu, "Mustafa Kemal Paşa-General Harbord Görüşmesi III", s. 527.

General Harbord, İstanbul Hükümeti'ne karşı Sivas'taki Mustafa Kemâl'in önemsendiğini hissettirecek bir davranışa sebebiyet vermemek için, kendisini Sivas'ta resmen karşılayacak heyette bulunmamasını, Mustafa Kemal ve Rauf Bey'e habercileri aracılığıyla ima etmiştir. 15 Eylül'de Harbord Heyetinden bir Binbaşı ve bir Yüzbaşı Sivas'a gelmiş ve Mustafa Kemal ve Rauf Bey'le kongre binası olan yerde görüşmüşlerdir[18]

General Harbord ve Heyeti, Sivas'ta törenle karşılanmışlardır.

Mustafa Kemal'le birlikte o gün Sivas'ta bulunanlardan ve tören bölüğü komutanı Kılıç Ali'nin bu konuda aktardığı ayrıntılar şöyledir:

"(...) Paşa, konuğunu askeri törenle karşılayacaktı. 3. Kolordu'nun takviyeli bandosu, şehrin ileri gelenleri, heybetli bir kişi olan Sivas Valisi Reşit Paşa'nın kendisine pek yakışan -jaketatay'a benzeyen- istanbulinli kılığı, elverdiğince temiz giydirilmiş kız-erkek öğrenciler ve bunlar içinde biri kız biri erkek iki minik öğrencinin konuğa sunacakları çiçek buketi ve arka planda da Sivas'ın yerel kıyafetleri içinde atlı Yörükleri yer alıyorlardı.

Paşa'nın yanında İngilizcesi pek mükemmel olan Hüseyin Rauf (Orbay) ve dört Avrupa dilini anadili gi-

[18] Deniz Bilgen, **ABD'li Gözüyle Sivas Kongresi,** (İstanbul, Kaynak Y., 2004), s. 238.

bi konuşmasıyla ün yapan Alfred [Ahmet] Rüstem Bey vardı. (...) Tören bölüğünün başındaydım. Kendisine doğru ilerleyen Rauf Bey, Paşa'yı takdim etti. Harbord'un, dünyada kim olursa olsun, ilk gördüğünde mutlaka etkisi altında kalacağı, hiç değilse inceleme ihtiyacı duyacağı Mustafa Kemal'in, hele gençlik çağının [38 yaşındadır] o olgun devresindeki Mustafa Kemal'in sarışın çehresine hayret içinde daldığına tanık oldum. Hakkında çok şey dinlediği belliydi. Paşa, o anda her şeye hâkim mizacı ile General'in elini sıktı ve onu, bizim saf tuttuğumuz tören kıtasına doğru ilerletti. Selam t'si, önce ordu karargâhı, daha sonra Heyet-i Temsiliye'nin hemen hemen bütün kadrosunu oluşturan, çoğunluğu subay olan, eğitim disiplinine sahip tören bölüğü önünden geçene kadar sürdü. [Vali] Reşit Paşa'yı Hükümeti temsil eden kişi olarak General'e bizzat Mustafa Kemal takdim etti. Böylelikle Sivas'ta kendisinin başında olduğu hareketin, ülkeyi ve milleti temsil ettiğini anlatmak istiyordu (...)"[19].

General Harbord ve yanındakilerin Mustafa Kemal ve arkadaşlarıyla görüşmesi, 20 Eylül 1919 günü Vali Reşit Paşa'nın, Heyet onuruna öğle yemeğinden sonra bir kulüpte gerçekleşmiştir[20].

---

[19] **Kılıç Ali'nin Anıları** (Der. Hulusi Turgut), (İstanbul, T. İş Bankası Y., 11. Baskı 2005), s. 70-71.

[20] Deniz Bilgen, **ABD'li Gözüyle Sivas Kongresi**, s. 239.

Türk askeri kayıtlarına göre; Atatürk, 20 Eylül günü General Harbord'la gerçekleştirdikleri bu tarihi görüşme ve ayrıntıları hakkında hemen ertesi günü (21 Eylül 1919) Erzurum'daki 15. Kolordu Kumandanı Kazım Karabekir'e şu bilgileri iletmiştir:

"General Harbord maiyetiyle dün buraya geldi. Kendi arzusu üzerine gayet gizlice 3–4 saat kadar konuştuk. Yanında daha iki General ile Robert Kolej öğretmenlerinden tercümanlık vazifesini yapan Hüseyin Bey bulunuyordu. Biz de Rauf, Bekir Sami ve Rüstem Beylerle beraberdik. Adı geçenin sorduğu soruların başlıcaları şunlardır:

(1).Kuva-i Milliye'nin kuruluşu ve bugünkü kuvvet derecesi ve yaygınlığı;

(2).Müslüman olmayan unsurlar ve bilhassa Ermeniler hakkındaki görüşümüz;

(3).Yardım ve müzaheret [himaye] hakkındaki fikrimiz.

Bu sorulara uzun uzadıya verilen izahatlı cevaplarda aşağıdaki noktalar anlatılmıştır:

(1).Milli teşkilât; vuku bulan haksız muamelelerden üzüntü duyan millet, her tarafta kendiliğinden meşru haklarını müdafaa için örgütlendi ve Erzurum Kongresi'yle bütün Doğu Anadolu'da ve Sivas Genel Kongresi'yle de bütün Anadolu ve Rumeli'de birliğini

temin etti. Kuvveti büyüktür. Yayıldığı alan da bütün vatandır. Mütareke tarihiyle ortaya çıkan sınır haricinde hiçbir emel ve teşebbüslerimiz yoktur.

(2).Memleketimizde yaşayan bütün Müslüman olmayan unsurlara olduğu gibi Ermenilere de hiçbir kötü kastımız yoktur. Bilâkis onların her türlü tabiiyet haklarına tamamen riayetkârız. Bunun aksi olarak yayılanlar düzmeceden ve İngilizlerin aldatmacasından ibarettir.

(3).Tarafsız ve kuvvetli bir devlet ve milletin, Beyanname'mizin birinci maddesi hükümleri icabınca yardımına ihtiyacımızı itiraf ve memnuniyetle kabul ederiz. General, bütün milli harekât ve teşebbüslerimizi takdir ve 'Bir Türk olsaydım ben de ancak bu şekilde hareket edecektim,' demiş ve pek samimi ve lehimizde ümit verici fikirler ve görüşler de açıklamıştır. Konuşmamızın tamamen gizli tutulmasını özel olarak rica etti. Bugün Erzincan üzerinden Erzurum'a hareket etti. Zatıâlileriyle görüşmesi kendisine tavsiye edildi. General, ayrıca Erzurum'da 40,000 kişilik bir kuvvetin toplanarak Ermenistan'a taarruz ve bu şekilde Turanîlik gayesinin elde edilmesine çalışılacağı hakkında söylentiler mevcut olduğunu ifade etmiştir. Cevaben, bunun katiyen asıl ve esası olmadığı ve tekmil Doğu vilayetlerindeki kuvvetin 10,000 kadar bulunduğu ifade edilmiştir. Refakatlerindeki Hüseyin Bey'i, Erzurum Heyet-i Merkeziyesi ile temasa getirerek, oradaki Ermeni facialarının hâlâ mevcut eserleri-

nin gösterilmesi uygun olur. Hüseyin Beye icap eden şeyler söylenmiştir."[21]

Anadolu'da yeni başlatılan Türk istiklal hareketinin yürütme organı olarak Heyet-i Temsiliye'nin 22 Eylül 1919 tarihli kararında bu tarihi zirveyle ilgili olarak şunlar yer almıştır:

"Amerika Hükümeti tarafından Memalik-i Osmaniye ve Kafkasya'da incelemeler yapmak üzere gönderilen General Harbord Heyeti Sivas'a gelmekle, bunlara, milli harekâtın meşru maksat ve gayesi ve milli teşkilat ve birliğin ortaya çıkış sebebi, Müslüman olmayan unsurlara karşı olan hissiyat, İngiliz propagandası ve hainane icraatı tafsilatıyla ve delilleriyle anlatıldı ve bu görüşülen şeylerin muhtıra halinde yazılarak, dönüşlerinde alınmak üzere Samsun'a gönderilmesi kararlaştırıldı."[22]

Sivas Valisi Reşit Paşa'nın anlatımına göre; General Harbord kendisini ziyaretinde Türk Lider Mustafa Kemal'le buluşması hakkında şunları söylemiştir:

"(...) General, Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşları çok metin, fedakâr ve vatanperver adamlar, memleketlerinin istiklal ve hürriyeti için çalışıyorlar. Muvaffak olacaklarına az çok kani oldum, dedi. Ben de, az değil, çok kani olmanızı rica ederim, zira bütün millet,

---

[21] **Atatürk'ün Bütün Eserleri, Cilt 4 (1919),** (İstanbul, Kaynak Y., üçüncü basım 2005), s. 82-83.

[22] **Atatürk'ün Bütün Eserleri, Cilt 4 (1919),** s. 89.

kül halinde beraberdir. Ve Heyet-i Temsiliye'ye merbuttur (bağlıdır). Hepimiz onlarla beraberiz, elbette muvaffak olacağız, dedim. Evet, evet, dedi."[23]

1919 yılı 20 Eylül günü Sivas'ta gerçekleştirilen bu zirvenin içeriği o dönemde iç kamuoyundan tümüyle gizli tutulmuştur. Zirveden 2–3 hafta sonra 13 Ekim 1919 günü *Tasvir-i Efkâr* Başyazarı Velid Beyefendi'nin Mustafa Kemal'e gönderdiği 21 adet sorudan General Harbord'la görüşmesinin içeriğini açıklamasını isteyen 12. soruya "gizlilik" gerekçesiyle karşılık yazılmamıştır[24].

Sivas Genel Kongresi kararıyla[25], Türk istiklal hareketinin sözcülüğü için Sivas'ta yayınlanan *İrade-i Milliye* gazetesinde bu beklenmedik zirve hakkında yalnızca küçük bir haber yer almıştır. Elbette, Mustafa Kemal liderliğindeki milliyetçilerin daha ilk adımda yabancı bir güç (veya güçler) tarafından dikkate alınması önemli bir gelişmedir[26].

23 Eylül 1919 günlü *İrade-i Milliye* gazetesi görüşmeyi şu şekilde vermiştir:

"Dün şehrimizde mühim bir mülâkat vuku bulmuştur. Amerika Cemahir-i Müttehidesi Reisi Wilson ce-

---

[23] Mazhar Müfit Kansu, **Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber, 2. Kitap,** (Ankara, TTK Y., 1968), s. 347.

[24] **Atatürk'ün Bütün Eserleri, Cilt 4 (1919),** s. 294 ve 295.

[25] Uluğ İğdemir, **Sivas Kongresi Tutanakları,** (Ankara, TTK Y., 1969), s. 104.

[26] Aytül Tamer, **İrade-i Milliye: Ulusal Mücadelenin İlk Resmi Yayın Organı,** (İstanbul, Tüstav Y., 2004), s. 118 vd.

naplarının Şark'taki mesele-i siyasiye ve milliyeleri mahallinde tetkik etmekle tavzif ettiği (görevlendirdiği) heyet-i fevkalâdenin reisi General James Harbod'la maiyetindeki zevattan bir kısmı şehrimize gelmişler ve Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine idadi binasında mülâki olarak (buluşarak) dört saati mütecaviz (aşkın) görüşmüşlerdir. Paşa Hazretleri misafirleri şerefine çay ziyafeti keşide etmişlerdir (vermişlerdir)"[27].

Bu dönemde İstanbul basını üstünde sansür vardır ve özellikle dış haberler kontrol altındadır. Osmanlı Hükümeti, Fransız Havass Ajansı'nın İstanbul'daki Amerikan kaynaklarından aktardığı görüşme haberinin Türkçe gazetelerde yer almasını istememiştir. Zirve haberi, ancak Rumca gazetelerde yayınlanabilmiştir.

28 Eylül 1919 günlü *İkdam* gazetesinde konu ile ilgili şu haber yer alabilmiştir:

"Beyoğlu gazetelerinde görüldüğüne göre, Ermenistan meselesi başta olmak üzere Wilson prensiplerine ait meseleleri mahallinde tetkik etmek üzere bir müddetten beri seyahatte olan General Harbord riyasetindeki Amerikan Tahkik Heyeti Sivas'ta Mustafa Kemal Paşa ile mülâkat icra etmiştir. Mustafa Kemal Paşa Ordu Müfettişliği vazifesinden azledilmiş ve

[27] Ahmet Necip Günaydın, **Milli Mücadelede Sivas ve Mustafa Kemal Paşa,** (Sivas, 2000), s. 124.

kendisi askeri hizmetinden de istifa etmiş olduğundan Amerikan Heyeti ile ne sıfat ve salahiyetle (yetkiyle) temas ettiğinin öğrenilemediği de verilen haberler arasındadır"[28].

General Harbord Heyeti'nin izlenimleri Avrupa ve ABD kamuoyundan da son derece gizli tutulmuştur. Bununla birlikte 24–25 Ekim 1919 tarihli ve Paris çıkışlı haberlerden az da olsa kimi bilgilerin sızabildiği anlaşılmaktadır. Bu konuda gazete haberleri arasında, Heyetin görevinin, "Ermenilerin arzusunu tetkik veyahut Ermenistan menafî itibarıyla Amerikan mandasının muvafık olup olmadığı keyfiyetlerini tahkik eylemem cihetlerine matuf olmayıp" asıl amacın, "Amerika'nın Ermenistan'da askeri mandaterliği kabul eylemek iktidarında ve mekânında bulunup bulunmadığını tetkike matuf..." olduğu ileri sürülmüştür[29].

Eylül ayının başında toplanan Sivas Kongresi'ni izlemek için şehirde bulunan Amerikalı Gazeteci Mr. Brown ayrılmış olmasına rağmen, Harbord Heyeti'nin temaslarını merakla takip etmekte ve Paris üzerinden ABD'ndeki gazetesine göndermektedir.

---

[28] Cemal Kutay, "Türk Milli Mücadelesinde Amerika", **Sohbetler,** Sayı 1 (Nisan 1971), s. 73-74'ten: Ahmet Necip Günaydın, **Milli Mücadelede Sivas ve Mustafa Kemal Paşa,** s. 124.

[29] İzzet Öztoprak, **Türk ve Batı Kamuoyunda Milli Mücadele,** (Ankara, TTK Y., 1989), s. 43-44.

Amerikalı Gazeteci Brown'un General Harbord'un Sivas'tan ayrıldığı gün dünyaya duyurduğu haber şöyledir:

"Türk milliyetçileri ile Amerikan Misyonu Reisi General J. Harbord arasında Sivas'taki temaslar nihayet bulmuştur. Danışma ve karşılıklı fikir alışverişi şeklinde olan görüşmelerde Türk milliyetçileri, mücadele gayelerini açıklamışlardır. Türkler, Amerikan misyonunun hadiseleri mahallinde tetkikinden çok memnundurlar. Harbord Heyeti'nde söz sahibi bir şahsiyet, 'Gördüklerimiz ve dinlediklerimizle bize anlatılanlar arasında büyük farklar var. Bu yolculuğumuz bize her şeyi yerinde görüp iki tarafı dinlemek gibi doğru kararı verebilmek imkânı bahşetti. En doğru kararı bu şekilde alacağımıza inanıyoruz,' dedi. Heyet, Erzurum'dan sonra Türk hududunu aşarak Kafkasya'ya girecektir"[30].

1920 yılı ilkbaharında, görev ziyaretinden birkaç ay sonra, General Harbord Anadolu ve Kafkasya'daki izlenimlerini ve önerilerini içeren 44 sayfalık bir raporu; "Conditions in the Near East: Report of the American Military Mission to Armenia", (Washington, Government Printing Office, 1920) başlığı altında hazırlamış ve ilgili makam ve kurumlara sunmuştur.

---

[30] Cemal Kutay, **Türk Milli Mücadelesinde Amerika,** s. 98.

Yine General Harbord tarafından *World's Work* dergisinin 40. cildinde (Mayıs, Haziran ve Temmuz 1920) yayınlanan üç makalede harita ve orijinal resimlerle hayli ayrıntılı değerlendirme ve bazı ilginç anılar yer almıştır. Bunlardan "Mustapha Kemal and His Party" başlıklı ikinci makale birçok açıdan en ilginç olanıdır. 1920 yılında *World's Work* dergisinde General Harbord tarafından yayınlanan üç makalenin o yıllarda yapılan Türkçe tercümeleri ise, ancak 2005 yılında, Osman Selim Kocahanoğlu tarafından yayına hazırlanan *Ali Fuat Cebesoy'un Arşivinden Askeri ve Siyasi Belgeler* başlıklı kitapta Türk okuyucusu ile buluşabilmiştir[31].

"Harbord Raporu" adlı tarihi belgenin en azından bir bölümünü okuyan Türklerden biri, belki ilk Türk, Hüseyin Pektaş'tır. General Harbord'un Türkiye'deki ziyaret ve temaslarında tercümanı olarak yanında bulunan Hüseyin Pektaş bu raporun bir bölümünün Amerikalı General tarafından kendisine ulaştırıldığını söylemiştir:

"General daha sonra, Başkan Wilson'a vermiş olduğu raporun bir bölümünü bana gönderdi. Hatırımda kaldığına göre bana gönderilen bölümde, Ermeni devleti kurulması durumu tartışılıyor ve karşıt tez çok daha ağır basıyordu. Raporun, Mustafa Kemal ile gö-

[31] Osman Selim Kocahanoğlu, **Ali Fuat Cebesoy'un Arşivinden Askeri ve Siyasi Belgeler,** (İstanbul, Temel Y., 2005), s. 67-121.

rüşmeler ve çoğunlukla büyük devletlerin karşıt olduğuna inandığım kısımları, Amerika Senatosu tarafından sansür ve yasak edilmiş bulunmaktadır Bu bakımdan bu kısımlar hakkında bir şey söyleyemeyeceğim"[32].

Belli ki Hüseyin Pektaş'ın Kemal Arıburnu'na bunları aktarması hayli erken bir dönemdedir.

Sivas'ta Amerikalı General Harbord ile yapılan tarihi zirveye Mustafa Kemal'in yanında katılan Rauf Orbay ise II. Dünya Savaşı sonrasındaki bir ABD ziyaretinde General Harbord'la yine buluşmuş ve onun bizzat yardımıyla ABD Kongresine de sunulan "Harbord Raporu" adlı ünlü belgenin bir kopyasını almış ve bazı kısımlarını 1962 yılında *Yakın Tarihimiz* dergisinde yayınlamıştır[33].

Rauf Orbay, Harbord raporunu bizzat General'in kendisiyle birlikte Kongre Kütüphanesinde nasıl aradıklarını anılarında şöyle aktarmıştır:

"Ben bu Generalin, memleketimiz hakkında hükümetine vermiş olduğu raporları, bilahare Amerika'da, bizzat Harbord vasıtasıyla, Âyan Meclisinde (Senato'da) arayıp bulmuştum"[34].

---

[32] Kemal Arıburnu, **Sivas Kongresi: Samsun'dan Ankara'ya Kadar Olaylar ve Anılarla,** (Ankara, ATAM Y., 1997), s. 236.

[33] Bkz: "Rauf Orbay'ın Hatıraları", **Yakın Tarihimiz,** (İstanbul, Türkpetrol Y., [1962]), Cilt 1 vd.

[34] Rauf Orbay, **Cehennem Değirmeni: Siyasî Hatıralarım I,** (İstanbul, Emre Y., ikinci baskı 2003), s. 263.

Türkiye adına 1960'lar biterken söz konusu tarihi zirvenin belgeleriyle ilgili olarak ikinci bir çaba daha vardır:

1968 yılında yine Washington'da Kongre Kütüphanesinde Fethi Tevetoğlu tarafından gerçekleştirilen bu çabanın sonucunda; General Harbord'un 44 sayfalık "gerçekçi" raporu ve heyetinde bulunan öteki yetkililerin Türkiye ve Kafkasya ile ilgili hazırladıkları diğer etütlerin kopyaları elde edilmiştir. Ve hemen ertesi yıl, 1969'da, *Türk Kültürü* dergisinde bu malzeme Fethi Tevetoğlu tarafından Türkçe literatüre kazandırılmıştır[35].

Harbord - Mustafa Kemal zirvesinden 60 yıl sonra, 1979'da, Cemal Kutay tarafından yayınlanan *Türk Milli Mücadelesinde Amerika* başlıklı kitap ise, konuyu biraz daha ayrıntılı olarak mercek altına almıştır[36].

Hiç kuşkusuz Türk kamuoyunun General Harbord'un faaliyetlerinden daha ayrıntılı şekilde haberdar oluşunda önemli bir katkı sağlayan eser, 1981 yılında, Prof. Seçil Akgün tarafından yayınlanan *General Harbord'un Anadolu Gezisi ve Ermeni*

---

[35] Fethi Tevetoğlu'nun söz konusu makaleleri için bkz: **Türk Kültürü,** Cilt VII, Sayı 76, 77, 80 ve 81 (Şubat, Mart, Haziran ve Temmuz 1969).

[36] Cemal Kutay, **Türk Milli Mücadelesinde Amerika,** (İstanbul, Boğaziçi Y., 1979), 211 s.

Meselesine Dair Raporu başlıklı çalışmadır[37]. Prof. Seçil Akgün'ün bu konuda "Ana Hatlarıyla General Moseley Raporu: Türkiye'de Amerikan Mandası", başlıklı önemli bir incelemesi daha vardır[38].

Atatürk, ilk kez 1927 yılında *Nutuk*'ta bu tarihi zirveyi Parti Kurultayında iç ve dış kamuoyu temsilcilerinin önünde şu şekilde açıklamıştır:

"(...) General Harbord ile uzun uzadıya görüşmelerde bulunduk. General'e, milli ayaklanmanın amacı ve hedefi; milli teşkilat ve birliğin ortaya çıkış nedeni; Müslüman olmayan halka karşı duygu; yabancıların yurdumuzdaki yıkıcı propagandaları ve işleri üzerine geniş ve delilli açıklamalarda bulundum. General'in bazı beklenmedik sorularıyla karşılaştım: 'Millet, düşünülebilen her türlü girişim ve özveride bulunduktan sonra da başarı elde edilemezse ne yapacaksın?' Verdiğim karşılıkta –hatırlayışımda aldanmıyorsam- demiştim ki:

'Bir millet varlığını ve bağımsızlığını korumak için düşünülebilen girişim ve özveriyi yaptıktan sonra başarır. Ya başarmazsa demek, o milleti ölmüş saymak demektir. Öyle ise, millet yaşadıkça ve özverili girişimlerini sürdürdükçe başarısızlık söz konusu olamaz.'

---

[37] Seçil Akgün, **General Harbord'un Anadolu Gezisi ve Ermeni Meselesine Dair Raporu,** (İstanbul, Tercüman Y., 1981), 282 s.

[38] Seçil Akgün, "Ana Hatlarıyla General Moseley Raporu: Türkiye'de Amerikan Mandası", **Belleten,** Cilt XLVIII, Sayı 189-190 (Ocak-Nisan 1984).

General'in sorduğu sorudan asıl amacının ne olabileceğini araştırmak istemedim. Ama verdiğim karşılığı onun beğendiğini bugün yeri gelmişken söylemek isterim"[39].

General Harbord'un Sivas ziyareti, Mustafa Kemal'le konuşmaları ve sonrası hakkında Atatürk'ün yakın çalışma arkadaşlarından Hüsrev Gerede şöyle yazmıştır:

"General Harbord ile Heyet-i Temsiliye saatlerce gizli bir görüşme yaptı. General, Kuvayi Milliye'nin ilk kuruluş ve kapsamını, gayrimüslimler ve özellikle Ermeniler hakkındaki görüşlerini, yardım konusundaki düşüncelerimizi sordu. Rauf ve Ahmet Rüstem Beylerin de katılımıyla kendisine verilen cevaplarda örgütlenme ve ulusal birliğin oluşum nedenleri açıklanarak, ateşkes sınırları dışına çıkan bir istek ve girişim olmadığı anlatıldı. Gayrimüslimlere karşı kayım düşünülmediği, bu tür söylentilerin İngilizlerin uydurması olduğu, yardım konusunda tarafsız, güçlü bir devletin, bildirgenin yedinci maddesiyle sınırlı yardımına gereksinimimiz olduğu, bu tür bir yardımı memnuniyetle benimseyeceğimiz söylendi. General, ulusal eylemimizi takdir etti. 'Ben de Türk olsam başka türlü davranmazdım,' dediğini tarafsız, İngilizce bilen arkadaşlardan duydum"[40].

---

[39] Gazi Mustafa Kemal, **Söylev (Nutuk),** (Ankara Üniversitesi Basımevi, 1963), s. 118.

[40] Sami Ünal (Haz.), **Hüsrev Gerede'nin Anıları,** (İstanbul, Literatür Y., 4. Basım 2003), s. 83-84.

Hüsrev Gerede'nin aktardığına göre, Atatürk'le birlikte zirveye katılanlardan Rauf Orbay, o tarihi buluşmada konuşulanları kendisine –gizlice- şöyle özetlemiştir:

"General Harbord tarihimizi okuduğunu, büyük ordular çıkaran kahraman ve uygar bir ulus olduğumuzu bildiğini söylemiş. Ancak, Almanya ve savaş ortakları yenildikleri için yapayalnız kalmış bugünkü durumumuzda ne yapabileceğimize akıl erdiremediğini, kişilerin intiharının mümkün, fakat ulusların intiharının söz konusu olamayacağını eklemiş. Bunun üzerine Mustafa Kemal, Harbord'un beğenilerine teşekkür ederek, 'İngilizlerin avucu içinde sıkıla sıkıla bir kuş gibi ölmektense atalarımız gibi savaşarak, onurumuzla ölmek isteriz,' demiş. Bunun üzerine General Harbord yukarıda yazdığımız sözleri söylemiş"[41].

Falih Rıfkı Atay'ın *Çankaya* adlı kitabında da bu tarihi zirveden söz edilmiştir. Fakat burada anlatılan da, Atatürk'ün *Nutuk*'ta söylediğinden veya Rauf Orbay'ın Hüsrev Gerede'ye -o günlerde- aktardıklarından pek farklı değildir.

Çankaya'da aktarılana göre, General Harbord şöyle konuşmuştur:

"Türk tarihini okudum. Milletiniz büyük kumandanlar yetiştirmiş, büyük ordular hazırlamıştır. Bun-

[41] Sami Ünal (Haz.), **Hüsrev Gerede'nin Anıları,** s. 84.

ları yapan bir millet elbette bir medeniyet sahibi olmalıdır. Takdir ederim. Ama bugünkü duruma bakalım. Başta Almanya, müttefiklerinizle dört yıl harp ettiniz, yenildiniz. Dördünüz bir arada yapamadığınız şeyi, bu durumda tek başınıza nasıl yapmayı düşünebiliyorsunuz? Fertlerin intihar ettikleri vakit vakit görülür. Bir milletin intihar ettiğini mi göreceğiz?"

Mustafa Kemal, Amerikalı General'e: *"Teşekkür ederim, diye karşılık vermiştir. "Tarihimizi okumuş bizi öğrenmişsiniz. Fakat şunu bilmenizi isterdim ki, biz emperyalistlerin pençesine düşen bir kuş gibi yavaş yavaş bir ölüme mahkûm olmaktansa babalarımızın oğulları olarak vuruşa vuruşa ölmeyi tercih ediyoruz."*

Amerikalı General ve arkadaşları sessizce ayağa kalkmışlardır:

"Biz de olsa öyle yapardık!"[42]

Bu tarihi zirvede konuşulanlarla ilgili olarak İngiliz Yazar Lord Kinross'un anlatımı Falih Rıfkı Atay'a göre biraz ayrıntılıdır ve bu ayrıntıların önemli olduğunu da vurgulamak gerekir:

"[Mustafa Kemal] Amerika ile 'ağabey' ilişkisi kurmayı yadırgamıyor gibiydi; ancak bu ilişkinin, yalnız bir öğüt ve yardım temeline dayanmasını istiyordu. [Fa-

[42] Falih Rıfkı Atay, **Çankaya**, (İstanbul, Doğan Kardeş M., 1969), s. 198-199.

kat] Amerika'nın otoritesini fazla duyurmasını, hele, Türkiye'nin iç işlerine karışmasını kabul etmiyordu"[43].

General Harbord, 'Şimdi ne yapmak niyetindesiniz," diye sormuştur:

"Konuşmaları sırasında Mustafa Kemal, ince parmakları arasında çevirdiği bir tespihle oynamaktaydı. Bu anda sinirli bir hareketle tespihin sicimini koparmıştı. Taneler yere düşüp dağıldı. Kemal, taneleri teker teker topladı ve bunun General'in sorusuna cevap olduğunu söyledi. Böylece, ülkenin dağılmış parçalarını bir araya getirmek, çeşitli düşmanlardan temizlemek, bağımsız ve uygar bir devlet yaratmak isteğini belirtmek istemişti. Harbord bu türlü bir umudun ne mantığa, ne de askeri gerçeklere uyduğunu söyledi. 'Birtakım insanların kendi canlarına kıydıklarını biliyoruz. Şimdi de bir milletin intiharına mı tanık olacağız?'

Mustafa Kemal, 'Söylediğiniz doğrudur, General, dedi. 'İçinde bulunduğumuz durumda yapmak istediğimiz şey, ne askerlik açısından, ne de başka bir açıdan açıklanabilir. Ancak, her şeye rağmen yurdumuzu kurtarmak, özgür ve uygar bir Türk devleti kurmak, insan gibi yaşabilmek için yapacağız bunu.'

Avucunu yukarıya dönük olarak, elini masanın üzerine koydu. 'Başaramazsak,' diye devam etti, 'bir kuş gibi düşmanın avucu içine düşecek ve ağır ve şe-

---

[43] Lord Kinross, **Atatürk: Bir Milletin Yeniden Doğuşu** (Necdet Sander), (İstanbul, Altın K., 12. Basım 1994), s. 230.

refsiz bir ölüme katlanacak yerde' –konuştuğu sırada parmaklarını yavaş yavaş kapatıyordu- atalarımızın çocukları olarak dövüşerek ölmeyi tercih ederiz.' Yumruğu tamamen kapanmıştı.

Mustafa Kemal'in kararlılığı, yılmazlığı, Harbord'u etkilemişti. 'Her şeyi hesaba katmıştım, ama bunu değil,' dedi. 'Sizin yerinizde olsaydık, biz de aynı şeyi yapardık.

Ancak, Kemal, Harbord'un yanında bulunanlardan bir Türk'e, kendi çevresindeki adamları göstererek, 'İstanbul'a döndüğünüz zaman,' demişti, 'bizden duanızı eksik etmeyin'"[44].

İşte o Türk, Amerikan Heyeti'nde tercüman olarak görevli Robert Kolej Türkçe Okutmanı Hüseyin Pektaş, 1919 yılındaki bu tarihi zirveden 50 yıl sonra "çok özel" anılarını aktarmıştır.

1969 yılında Fethi Tevetoğlu, General Harbord Heyeti'nin Sivas'ta 1919 yılında Mustafa Kemal ve arkadaşlarıyla görüşmesinde Harbord'un tercümanlığını yapan Hüseyin Pektaş'ı evinde ziyaret etmektedir:

"General Harbord, Anadolu'da yapacağı gezi ve araştırmasında Ermeni tercüman ve kılavuzları yanında istemediğini bildirerek, güvenilir, dürüst ve Türk asıllı bir tercüman ve kılavuz bulunmasını İstanbul'daki temsilcilerinden istemiş. Amerikan Büyükelçisi de [Robert] Kolej Müdürü ile temas ederek beni seçmişler ve tavsiye etmişler. General'le ilk görüş-

[44] Lord Kinross, **Atatürk: Bir Milletin Yeniden Doğuşu**, s. 230-231.

memde son derece tarafsız, dürüst, hak ve hukuk arayan bir zat olduğuna kanaat getirdim. Göreceğim vazifenin önemini de takdirle tekliflerini kabul ettim.

2 Eylül 1919'da İstanbul'a gelmiş General Harbord, burada kaldığı dört gün zarfında resmi ve hususi temaslar yapmış. Bu ilk görüşmelerde, Milli Mücadele Hareketine inanmayan, umutsuz, yılmış Türklerin şiddetle 'Amerikan Mandası' isteyişleri, Generali şaşırtmış. Fakat ben de yanında iken, Anadolu'nun dört bir bucağında bulduğu ve tanık olduğu gerçek durum, General Harbord'un olumlu bir izlenimle isabetli kararlar almasını sağladı. Nitekim Mustafa Kemal ve Kazım Karabekir Paşalar başta olmak üzere, Rauf Bey (Orbay), Ahmet Rüstem Bey, Bekir Sami Bey (Kunduh), Kurmay Albay Dadaylı Halit Bey (Akmansü) gibi Anadolu mücahitleri ile tanışıp, onların kurtuluş ve istiklâl yolunda inançlı, kararlı, imanlı ve yılmaz tutumlarına tanık olunca, General Harbord ve arkadaşları, vazifeli kılındıkları konuda dikkate alınacak ve bu bölgede hesaba katılacak tek ciddi kuvvetin, Mustafa Kemal Paşa'nın başbuğluk ettiği Anadolu'daki Milli Mücadele kadrosu olduğu hükmünü kuşkusuz verdiler"[45]

20 Eylül 1919 günlü bu gizli zirvenin Türk tercümanı Robert Kolej'in o sıradaki okutmanı Hüseyin Pektaş'ın o tarihten elli yıl sonra (1969'da) Fethi Tevetoğlu'na aktardığı ayrıntılar gerçekten önemlidir:

---

[45] Fethi Tevetoğlu, "Mustafa Kemal Paşa-General Harbord Görüşmesi Tanık ve Tercümanı: Prof. Hulusi Y. Hüseyin (Pektaş)", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,** Cilt IV, Sayı 10 (Kasım 1987), s. 201.

"General Harbord, Atatürk'le konuşurken elektrik cereyanına tutulmuş gibi sinirlenmiş, onun cazibesine kapılmıştı. Tespihini çekerek ve devamlı yere bakarak ve sıtma nöbeti içinde tane tane konuşan Mustafa Kemal Paşa, 'neden hiç yüzüme bakmıyor bana bakmadan konuşuyor?' diye General Harbord'un soruşunu ve İngilizler için: 'Buradaki ahaliyi birbirine boğazlatmak için neler yapmamışlar?' diye verilen bilgiler üzerindeki olumlu hükmünü şimdiki gibi hatırlıyorum. Eski Washington Büyükelçimiz Ahmet [Rüstem] Beyin Türk ve Ermeni ilişkileri hakkında verdiği bilgi ve General'e sunduğu Bern'de 1918'de basılmış belgelerden oluşan kitabı, Harbord'u son derece ilgilendirmişti. Sivas'tan sonra Batum'a kadar süren eşliğimde General Harbord hep Atatürk'e hayranlığını tekrarlamış ve Rüstem Bey'in Fransızca olan kitabını bana okutarak ve tercüme ettirerek, Atatürk'ün söylediklerinin haklılığını teyit etmişti (kuvvetlendirmişti, doğruya çıkarmıştı). Erzurum'da Kazım Karabekir Paşa'nın General Harbord'la görüşmesi de üzerinde pek müspet (olumlu) ve derin bir intiba (izlenim) bırakmıştı[46].

---

[46] İsviçre'de Fransızca olarak basılan bu önemli kitap için bkz: Ahmed Rustem Bey, **La Guerre Mondiale et la Question Turco-Armenienne,** (Berne, Imprimerie Stempfl, 1918), 52 s. Ahmet Rüstem Bey tarafından hazırlanan 1918 tarihli Fransızca yayın ve dönemin bir diğer önemli belgenin Türkçesi için bkz: Bayram Kodaman, **Türkler-Ermeniler ve Avrupa,** (Isparta, Süleyman Demirel Üniversitesi Y., 2003).

General Harbord, Mustafa Kemal Paşa'ya veda ederken elini sıkmış ve şu sözleri söylemişti: 'Eğer Amerikan ordusunda muvazzaf bir subay olmasaydım, gelir sizinle birlikte mücadelenizi izlerdim!' "[47].

Hüseyin Pektaş'ın Amerikalı General Harbord ve Mustafa Kemal zirvesi hakkında Kemal Arıburnu tarafından aktarılan bir anlatımı daha vardır. Pektaş'ın bu anlatımı da, Amerikalı Generalin Mustafa Kemal'le yalnız görüşmek istemesi ayrıntısı dışında hemen aynıdır:

"General, ben ve yanındakilerle birlikte, Anadolu'nun o hararetli döneminde, Sivas'a kadar gittik ve Atatürk'le buluştuk. General, Mustafa Kemal ile yalnız başına görüşmeyi arzu ettiğini söyledi ve beraberlerinde gelen hiç kimsenin yanına gelmesini istemedi. Konuşma uzun sürdü. General soruyor, Mustafa Kemal cevap veriyor, Türk milletinin hürriyet kararlılığını açıklıyordu.

Bir ara General Harbord, Mustafa Kemal'e, 'Nasıl başarılı olabilirsiniz ki?' dedi. 'Karşınızda yalnız Yunan kuvvetleri değil, birçok büyük devletler var.' Mustafa Kemal bu soruyu kesin kararlı bir anlatımla cevaplandırdı:

'-Her şeyi göze almış bulunuyoruz. Şunu bilmelisiniz ki, Türk milleti tutsak olarak yaşamaktansa, namuslu olarak ölmeye kararlıdır.'

---

[47] Fethi Tevetoğlu, "Mustafa Kemal Paşa-General Harbord Görüşmesi Tanık ve Tercümanı: Prof. Hulusi Y. Hüseyin (Pektaş)", s. 206-207.

Konuşma bu biçim üzerinde bir süre daha devam ettikten sonra sona erdi.

General Harbord çok heyecanlınmış, Mustafa Kemal'in sözlerinden çok duygulanmıştı. Ayağa kalktı, el sıkışırken şu sözleri söyledi:

'-Eğer memleketimin emrinde bir general olmasaydım, sizin yanınıza gelir, sizinle beraber, sizin düşmanlarınıza karşı çarpışırdım. Sizde bu kararlılık olduktan sonra, davayı kesinlikle başaracağınıza inanıyorum. Başarılar dilerim, Allahaısmarladık"[48].

1927 yılında bir başka Amerikalı yetkili ile Atatürk'ün görüşmesinde yer alan önemli bir ayrıntı ise, zirvenin en önemli sahnesinin fotoğrafını ortaya koymak için yeterli olabilir.

Sözü konusu Amiral Bristol - Atatürk görüşmesi 1927 yılındadır.

Gazi'nin en yakınlarından, Ruşen Eşref Ünaydın şunları aktarmıştır:

"Atatürk, Amiral Bristol'a, General Harbord'la konuşmasını anlatıyordu: Kısacası, diyordu ki: General Harbord kendisine sormuş: 'Pekiyi! Bu kadar büyük işe girişmek istiyorsunuz! Paranız var mı? Bütçeniz nerede ve nedir? Bu parasızlıkla, bu vasıtasızlıkla işe girişmek, memleketi daha feci bir akıbete sürüklemek

---

[48] Kemal Arıburnu, **Sivas Kongresi: Samsun'dan Ankara'ya Kadar Olaylar ve Anılarla**, s. 235-236.

değil midir? Bu mesuliyeti nasıl üzerinize alıyorsunuz?' Atatürk bu suaden sinirlenmiş:

– Sorduğunuz doğrudur, fakat yapacak ne iş vardır?" demiş ve sinirle elinde oynamakta olduğu tespihi o kadar kuvvetli çekiştirmiş ki ip kopmuş ve taneler yere dağılmış... Atatürk, eğilip o tanelerden birkaçını bir araya toplayarak ve ipe dizerek General Harbord'a da bakarak:

– Görüyorsunuz General, bu ip kopmuştur ve taneler dağılmıştır. İşte ben şimdi yaptığım gibi o taneleri birer birer toplayacağım ve tekrar bu ipin üzerine bir arada dizeceğim! Bu dağılanı toplarsam ben toplarım. İşte görüyorsunuz o zaten dağılmış. Öldürürsem ben öldürürüm. Yabancı elinde öleceğine evladının elinde can versin. Fakat onu ben öldürmem. Toplayacağım, bir araya getireceğim; yeniden kuracağım,' demiş."

Ruşen Eşref Ünaydın, Amiral Bristol'a kendisinin bizzat çevirmenlik yaptığı görüşmede Gazi'nin bu doğrudan anlatımını daha sonra bir başka önemli tanığa, Hüseyin Pektaş'a da doğrulatmıştır:

"Bu konuşma sahnesini daha sonraları, o konuşmada Atatürk'ün ve General Harbord'un yanında bulunmuş, her ikisinin konuşmasını birbirine tercüme etmiş, Robert Kolej Türkçe Kısmı Müdürü, dostum Hüseyin Pektaş'tan da dinledim: Bu konuşmadan ayrıldıktan sonra General Harbord, Hüseyin Pektaş'a demiş ki:

– Söz aramızda Mustafa Kemal'in hakkı vardır. Ben de onun yerinde olsam onun gibi yapardım!

Atatürk bu eski hatırayı anlatırken, General Harbord'u pek sevmiş olduğunu, onu pek insan adam bulmuş olduğunu söyledi ve Amiral'e: 'Sizin de o kötü zamanlarda, bizlere çok anlayış gösterdiğinizi ve dostluk ettiğinizi biliyorum. İnsaniyetinizden dolayı bu münasebetle size teşekkür ederim, bizim necip dostumuz Amiral ve Sefir Cenapları!' dedi"[49].

1919 yılı 20 Eylül günü Sivas'ta gerçekleştirilen bir zirveyle ilgili bütün bu anlatımlar, Atatürk'ün liderlik anlayışını sergileyen önemli sahnelerdir.

General Harbord'un anlatımına göre Mustafa Kemal'le gerçekleştirdikleri tarihi zirvenin ayrıntıları şöyledir:

"Mustafa Kemal Paşa 38 yaşlarında, zayıfça, boyu posu yerinde ve itimat telkin edici bir zat idi. Bıyıkları kesik, gözleri mavimsi, hafif kumral saçları hep arkaya doğru taranmış, elmacık kemikleri çıkık ve Çerkez olduğu belli. Pek güzel bir sivil kostüm giymişti ve mülâkatımız esnasında başı açık durdu. Hâlbuki Türkler öteden beri evde ve hariçte başlarına fes giyerler. Çanakkale'de ordu kumandanı iken tehlikeden sakınmak bilmeyip açık saçık dolaştığından do-

[49] **Ruşen Eşref Ünaydın: Bütün Eserleri** (Haz. Necat Birinci ve Nuri Sağlam), Cilt 6, Hatıralar IV, (Ankara, TDK Y., 2002), s. 120-121.

layı Alman olan erkân-ı harbiyesinin şikâyetini davet ettiğini işitmiş olduğumuz için kendisine ayrı bir alaka ile bakıyorduk. Kendisi kumandan olduğu halde ateş hattında tehlikeye maruz olmaktan çekinmeyince tabiatıyla maiyeti de ister istemez öyle davranıyordu ve Almanlar da bu hali doğru bulmuyorlardı.

Mustafa Kemal Paşa ile mülâkatımız iki buçuk saat kadar sürdü ve en çok o konuştu.

Tercümanımız Hüseyin Bey vasıtasıyla söze ben başladım ve Milli Hareket taraftarlarının maksatları, hâl ve mevkileri hakkında dış âleme pek telaş verici haberler yayılmış olduğundan bu konuda bize doğru bilgi verilmesini istedim.

Cevapları gayet açık ve akarsu gibi idi. Tercüman vasıtasıyla hadiseleri ve gerçekleri muntazam ve mantıkî surette tertipli ve izahlı anlatıyor ve kendini zapt ve cebretmekte sıkıntı çektiği asabî halinden ve elinde tuttuğu tespihini hiç durmayıp, mütemadiyen çekmesinden belli oluyordu. Fakat sonradan öğrendim ki; bir müddet evvel sıtmaya tutulmuş ve bizimle görüştüğü zaman kendisine sıtma nöbeti gelmiş. Şahsiyeti ile komite arkadaşlarına kolaylıkla hâkim olmuştu.

Bu Milli Hareketin, Yunanlılar tarafından İzmir'e yapılan vahşetle başladığını ve İmparatorluğun her köşesinde küçük küçük milli müdafaa birlikleri kurulduğunu ve yapılan Kongrenin de bu grupların birleş-

tirilip tek bir kuvvet ve hareket haline getirilmek maksadıyla yapıldığını anlattı"[50].

General Harbord'un raporunda aktardığı bir başka önemli ayrıntı, Mustafa Kemal ve arkadaşlarının ABD'nden ne bekledikleri konusudur; bir diğer anlatımla manda mı yoksa daha farklı bir işbirliği mi talep etmişlerdir?

General Harbord bu sorunun karşılığını tereddütsüz ve açık olarak yazmıştır:

"Hülasa olarak maksat; Osmanlı İmparatorluğunun bütünlüğünü, tarafsız bir büyük devlet ve hepsine tercihan Amerika devletinin müzahereti (arkalaması) altında muhafaza etmek olduğunu söyledi. Topladıkları kongrede verdikleri karar Cumhurreisimize telgrafla bildirilmiş ve Senato tarafından buraya bir tahkik heyeti gönderilmesi rica edilmişti. Lâkin onların manda hakkındaki fikirleri bizimki gibi değil. Onlar bunu yalnız, bir büyük kardeşin nasihati veya yardımı gibi düşünüyorlar. İç idareye veya dış münasebetlere hiç müdahale etmemek üzere hafif bir ağabeylik hâkimliğini tanımak istiyorlar"[51].

Burada önemli bir ayrıntı olarak, Lord Kinross'un, Mustafa Kemal ve arkadaşları tarafından daha önce

---

[50] Osman Selim Kocahanoğlu, **Ali Fuat Cebesoy'un Arşivinden Askeri ve Siyasi Belgeler,** s. 93; Rauf Orbay, **Cehennem Değirmeni: Siyasî Hatıralarım I,** s. 274-275.

[51] Osman Selim Kocahanoğlu, **Ali Fuat Cebesoy'un Arşivinden Askeri ve Siyasi Belgeler,** s. 93-94; Rauf Orbay, **Cehennem Değirmeni: Siyasî Hatıralarım I,** s. 275-276.

ABD Kongresi'ne yapılan çağrıyı bir "taktik eylem" olarak değerlendirdiğini vurgulamak gerekir.

Lord Kinross'un değerlendirmesi şöyledir:

"Bu yazının gönderilmesi Mustafa Kemal ve arkadaşlarını sorumluluk altına sokmakla beraber, mandadan yana olanları yatıştırmaya yaradı; ayrıca bir milliyetçi hareketin varlığını dünyaya duyurmuş oldu. Kemal, General J. G. Harbord başkanlığındaki bir Amerikan Heyetinin manda konusunda Amerika'yı ilgilendiren sorunları incelemek üzere, Başkan Wilson'un emriyle Ermenistan'a gitmek üzere yolda olduğunu biliyordu. Senatoya gönderilen telgraf bu heyet üzerinde de olumlu etki yapabilirdi. Sonuç olarak bu, Kemal'in diplomatik saldırısı için taktik bir hareketti ki, yararı, zararından çok olabilecekti"[52].

General Harbord tarihi zirvenin bir kısım ayrıntılarını aktarırken, Mustafa Kemal'le aralarında geçen ve haklı olarak efsaneleştirilen ünlü diyalogu da özetlemiştir:

"(...) Eğer sulh konferansı İmparatorluğu parçalamaya çalışmakta ısrar ederse, bu zilleti kabul etmeyip millî şeref uğrunda ölmeyi tercih ederek, karşı duracaklarını söyledi.

Ben de buna cevap olarak fertlerin yaptığı gibi milletlerin de intihar edebileceğini ileri sürdüm. Ve Al-

---

[52] Lord Kinross, **Atatürk: Bir Milletin Yeniden Doğuşu**, s. 229-230.

manya ve Avusturya ile ittifak ederek kazanamadıklarına göre, yalnız başlarına bütün müttefiklere karşı ölüm-kalım mücadelesine girip, bunu kazanmaları ümidi pek az olduğunu hatırlattım.

Bu mülâkat son derece ilgi çekici oldu. Şunu söylemek mecburiyetindeyim ki, bu görüşmenin neticesi olarak bende, Mustafa Kemal Paşa ile yakın arkadaşlarının gerçek vatansever oldukları intibaı hâsıl oldu.

Mütarekeyi imzalamakla Türkiye mağlup olduğunu anlamıştı. Lâkin sulhun bir yıldan fazla gecikmesi ve İzmir'in Yunanlılar tarafından işgali –ki buna her Türk mütareke hükümlerini ihlal etmek diyordu- ve işlenen aşırı tecavüzler ve cinayetler Türkiye İmparatorluğu dâhilindeki her Hıristiyan'ın hayatını emniyetten aşağı düşürmüş ve imparatorluğun parçalanacağı ve padişah ve halifenin yüksek makamını ve şerefini kaybedeceği endişesiyle her vatansever Türk, galeyana gelmişti.

Mustafa Kemal Paşa bu milli hareketin Müslüman olmayanlara karşı asla tecavüz ve şiddet göstermek demek olmayacağını bana kat'i surette temin etti. Ve Ermeni vatandaşların bu yüzden düştükleri korku ve telaşı gidermek için bir beyanname yayınlayacağını söyledi ve bunu yayınlayarak sözünü yerine getirdi.

Heyetimizin, Hükümetimize vereceği resmi rapora eklenmek üzere, bütün söylediklerinin, bir muhtıra

şeklinde kısaca yazılıp bana verilmesini rica ettim. Birkaç hafta sonra Kafkasya dönüşümde, Samsun'a uğradığım vakit, istediğim muhtırayı göndereceğini vaat etti. Ve bu vaadini de tamamıyla yerine getirdi.

(...) Anlaşıldı ki, Türkiye meselesini halletmek için milli hareketçileri de hesaba katmak gerekiyor"[53].

Mustafa Kemal'in General Harbord'a vaat ettiği muhtıra, 24 Eylül 1919 tarihli ve "Anadolu Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin Kuruluş Sebepleri ve Teşkilatı İle Son Durum. Ermeniler, Amerikan Yardımı ve Bolşevizm'e ve Bolşeviklere Karşı Görüşümüz" konuları hakkında hazırlanmış ve Mustafa Kemal'in yaverlerinden Nuri Bey'le Samsun'a gönderilmiştir[54].

27 Eylül 1919 günü Heyet-i Temsiliye namına Mustafa Kemal imzasıyla Canik Mutasarrıfı Hamit Beyefendiye gönderilen şifrede, söz konusu raporun zarf içinde olduğu ve Erzurum yoluyla Kafkasya'ya giden Amerikalı General Harbord'un dönüşünde kendisine takdimi rica edilmektedir[55].

Mustafa Kemal imzasıyla General Harbord'a gönderilen 24 Eylül 1919 tarihli muhtıranın 29 Eylül

---

[53] Osman Selim Kocahanoğlu, **Ali Fuat Cebesoy'un Arşivinden Askeri ve Siyasi Belgeler,** s. 95; Rauf Orbay, **Cehennem Değirmeni: Siyasî Hatıralarım I,** s. 277-278.

[54] Fethi Tevetoğlu, "Mustafa Kemal Paşa-General Harbord Görüşmesi IV", s. 593.

[55] **Atatürk'ün Bütün Eserleri, Cilt 4 (1919),** s. 138.

1919 tarihli takdim yazısında yine Mustafa Kemal tarafından şunlar yazılmıştır:

"Sivas'ta vaki görüşmemiz sırasında telkin etmiş olduğunuz üzere milli teşkilatımızla ilgili olarak size yapmakla şerefyap olduğum beyanları teyit eden bir muhtırayı zarf içinde takdim kılıyorum.

Zaman darlığı nedeniyle belgelerin tercümeleri yapılamamıştır. Hüseyin Beyin bu işi üstleneceğine şüphe yoktur"[56].

Bu takdim yazısından anlaşılmaktadır ki, Mustafa Kemal tarafından gönderilen 24 Eylül 1919 tarihli muhtıranın ekinde bir takım önemli belgeler General Harbord'un bilgisine sunulmuştur. Fakat bunların pek çoğunun tercümesi yapılamamıştır.

24 Eylül 1919 tarihli muhtıra General Harbord tarafından ABD Başkanı Wilson'a ve ABD Senatosuna sunulan 44 sayfalık resmi rapora (exhibit C) eklenmiştir[57].

Dönüş yolunda Samsun'da General Harbord'a teslim edilen bu tarihi belge, Mustafa Kemal liderliğindeki Türklerin dünyaya açıkladıkları "Türk Muhtırası" diye tanımlanmayı hak etmiştir.

Bu tarihte İngiliz askeri istihbaratı da boş durmamaktadır. General Harbord Heyeti'nin Anadolu'daki

---

[56] **Atatürk'ün Bütün Eserleri, Cilt 4 (1919),** s. 159.

[57] Fethi Tevetoğlu, "Mustafa Kemal Paşa-General Harbord Görüşmesi IV", s. 594.

temaslarına büyük ilgi göstermekte ve bunları yakından izlemektedir ve ajanları vasıtasıyla bilgi toplamaya çalışmaktadır[58]. ABD'li Generalin liderliğinde Anadolu'da gösterilen yoğun bilgi toplama faaliyeti ve "asi General" Mustafa Kemal'le gerçekleştirilen beklenmedik zirve, doğal olarak öteki büyük güç İngiltere'nin ilgi alanına girmektedir. İngiliz askeri istihbarat kayıtlarına göre; General Harbord, Mustafa Kemal'i, "yayılma eylemi olmayan Türkiye'nin gelişimini sağlamak amacını güden, güçlü ve oldukça zeki, genç bir kişi" olarak tanımlamıştır[59].

14 Ekim 1920 günü İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiserliğinden T. B. Hohler, Amerikalı General Harbord'un yardımcısı General McCoy'la görüşmesini özetlerken, Anadolu'daki Türk ahali hakkında önemli bilgiler aktarmıştır:

"[Amerikalı General McCoy] seyahati boyunca ülkede devamlı olarak fark edilen ve besbelli Türk halkının yorgunluğundan doğan sessizliğin kendisini şaşırttığını söylemektedir. Gerçekten de hiç erkek kalmamış olduğunu söylüyor. Aslında Hıristiyanların çok ıstırap çekmiş olduklarını görmeye hazırlıklı oldu-

---

[58] Salahi R. Sonyel, **Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri,** (Ankara, TTK Y., 1995), s. 38.

[59] Salahi R. Sonyel, "İngiliz Belgelerinde Milli Mücadele ve Mustafa Kemal Atatürk 1919–1923", **10 Kasımlarda Atatürk'ü Anmak ve Anlamak,** (Ankara, *ATAM Y., 2007*), s. 230.

ğunu, fakat Türklerin de o derece, hatta daha da fazla ıstıraplarıyla karşılaştığını belirtiyor"[60].

Yine T. B. Hohler'in aktardığına göre General McCoy'un Mustafa Kemal ve arkadaşları hakkında izlenimi şöyledir:

"Heyete çok iyi davranmış olan Mustafa Kemal, [General McCoy] üzerinde çok pek olumlu etki yapmış. İzmir'in işgali olmasaydı, hareket de olmazdı; fakat halk, serbest kalıp dinlenmek istemesine karşın, Mustafa Kemal etrafında bir bütün olarak toplanmıştır. Yine de başkaldırana kadar uzun bir süre geçeceği sanılmaktadır. General McCoy, tıpkı bir Amerikalıyla konuşan Meksikalının yapacağı gibi, Amerikalıları çok methettiğini söyledi. Fakat konuşmanın geri kalan kısmında, kendisini gayet İngiliz aleyhtarı tanıtarak saldırılarımızdan yakınmış. Bunların neler olduğunu sordum ve General McCoy, Paşa'nın iddiasına göre, Mütareke sonrası ve hilafında yapılan özellikle Urfa civarı, Musul'un kuzeyindeki hareketlerimiz ve Malatya'da neredeyse tutuklanan Yüzbaşı Noel ve Albay Bell isimli İngiliz subayları tarafından bağımsız Kürdistan yaratılması atılımları olduğunu söyledi. Böylece, elime Amerikalı General'e bu Yüksek Komisyon'un ne işler yapmakta olduğunu söyleme fırsatı geçtiğine çok sevindim. Kendisine, Mustafa Kemal'in

---

[60] Seçil Akgün, **General Harbord'un Anadolu Gezisi ve Ermeni Meselesine Dair Raporu**, s. 178.

şahsında çok belirgin olan vatanseverlik duygularına hiçbir karşı koymamız olmadığını, fakat geçirilen deneylerle, Türk vatanseverliğinin ötekilere göre değişik biçimde olup maalesef hedef olarak Hıristiyanların silinmesini aldığını söyledim. Sözleri arasında –basına göre- yeni Ermenistan'ın kurulacağı illerde pek az Ermeni kaldığını, sadece Kürtler olduğunu bildirdi. Kalan Ermenilerin korunmasını yürekten istedik. Fakat, Mustafa Kemal, (İttihat ve Terakki) Komite'nin örgütünü, taraftarlarını ve korkarım, ruhunu da toplamış olarak merkezi Hükümet'e cephe almıştı ve görünüşe göre, yakalanamayacağı bir yere yerleşerek hükümeti yönetmek istiyordu. Bu tür yöntemlerin uygunsuzluğu belirgindi (...)"[61].

General Harbord, ABD'ne dönüşünde ayrıntılı raporunu Başkan Wilson'a sunmuştur. Wilson büyük olasılıkla, bir süre bekledikten sonra bu raporu 24 Nisan 1920'de, yani Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin açılışını izleyen gün ABD Senatosuna iletmiştir. Senato, bu raporun ışığında, Wilson'un isteğine uymamış ve 1 Haziran 1920 günü aldığı kararla Türk ve Doğu Anadolu topraklarını içeren bir Ermenistan olasılığını ve mandaterliğini 52'ye karşı 23 oyla reddetmiştir[62].

---

[61] Seçil Akgün, **General Harbord'un Anadolu Gezisi ve Ermeni Meselesine Dair Raporu**, s. 178-179.

[62] Seçil Akgün, "Ana Hatlarıyla General Moseley Raporu: Türkiye'de Amerikan Mandası", s. 97-98.

ABD Başkanı Wilson, Amerikan kıtasının dışında yükümlülük üstlenmeye istekli iken; Wilson karşıtları, ABD'nin İngiliz emperyalizminin hizmetine giremeyeceği gerekçesiyle Wilson'un istediği manda tasarısına tavır almışlardır[63].

1997 yılında Prof. Fahir Armaoğlu konuyla ilgili olarak şu değerlendirmeyi yapmıştır:

"Her iki taraf arasındaki mutabakat dolayısıyla, bugüne kadar bu görüşmelerin içeriği hiçbir şekilde açıklanmadığından görüşmelerde nelerin tartışıldığı bugün dahi bilinmemektedir. Yalnız mevcut sınırlı açıklamalardan ve yayınlanan belgelerden Harbord Misyonu için şu hususları belirtebiliriz:

(1)Harbord Misyonu'nun Sivas'a gelmesi, Milli Hareket ile ilgili olmayıp, Milli Hareket'e karşı bir ilgi veya destek amacı ile hiçbir şekilde değildir. General Harbord, Ermeni sorunu çerçevesinde yaptığı inceleme ile ilgili olarak Sivas'a gelmiş ve Atatürk bu fırsattan istifade, bir Amerikan resmî temsilcisine millî davayı anlatmak istemiştir.

(2)Harbord Misyonu, Başkan Wilson tarafından görevlendirilmekle beraber, bazı kaynaklarda ileri sürüldüğü gibi, Amerikan Senatosu veya Başkanı adına değil, Paris Barış Konferansı adına görev yapmıştır. Nitekim, General Harbord incelemelerinin so-

---

[63] Kadir Kasalak, **Milli Mücadele'de Manda ve Himaye Meselesi,** s. 90.

nunda, raporunu Amerikan Hükümetine veya Senatosuna değil, raporun imzalı orijinal nüshasının Barış Konferansına ve 'imzasız' bir nüshasını da Amerikan Dışişleri Bakanlığına vermiştir.

(3)Atatürk-Harbord görüşmelerinin içeriği açıklanmamakla beraber, her şeye rağmen görünen odur ki, Atatürk, General Harbord'a millî davanın nitelik ve amaçlarını anlatabilmiş ve onun anlayışını ve hatta millî davaya sempatisini kazanabilmiştir"[64].

Prof. Fahir Armaoğlu'na göre; Atatürk'ün General Harbord'la görüşmesine ve ona milli davayı anlatmaya önem vermesinin önemli sebebi, İngiltere, Fransa ve İtalya'nın Milli Mücadele'ye karşı meydana getirdikleri ve savaş içinde aralarındaki anlaşmalarla kurdukları "blok"a karşı, Wilson'un milliyetler ilkesi vasıtasıyla ABD'ni Milli Mücadele'nin yanına çekmektir[65].

Prof. Nurşen Mazıcı'nın aktardığına göre; 16 Ekim 1919 tarihinde bölge ile ilgili raporunu tamamlayan General Harbord, Anadolu ve Kafkasya gezisi hakkında *New York Times* gazetesinde "oldukça nesnel gözlemlerle" bir makale yayınlamıştır. Er-

---

[64] Fahir Armaoğlu, "Atatürk Döneminde Türk-Amerikan İlişkileri", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,** Cilt VIII, Sayı 38 (Temmuz 1997), s. 635-636.

[65] Fahir Armaoğlu, "Atatürk Döneminde Türk-Amerikan İlişkileri", s. 636.

meni kayıpları, göçleri ve ölümleri toplamının 800,000'e yaklaştığını (göçler bu rakama dâhildir); 16.600.000 nüfuslu bölgede Ermenilerin 1.330.000 kadar olduğunu kaydetmiştir[66].

Prof. Nurşen Mazıcı'nın aktardığı bu bilgiler, Harbord Heyeti'nin Ermeni sorunu ile ilgili olduğuna dair Prof. Armaoğlu'nun değerlendirmesini haklı kılmaktadır.

Bir diğer akademik çalışmada, Dr. Hulusi Akar tarafından yapılan bir değerlendirme ise, Harbord Heyeti'nin asıl etkisi, Türk-Amerikan ilişkileri açısından uzun dönemdeki olumlu rolüdür. Harbord Heyeti'nin elde ettiği bulgular, ABD'nin Türkiye'ye bakışını değiştirmekte ciddi katkı sağlamıştır. Tarihi önem taşıyan bu bulgular ve gözlemler, Ermeni lobisinin taraflı etkisinden bağımsız ve sağlıklı ilişkiler kurulması için çalışan bir kısım Amerikalılara destek vermiştir[67].

Dr. Salahi Sonyel'e göre; General Harbord Heyeti'nin Türk milliyetçi hareketi önderleri üstündeki etkisi büyük olmuştur. Mustafa Kemal önderliğindeki milliyetçiler, başka bir şey için değilse bile, kendi-

---

[66] Nurşen Mazıcı, **ABD'nin Güney Kafkasya Politikası Olarak Ermenistan Sorunu 1919–1921,** (İstanbul, Pozitif Y., 2005), s. 57.

[67] Hulusi Akar, **Harbord Military Mission to Armenia: "The Story of an American Fact Finding Mission and its Effects on Turkish-American Relations",** (İstanbul, Boğaziçi University, Unpublished PhD Thesis, 2005), s. iv.

lerine sağladığı propaganda olanağı bakımından bu askeri heyete büyük önem vermişlerdir[68]

Yine Dr. Salahi Sonyel'e göre; General Harbord, Anadolu'daki milliyetçilerin önemini ABD kamuoyuna anlatmakla kalmamış; Doğu sorununun kesin bir çözüme bağlanmasına yönelik davranışlarda, bu akımın da hesaba katılması gereken önemli bir güç olduğu görüşünü ilk olarak ortaya koymuştur. O temastan sonra Türkiye'deki ABD'li siyasi ve askeri temsilcileri, Türk milliyetçilerini, Türk kamuoyunun temsilcileri olarak tanımaya başlamışlar ve aralarında "ülkenin en zeki kişilerinin" bulunduğunu kabul etmişlerdir[69].

1968 yılında ABD Kongre Kütüphanesinde General Harbord belgeleri üstüne araştırma yapan Dr. Fethi Tevetoğlu'nun Atatürk'ün Milli Mücadele yıllarındaki büyük güçlükleri üzerine son derece isabetli bulduğum bir değerlendirmesi vardır; şöyle yazmaktadır:

"Atatürk'ün öncülüğünü yaptığı ve başbuğu kalmaya azimli bulunduğu Milli Mücadele Hareketi'ni zafere ve başarıya ulaştırmak yolunda çeşitli engellerle karşılaştığı bir gerçektir. Hilafet meselesi, Bolşeviklik ve Komünistlik meselesi, Sovyet Rusya'dan asker, silah ve para yardımı bahanesiyle Türkiye'ye so-

[68] Salahi R. Sonyel, **Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika I,** s. 162.
[69] Salahi R. Sonyel, **Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika I,** s. 162.

kulmak istenilen kuvvetler meselesi bunlardan birkaçıdır. Mustafa Kemal Paşa (Atatürk), başlangıçta karşılaştığı bu tehlikelerin tesirlerini yok edinceye kadar, bazı hususları ustalıkla idare etmek mecburiyetinde kalmıştır"[70].

Atatürk'ün sırdaşı Kılıç Ali'nin bir gözlemi son derece önemlidir:

"Denilebilir ki, yüzyılımızda hiçbir gizli konuşma, 22–24 Eylül 1919 gün ve gecelerinde devam eden Sivas Mülâkatı kadar, olayların akışını değiştirmemiştir.

Bir yanda Mustafa Kemal Paşa ve Rauf Bey, karşılarında ise Amerikan Major Generali James C. Harbord vardı.

Bir gün gelir de, ulusal kurtuluş mücadelesinin ilk günleri hislerden arınmış ve gerçek değerleriyle yazılırsa, bu buluşma, Türkiye Cumhuriyetine imkân veren temel olaylardan biri olarak yerini koruyacaktır"[71].

Kılıç Ali, Atatürk'ün, General Harbord'un gelişine neden bu kadar önem verdiğini zaferden yıllar sonra, ABD'nin yine bir asker olan Büyükelçisi General Sherrill'i kabul ettiği günün ertesinde yine bizzat Atatürk'ten dinlemiştir:

---

[70] Fethi Tevetoğlu, "Mustafa Kemal Paşa-General Harbord Görüşmesi II", s. 321.

[71] **Kılıç Ali'nin Anıları,** s. 69.

"Amerika sahip olduğu olanaklarla bir dünya devleti... Temsil ettiği özgür düşünce felsefesiyle de bize yakın... Türkleri ve Türkiye'yi [...] olduğu gibi tanırsa aramızda gerçek bir dostluk kurulur ve bu dostluk iki taraf için olduğu kadar dünya için de hayırlı olur. O günlerde General Harbord'a gerçekleri anlatmayı başaramasaydık çözümü güç oldubittilerle karşılaşabilirdik"[72].

2.2. BAŞKUMANDAN VE ORDUSU

Türk İstiklal Savaşı döneminde Atatürk'le ilgili önemli yabancı tanıklıklardan biri hiç kuşkusuz Sovyet Rusya Büyükelçisi Aralov'a ait olanlardır. Sovyet Rusya Büyükelçisi Aralov sonradan yayınladığı anılarında dönemin gereği, doğal olarak Başkumandan, cephe ve askerlik izlenimleri ve Sovyet askeri yardımı büyük yer tutmaktadır. Anılarda hayli ilginç sahneler vardır; hatta bir tanesi Başkumandan'ın müzik tutkusu hakkındadır.

Fakat, işin aslı göstermektedir ki, müzik dinlemek, dans etmek bile gerçekte Başkumandan için yalnızca bir bahanedir. Başkumandan, her yerde ve her zaman, cephedeki ordusunun ihtiyaçlarını ve savaş alanındaki askerlerini düşünmektedir.

Atatürk'le ilgili olarak Sovyet Rusya Büyükelçisi Aralov'un aktardığı bir müzik dinleme sahnesi ve

---

[72] **Kılıç Ali'nin Anıları**, s. 72.

onun hemen ardından cephedeki Türk Ordusu'nun durumuyla ilgili ortaya çıkan dramatik savaş gerçeği şu şekildedir:

"Bir buçuk yıl boyunca Mustafa Kemal Paşa'yla, bizim elçilikte, onun evinde, mecliste, cephede karşılaştım. Mustafa Kemal Paşa uzun, ciddi konuşmalardan sonra, müzik dinlemeyi, dans etmeyi severdi. Yanında müzisyenler olduğu halde, elçiliğimize geldiği geceler olmuştu. Halk müziği çalgılarının eşliğinde koro Türkçe şarkılar söylemeyi severdi. O zaman gözleri koyulaşır, kederli bir hal alırdı. Bu şarkılarda keder, halkın bitmez tükenmez savaşlardan duyduğu acılar, köylünün acı düşünceleri okunuyordu. 'Nasıl güzel bir günde insanın yüreği hayat zor da olsa yaşama sevinciyle dolarsa, şarkı söylediğin ya da dinlediğin zaman da öyledir,' diyordu Kemal Paşa.

Hatırlıyorum, bir gün Mustafa Kemal'in sekreteri telefon ederek, 'Paşa bugün çok çalıştı,' dedi. 'Sizi ziyaret, biraz dinlenmek istiyor, yanında müzisyenler de olacak... Biraz neşelenmek, dans etmek için kadınlı-erkekli elçilik memurlarını toplamanızı rica ediyor.

Gerçekten de akşama doğru Mustafa Kemal geldi. Hem yalnız da değildi. Yaverlerini, yakın arkadaşlarını da getirmişti. Onunla birlikte, elçiliğin devamlı misafirlerinden, Milli Savunma Bakanı Kazım Paşa da vardı. (...)

Üzgün melodilerden sonra, Mustafa Kemal, eşimden ve elçilik sekreterinden, piyanonun eşliğinde Rus

şarkılarını söylemelerini rica etti. Mustafa Kemal, büyük bir memnunlukla onları dinledi, kendisi de şarkıya katıldı. Sonra 'Kamarinskaya' adlı halk şarkısını çaldılar. Elçiliğin kadın memurları dansa kalktılar. Mustafa Kemal el çırpıyor, ayaklarıyla tempo tutuyordu. Vals ve başka danslar oynandı. Eğlence faslı bittikten sonra Mustafa Kemal beni ve Abilov'u ellerimizden tutarak bizimle bazı konuları konuşmak istediğini söyledi.

Aziz dostlar, yoldaşlar, -Mustafa Kemal sık sık benimle Abilov'u yoldaş diye çağırırdı- cephedeki durum çok gergin. Yunanlılar, Eskişehir doğrultusunda altı tümenlik bir kuvvet yığmış bulunuyorlar. Önümüzdeki hafta içinde onlardan bir saldırı bekliyoruz. Yakında toplanacak Cenevre Konferansı üzerinde bir etki yapmak istiyorlar. Taşıtımız, atımız, eşeğimiz yok. Biricik taşıtımız devedir. Develer bizde savaş kahramanıdır. Oysaki mermi götürmek zorundayız. Bize nakliye aracı ve at yardımında bulunmanızı rica ederim (...)"[73].

Aralov anılarında 1922 baharında 27 Mart - 6 Nisan arasında 10 gün boyunca meslektaşı Azerbaycan Elçisi Abilov'la birlikte Türk birliklerini ve bazı şehirleri ziyaretlerini şöyle anlatmaktadır:

---

[73] Semyon İvanoviç Aralov, **Bir Sovyet Diplomatının Türkiye Anıları 1922–1923,** (Çev. Hasan Âli Ediz), (İstanbul, T. İş Bankası Kültür Y., 2007), s. 73-74.

"Beni, Abilov'u, Askeri Ataşe Zvonaryev'i cepheye bizzat Mustafa Kemal çağırdı. Cepheyi dolaştık, altı piyade, üç süvari tümenini ziyaret ettik. Yeni ordunun kuruluşunun yıldönümü töreninde bulunduk. İki ordunun ve iki kolordunun karargâhlarını ziyaret ettik. Konya'da, cephe gerisindeki askeri kuruluşları gezdik. Askeri birliklerden edindiğimiz izlenim iyiydi. Bu, düzenli, disiplinli, çok iyi örgütlenmiş, büyük inisiyatif sahibi, strateji ve taktiğe yaratıcı yaklaşımı olan bir orduydu. Ne var ki, ordunun giyim kuşamı, özellikle ayakkabıları pek kötü durumdaydı"[74].

"Mustafa Kemal'in savaş karargâhını ziyaret etmemizin üç sebebi vardı: Mustafa Kemal'in uzun süren ayrılığı dolayısıyla bizzat onun çözmesini gerektiren bir yığın sorun birikmişti. İtilaf devletlerinin silah bırakışma teklifini konuşmamız gerekiyordu. Bu durum, onunla bir görüşmeyi kaçınılmaz kılıyordu. Üstelik Mustafa Kemal'in kendisi de, bu konuda bizim düşüncelerimizi almak istiyordu. Nihayet, bu ziyaretle yeni Türk ordusunu tanıma fırsatını da elde etmiş olacaktım"[75].

Büyükelçi Aralov şöyle devam ediyor:

"Şu anda, anılarımı yazarken Mustafa Kemal Paşa canlı haliyle gözlerimin önüne gelmektedir. Onun

---

[74] Semyon İvanoviç Aralov, **Bir Sovyet Diplomatının Türkiye Anıları 1922–1923**, s. 75.

[75] Semyon İvanoviç Aralov, **Bir Sovyet Diplomatının Türkiye Anıları 1922–1923**, s. 75-76.

dikkatli bakışlarını görüyor, anlamadığı bir noktayı açıklamamı rica ederken, elinin dokunuşunu hissediyorum (...)"[76].

Aralov'un anılarında yer alan cephe gözlemlerinden bir kısmı Başkumandan'ın halkla temas ettiği, halkla ilişkileri hakkındadır. Başkumandan gittiği her yerde okulları ziyaret etmekte; büyük ve önemli işlerinden fırsat bularak bu kurumların mütevazı etkinliklerine katılmaktadır.

Sovyet Rusya Büyükelçisi'nin aktardığı ilginç bir gözlem şöyledir:

"[Konya'da] Akşam öğretmen okulun temsillerinde hazır bulunduk. Programda bir perdelik çocuk piyesi Avcı, Çanakkale'nin İngilizlere karşı savunulmasını canlandıran üç perdelik başka bir piyes, vatan şiirleri ve Yunan zulmünü anlatan Bursa Faciası adlı piyes sahnelendi. Bu son piyeste aşırı şovenlik bulunduğu için Mustafa Kemal bunu beğenmedi. Piyesin sonunda Mustafa Kemal İtilaf devletlerine karşı Anadolu'nun savunucusu olarak övüldüğü halde Mustafa Kemal temsili hazırlayanlara böyle eski bir şeyi hazırladıkları için çıkıştı"[77].

Burada ilginç olan, Başkumandan'ın savaşta bile şovenizmden uzak durmaya özen göstermesi ve sa-

---

[76] Semyon İvanoviç Aralov, **Bir Sovyet Diplomatının Türkiye Anıları 1922–1923,** s. 77-78.

[77] Semyon İvanoviç Aralov, **Bir Sovyet Diplomatının Türkiye Anıları 1922–1923,** s. 105.

vaşan iki ordunun mensup oldukları uluslarla ilgili bir düşmanlığa asla prim vermemesidir.

Aralov anlatıyor:

"[Konya'da] Mustafa Kemal Paşa bizi şehirde bir gezintiye çağırdı. Kısa zamanda etrafımızı büyük bir halk kalabalığı çevirdi, kılık kıyafetlerine göre hüküm vermek mümkünse, bunlar basit, yoksul insanlardı. Mustafa Kemal durdu. Hemen kalabalığın içinden sorular yağmaya başladı. Mustafa Kemal bunları seve seve cevaplandırdı. Ona, Yunanlılarla yapılmakta olan savaş, Sovyet Rusya, toprak, uluslar arası durum, erzak, milli eğitim, okullar, hastaneler ve hatta her nedense (Müslüman gelenekleri arasında olmamakla birlikte) anıtlar üzerine bile sorular soruldu. Birçoğu pek kıt kanaat geçimlerinden söz etti. Bu arada kadınların eşitliğine, çarşafın çıkarılmasına, padişaha değinildi"[78].

Aralov anılarında cephede Türk subaylarla yaptığı bir görüşmeyi aktarırken şöyle yazmıştır:

"Subaylar, Mustafa Kemal'in her subayın, her erin disiplinli, cesur ve ilerisini gören bir insan olmasını istediğini anlatıyorlardı. Mustafa Kemal her zaman, ülkede olup bitenler üzerine subaylara bilgi veriyordu"[79].

---

[78] Semyon İvanoviç Aralov, **Bir Sovyet Diplomatının Türkiye Anıları 1922–1923**, s. 105.

[79] Semyon İvanoviç Aralov, **Bir Sovyet Diplomatının Türkiye Anıları 1922–1923**, s. 109.

Aralov'un aktardığına göre; Başkumandan, Türk ordusunun ve askerlerinin Sovyet Kızıl ordusu ve askerlerinden farklı olduklarını her defasında ve ısrarla vurgulamıştır:

"(...) Birlikte cepheye gittiğimiz zaman Türk ordusunun siyasi eğitimi üzerine Mustafa Kemal Paşa ile birçok kez konuşmuştuk. Paşa, siyasi komiserlerin ve siyasi şubelerin rolü üzerine bana sorular sormuştu. Ben, bu konuda ona ayrıntılı bilgiler vermiş, Türk ordusunda buna benzer bir örgüt kurmanın mümkün olup olmadığını kendisine sormuştum.

Mustafa Kemal, Türk ordusunda şu siyasal ilkenin geçerli olduğu cevabını verdi: Milli sınırlar içinde Türkiye'nin bağımsızlığını savunmak. Türk hükümeti ülkeyi emperyalistlere, hainlere karşı savunmaktadır, ordu da böyle bir hükümete itaat etmek zorundadır.

Mustafa Kemal düşüncelerini şöyle açıkladı:

Sizin Rusya'da durum başka türlüydü. Generaller ve subaylar çoğunlukla Çarlık hükümetinden, sonra da Kerenski'den yanaydı. Er kitlesi ve subayların küçük bir bölümü ise Bolşeviklerden yanaydı. Türkiye'de durum başka türlüdür. Türk ordusu bütünüyle milli bağımsızlık ülküsüne sadık, devrimci ve disiplinli bir ordudur. Politika ile ordunun başında bulunan bizler uğraşıyoruz. Bizim politikamız nedir? Her şeyden önce tümenlerin, kolorduların başına sadık, namuslu ve dürüst komutanlar getirmektir. Sizin gibi biz

de onları kontrol ederiz. Genç subay kadrosunu ve erleri, biz büyüklerin güttüğü milli ruhta eğitiriz. Bizim erlerimiz niçin savaştıklarını bilirler. Sizinle birlikte birkaç piyade tümenini, süvari kolordusunu dolaştık. Bunlardaki disiplini fark ettiğinize eminim. (...) Subayların, hükümetin ve yüksek komuta heyetinin çalışmalarına aykırı bir politika gütmemelerine çok dikkat ederiz (...)"[80].

Sovyet Rusya'nın Ankara Büyükelçisi Aralov, 26 Şubat 1923 günü ve Moskova'ya Karahan'a yazdığı "Komünist Enternasyonal Yürütme Komitesi damgasıyla Sovyet arşivinde bulunan raporunda; Azerbaycan Elçisi Abilov'la birlikte gerçekleştirdikleri İzmir seyahati (İzmir İktisat Kongresi'ni kastediyor./HÖ) ve Mustafa Kemal'le görüşmeleri hakkında da ilginç bilgiler sunmuştur:

"İzmir seyahati, benim tarafımdan, yeni kurtulmuş bölgelerde Sovyet Rusya'nın propagandasını yapmak ve bununla beraber Türk hükümeti ve Kemal Paşa ile doğrudan ilişki kurmak amacıyla öngörüldü. Bu amaç doğrultusunda, İzmir İktisat Kongresi'nin önemini ve Sovyet Rusya'nın bu kongreye ne kadar önem verdiğini kısaca belirten ve sonunda, bizzat onun konuşmasını dinlemekten çok mutlu olacağıma işaret eden kişisel bir telgrafı Paşa'ya gönderdim. Er-

[80] Semyon İvanoviç Aralov, **Bir Sovyet Diplomatının Türkiye Anıları 1922–1923**, s. 110-111.

tesi gün, 'Sizi İzmir'de görmekten büyük mutluluk duyacağız,' şeklindeki cevabı aldım. Bu cevaptan sonra Abilov yoldaşı, onun da kongreye geleceğini bildiren bir telgraf göndermeye ikna ettim. Paşa yeni evlendiği için eşlerimize davet etmeyi, onları Paşa'nın eşiyle tanıştırmayı ve bu alanda gerekli bir hareket yürütmeyi yararlı gördük (...)"[81].

2.3. GELECEK İÇİN NOTLAR

20. Yüzyılın ilk çeyreği biterken, ABD'nde, Ermeni lobisinin faaliyetleri ve Türk-Amerikan ilişkilerinin yeniden kurulması Türk diplomatı Bilal N. Şimşir tarafından konuyla ilgili belgelerle ayrıntılı olarak yazılmıştır. Buna göre; 1917 yılında kesilen Türk Amerikan ilişkilerinin yeniden kurulması ve normale dönüşü 1927 sonunu bulmuştur. Birbiriyle hiç savaşmamış olan Türkiye ile ABD arasındaki ilişkiler yaklaşık on yıl boyunca normalleşmemiştir. Bu iki ülke arasında yaklaşık on yıl büyükelçiler düzeyinde diplomatik ilişki kurulmamasının gerçek nedeni, Amerika'daki Ermeni lobisi ile ABD'ndeki yandaşlarının bu ülkede yürüttükleri Türk düşmanlığı kampanyasıdır. Ermeni lobisinin Türkiye aleyhindeki düşmanca propaganda kampanyası, ABD Kongresi'ni hayli etkilemiştir. Washington Hükümeti, Kongre'nin şimşeklerini üstüne çekmek istememiş

[81] Mehmet Perinçek, **Atatürk'ün Sovyetlerle Görüşmeleri**, (İstanbul, Kaynak Y., 2. Basım 2007), s. 392.

ve zamanında Türkiye ile yakınlaşma yürekliliğini gösterememiştir[82].

Türk ve ABD heyetleri arasında Lozan'da imzalanmış olan bir anlaşma da, çok uzun tartışmaların ardından 18 Ocak 1927 günü ABD Senatosu tarafından (84 toplam oydan 50 evet, 34 hayır oyu ile) gerekli üçte iki çoğunluktan 6 oy noksan çıktığı için reddedilmiştir[83].

ABD Senatosu'nun bu olumsuz kararı ardından; Türkiye'nin tepkisini önlemek ve Türk Hükümetini yatıştırmak amacıyla Amiral Bristol hemen İstanbul'dan Ankara'ya gönderilmiştir. Amerikalı Amiral, bu talihsiz kararın, ABD'nde iç çekişmelerin bir neticesi olduğunu ve Hükümetinin görüşünü yansıtmadığını Türk yetkililerine anlatmıştır. Ankara, kaygıya kapılmamakla birlikte, ABD'nde azınlığın çoğunluğa egemen olmasına biraz şaşırdığını gizlememiştir. Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal, ABD Temsilcisi Amiral Bristol önünde yaptığı bir konuşmasında bu noktaya özellikle değinmiş; "Kültürlü ve uygar bir ülkede, bağnaz bir azınlığın, nasıl olup da aydın çoğunluğa istediğini empoze edebildiğini" anlayamadığını söylemiştir[84].

---

[82] Bilal N. Şimşir, "Amerika'da Ermeni Lobisi ve Lozan Anlaşması Kavgası", **Ermeni Araştırmaları,** Sayı 3 (Eylül-Ekim-Kasım 2001), s. 35.

[83] Bilal N. Şimşir, "Amerika'da Ermeni Lobisi ve Lozan Anlaşması Kavgası", s. 52-53.

[84] Bilal N. Şimşir, "Amerika'da Ermeni Lobisi ve Lozan Anlaşması Kavgası", s. 55.

Bu gelişmenin ardından, 17 Şubat 1927 günü Ankara'da, Türkiye Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü (Aras) ile ABD adına Amiral Bristol arasında bir *modus vivendi* değiş-tokuş edilmiştir. Böylece, on yıllık aradan sonra Türk-Amerikan ilişkilerinin yeniden düzenlenmesini sağlayan anlaşma yapılabilmiştir[85].

Fakat ne tuhaf rastlantı ki, ABD'nde tam bu anda çok ilginç bir diplomatik skandal cereyan etmiştir.

Bu diplomatik skandal, 1970'li yıllarda Türk diplomatlarının öldürülmeleriyle sonuçlanan suikastların habercisi olarak kayıtlarda yer almıştır.

ABD'ndeki fanatik Ermeniler tarafından öldürülmekle tehdit edilen Türkiye Büyükelçisi Ahmet Muhtar Bey'in ABD'ne varışı, Washington'daki öteki yabancı diplomatlarca yakından izlenmiş ve ülkelerine gönderilen raporlara geçirilmiştir. İngiltere'nin Washington Büyükelçisi Howard bu konudaki bilgi ve izlenimlerini kendi başkentine şu şekilde aktarmıştır:

"Amerika'ya yeni atanan Türk Büyükelçisi Ahmet Muhtar Bey, 29 Kasım (1927) günü Washington'a geldi. Hayatına karşı bir suikasttan korkulduğu için, New York'a gelişinde silahlı, motosikletli bir polis filosu tarafından karşılandı. New York'ta bir gece bile kalamadı. Hemen başkent trenine götürüldü ve gece yarısı saat 12.30'da başkente geldi. Şimdi kalmakta

---

[85] Bilal N. Şimşir, "Amerika'da Ermeni Lobisi ve Lozan Anlaşması Kavgası", s. 55.

olduğu Wardman Park Hotel'in yan kapısına kadar detektifler eşliğinde getirildi... Gelişi Mr. James W. Gerard'ın şiddetli saldırılarına neden oldu. Gerard, basına verdiği demeçte Muhtar Beyi suçladı... (Ama) bu saldırıları fazla taraftar bulmadı... New York Tribune ve Baltimore Sun gazeteleri Türkiye ile Amerika arasında ilişkiler kurulması konusunda Hükümeti destekleyen başyazılar yayınladılar (...)"[86].

1927 yılında ABD başkentinde Ermeni lobisi ve destekçileri tarafından Türkiye aleyhinde sürdürülen bu düşmanlık faaliyetinin Türkiye'ye yeni atanan ABD Büyükelçisi Grew'in günlüğüne yansıyan kısımları hayli ilginçtir.

ABD'nin yeni Türkiye'deki ilk büyükelçisi Joseph C. Grew ve ailesi, 31 Temmuz 1927 Pazar günü New York Limanında *Leviathan* gemisine binmişlerdir. Fakat bu yolculuğun hemen başında Grew ve ailesinin başına ilginç bir olay gelmiştir. Bu ilginç olay o dönem Amerika'sında da Ermeni diasporasının azgın ve intikamcı propagandasının ulaştığı Türkiye düşmanlığını yansıtması bakımından ayrıca önemlidir.

Amerikalı Büyükelçi Grew'in anlatımıyla bir cinayet filmi senaryosunu andıran vahim olaylar (ki maalesef gerçektir) şu şekilde gelişmiştir:

---

[86] Bilal N. Şimşir, "Amerika'da Ermeni Lobisi ve Lozan Anlaşması Kavgası", s. 61.

"New York'tan ayrılışımız gerçek bir Oppenheim atmosferi içerisinde cereyan etmişti; zira son toplantılardan birinde nazik bir Ermeni Beyefendisi, Ermeni ırkının acılarına sempati duyan dünyanın ilgisini çekmek üzere pratik bir yöntem olarak Birleşik Devletlere yeni gelen Türk Büyükelçisini veya beni yahut her ikimizi de vurmayı savunuyordu. Hal böyle olunca, isteksizce de olsa önce tiyatroya, sonra da rıhtıma kadar bir gizli servis görevlisiyle, New York bomba imha ekibinden bir memurun refakatiyle gitmek zorunda kaldık; bunlardan biri de gemi demir alıncaya kadar kabinimizin kapısı önünde beklemeyi ihmal etmedi. Yine de ortalıkta pek bir tehlike varmış gibi görünmüyordu."

Bu sırada "Lozan Antlaşmasına Muhalif Amerikalılar Komitesi" adıyla faaliyette bulunan bir örgüt, Amerika Birleşik Devletleri ile Türkiye arasında karşılıklı olarak büyükelçi atanması kararı üzerine Dışişleri Bakanlığını ve ABD Başkanı'nı şiddetle protesto etmektedir. Bu muhalefetin sözcülerinden James Gerard, Dışişleri Bakanı Kellog'a gönderdiği 18 Şubat 1927 tarihli açık mektupta; "kendilerine karşı hiçbir mükellefiyetimizin bulunmadığı, hem de bize karşı dövüşmüş olan Türklere yakınlık ve tarafgirlik göstermek için, en hafif tabiriyle, yeni yöntemlere müracaat etmeyi düşünen; buna mukabil, hem bizim safımızda çarpışmış olan hem de kendilerine karşı belirli yükümlülüklerimizin bulunduğu Erme-

niler için meşruiyet sınırları dâhilinde yapılabilecekleri dahi yapmaktan imtina eden Dışişleri Bakanlığına karşı" hayretlerini ifade ederken; "aynı şekilde, Avusturya'daki sefaretimizi ikinci dereceden bir temsilcilik seviyesine indirmişken, Türkiye gibi beş milyonluk bir nüfusa sahip ilkel bir Asya ülkesine hangi sebeplerle büyükelçi tayin etmemiz gerektiğini anlamanın hayli zor olduğunu" da vurgulamaktadır[87].

Kabul edilmelidir ki, ABD Dışişleri Bakanlığında hiçbir diplomat, Joseph C. Grew kadar eski Türkiye'nin yıkılışı ve yeni Türkiye'nin kuruluşu evrelerine yakından tanıklık etmek şansına sahip olamamıştır.

1927–1932 yıllarında ABD'nin Türkiye Büyükelçisi olarak 5 yıl görev yapan Joseph C. Grew, bundan önceki mesleki kariyerinde sırasıyla Ekim 1918'de mütareke öncesi görüşmelere katılan ABD delegasyonu genel sekreteri olarak Versaille'da bulunmuştur. Diplomat Grew Paris'teki bu görevinde Osmanlı İmparatorluğu'nun parçalanma sürecini yakından gözlemleme olanağı yakalamıştır. 1921 yılında da, yeni Türkiye'nin uluslar arası tescilinin yapıldığı Lozan görüşmelerinin -ABD'nin İsviçre Büyükelçisi olarak- katılımcısı ve birinci derece tanığıdır. Grew, Lozan'daki Türk liderleriyle Türkiye ile ABD

[87] Joseph C. Grew, **Yeni Türkiye** (Çev. Dr. Kadri Mustafa Orağlı), (İstanbul, Multilingual, 1999), s. 18, dn. 5.

arasında (daha sonra ABD Senatosu tarafından onaylanmayan) bir antlaşma hazırlamayı da başarmıştır. İsviçre'deki mesaisinden sonra ABD başkentine dönen Grew, 1924–1927 yıllarında ABD Dışişleri Bakanlığı Müsteşarı olarak hizmet vermiştir[88].

1927 yılında Grew, yeni Türkiye'deki ilk ABD Büyükelçisi olarak görevlendirilmesiyle beraber, bir Cumhuriyetin kuruluş evresini yakından izlemiş ve günlüğüne kaydetmiştir. Grew'in mesleki notlarını ve çeşitli izlenimlerini yansıtan günlüğü daha sonra yine onun gözetiminde Chicago Üniversitesinden bir kurul tarafından iki cilt olarak yayınlanmıştır[89].

ABD'nin yeni Türkiye'deki ilk büyükelçisi Grew, Türkiye'den sonra ABD'nin Japonya temsilcisi olarak hizmet vermiştir. Pearl Harbour'a Japon saldırısı ardından Dışişleri Bakanı Özel Yardımcısı sıfatıyla Washington'a dönmüştür ve altmış beş yaşında emekli olmuştur[90].

Amerikalı Büyükelçi Grew'in günlük notlarında hayli ilginç bilgiler vardır.

Türkiye'ye atanan Büyükelçi Joseph C. Grew ve ailesi, 18 Eylül 1927 Pazar günü akşamüstü İstan-

---

[88] Joseph C. Grew, **Yeni Türkiye,** s. 9-10.

[89] Joseph C. Grew, **Turbulent Era: A Diplomatic Record of Forty Years 1904–1945,** (Edited by Walter Johnson), (Boston, Houghton Mifflin Company, 1952), Volume I-II.

[90] Joseph C. Grew, **Yeni Türkiye,** s.. 11-12.

bul'a varmış ve hemen ardından yeni Türkiye'nin başkenti Ankara'nın yolunu tutmuştur[91].

Ne var ki daha ilk anda Amerikalı Büyükelçinin günlüğünde bu defa, Türkiye Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal'i öldürmeyi amaçlayan bir suikast çetesinin yakalanması hakkında çok ilginç bir not yer almaktadır:

"26 Eylül 1927 Pazartesi:

Gelişimizden birkaç gün önce, bir Komünist çetesi İstiklal Caddesi üzerinde bulunan Tokatlıyan Otelinin hemen bitişiğinde bir oda tutup, aşikâr biçimde oteli ziyaretlerinden biri esnasında Gazi'yi vurmak amacıyla içini ağzına kadar bombalar ve diğer silahlarla doldurmuş olarak bulunmuştu. Polisin kapıyı kırarak içeri girmesinin ardından yaşanan arbede de aralarından üçü öldürülmüş. Hayatta kalan çete üyeleri tevkif edilmiş ve diğerleri için yoğun bir araştırma başlatılmış. Bunlar paralarını Rusya'dan alan Ermeniler imiş; deliller ortaya çıktıkça III. Enternasyonal'le bağlantılı olduklarını da anlaşılmış. New York'taki Ermeni cemiyetleriyle de ilişkili olup olmadıklarını da merak ettim. Bunlar Altunyan çetesi olarak bilinmekteydi. Gazeteler, tabiatıyla bunların gerçek amaçlarını gizleyerek içinde büyük meblağların bulunduğu Yıldız Köşkü kumarhanesini soymak gayesinde olduğunu söylediler"[92].

---

[91] Joseph C. Grew, **Yeni Türkiye,** s. 24 vd.
[92] Joseph C. Grew, **Yeni Türkiye,** s. 34-35.

Amerikalı Büyükelçi Grew'in Ankara'daki görev yılları, yeni Türkiye'nin başkentinde Atatürk tarafından birbiri ardına gerçekleştirilen devrimlerin yerleştirilme çabalarının yoğunlaştırıldığı bir evredir.

Grew, bir yabancı diplomat olarak Türk ulusunun tarihindeki bu önemli dönüşümün tanığı olmaktadır.

15 Ekim 1927 günü, Ankara'daki kordiplomatik ve Büyükelçi Grew, Büyük Millet Meclisi binasında Halk Fırkası toplantısındadır:

"Saat tam 10'da Gazi yoğun alkışlar arasında salona girerek kürsüde yerini aldı ve oturumu açtı.

Kısa bir açılış konuşması sonrasında kürsüden inerek genel kurul salonunda meclis mensuplarının arasında yerini aldı; bu esnada İsmet Paşa kürsüye çıkarak, anladığım kadarıyla kura ile bir kısım [görevlilerin]seçimini gerçekleştirdi. Ardından Mustafa Kemal, bu sefer İsmet Paşa'nın altındaki kürsüye gelerek uzun nutkunu okumaya başladı. Başlangıçta sesi zayıfmış gibi gelse de devam ettikçe giderek güçlendi; sesi yüksek perdeden ve oldukça müzikaldi; gayet iyi okuyordu. Sıra belgelerden alıntı yapılmasına geldikçe onların okunması için –Millet Meclisi Sekreteri- Ruşen Eşref Bey'e uzatıyordu. Konuşması esnasında sık sık alkışlar duyuluyordu"[93].

[93] Joseph C. Grew, **Yeni Türkiye**, s. 45.

Atatürk, partisinin bu tarihi oturumunda "Nutuk" adlı ünlü konuşmasını okumuştur.

Amerikalı Büyükelçi Grew'in günlüğü genç cumhuriyetin başkentindeki iki partili siyaseti başlatma girişimi hakkında birbirinden ilginç duyumlar ve değerlendirme notlarıyla doludur:

"6 Ağustos 1930 Çarşamba:

(...) Öğle üzeri Gillespie uğrayarak, aramızda kalması kaydıyla –aralarından biri milletvekili olan- iki Türk dostunun, Gazi'nin artık hükümetin hatalarının sorumluluğunu üstlenmek istemediğini ve bundan ötürü Halk Fırkasından istifa ederek bütün partilerle aynı mesafede kalacağını ayrıca hâlihazırda Fransa'da Büyükelçi olarak bulunan Fethi Bey'i yeni bir parti kurarak meclis seçimlerine iştirak etmesi için kısa bir zaman zarfında çağıracağını, kurulacak bu partinin aslında bir muhalefet partisi olacağını ve Rauf Bey, Adnan Bey ve Halide Edip Hanım gibi sürgündeki eski Liberallerin artık Türkiye'ye dönmekte serbest bulunacaklarını kendisine söylediklerini bildirdi. Bu mühim bir beyanat idi ve doğru olması halinde bu ani durum değişikliğini doğru bir biçimde teşhis etmek ve bunun sadece İsmet Paşa'dan kurtulma amacını taşıyan basit bir manevra mı, yoksa diktatörlükten iki partili hükümete dayanan normal bir cumhuriyet rejimine geçiş için hakiki bir deneme mi olduğunu belirlemek için, büyükelçilikte dikkatli bir

durum değerlendirmesi tartışma yapılması gerekecekti (...)"[94].

"11 Ağustos 1930 Pazartesi:

Tabii ki bu yeni siyasi bomba düşüncelerimizi dolduruyor ve gerçek manasının ve ardında neyin bulunduğunun doğru bir teşhisine ulaşmak için büyük miktarda zihinsel akrobasi gerektiriyordu. Bu sabah bir personel toplantısı yaparak bir saat süreyle olanları değerlendirdik (...)"[95].

"(...) Siyasi ideal olarak göz önüne alındığında, neticede iki partili bir sistemin, şartların böyle bir adımın atılmasını gerektirdiği bir anda, uzun sürelerden beri bazı Türk liderlerinin zihninde nihai hedef olarak yer aldığını da teslim etmek gerekmektedir. Bu görüşe göre Gazi, 1925'ten beri Türk siyasal hayatındaki anormal karakterin son derece farkında olup, içte ve dışta Türkiye'nin durumunun batılı demokrasi ve parlamenter sistem şekline daha bir yaklaşmasına imkân vermesini iştiyakla beklemekteydi. Gazi'nin güvendiği bazı arkadaşlarıyla 1928'den beri iki partili sistemi tartışmakta olduğunu düşündürecek sebepler mevcuttu (...)"[96].

"29 Eylül 1930 Pazartesi:

Ankara'dan gelen Gillespie, bizzat iştirak ettiği 24 Eylül tarihindeki Meclis'in açılışı hakkında ilgi çekici

---

[94] Joseph C. Grew, **Yeni Türkiye**, s. 178-179.
[95] Joseph C. Grew, **Yeni Türkiye**, s. 179.
[96] Joseph C. Grew, **Yeni Türkiye**, s. 181-182.

haberler verdi. Gazi, özel locasında oturuyor ve hükümet ile muhalefet arasındaki söz düellosunu tribünden izlerken, güzel bir noktaya temas edildiğinde gülümseyip, bir husus beceriksizce ele alındığında kaşlarını çatıyordu. Gillespie, Gazi'nin bu halinin iki münazara takımında birbirleriyle yarışan oğullarını gururla izleyen gururlu bir babayı hatırlattığını söylüyor. (...) Meclis'in bütün görüntüsü değişmiş durumda ve daha önceleri bütün hükümet tedbirleri otomatik ve ruhsuz bir tarzda kabul edilirken şu an herkes heyecan içinde, önemli noktalar serbestçe tartışılıyor, yapıcı eleştiriler formüle ediliyor ve gerçek bir parlamento atmosferi hüküm sürüyor"[97].

"(...) Gillespie, çok sayıda insanla konuşup, yeni harekete karşı aşırı samimiyetlerini ve yakın ilişkilerini müşahede ettikten sonra, atılan bu adımın, uygun psikolojik anda gerçekleştirilen, Gazi'nin siyasi idealizmindeki normal bir gelişmeden ibaret olduğu yolundaki orijinal teorimi artık doğrulamaya hazır durumda bulunuyor. Doktor Refik'in ona söylediği gibi: 'İki yıl önce böyle bir adımın atılması mümkün olamazdı; ülkede nizam tesis edilinceye ve henüz uygulamaya konan reformlar sindirilinceye kadar beklemek zorundaydık; artık o an gelmiştir ve bir de normal parlamento düzeni içinde devam etmeye hazır durumdayız' (...)"[98].

---

[97] Joseph C. Grew, **Yeni Türkiye**, s. 190-191.
[98] Joseph C. Grew, **Yeni Türkiye**, s. 191.

27 Nisan 1931 günü Grew, Türkiye ile ilgili gözlem ve izlenimlerini günlüğe kayıt düşerken kendi ikileminden söz etmektedir:

"(...) Gezide iken içinde bulunan yorumların ne kadar önemsiz olduğunu düşünerek bu günlüğü fırlatıp atmak hususunda epeyce kafa yordum. Yine de en azından bir süre için devam etmeyi deneyeceğim, zira gelecekte bir gün sapla samanı birbirinden ayırmak ve belki de Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk günlerine ait bu özel döneme ve o zamana kadar Amerika ile ilişkilerine ışık tutan bir miktar faydalı 'zamanında yapılan yorum'a rastlamak mümkün olabilecektir; tabii ki Türkiye Cumhuriyeti var olmaya devam ederse bu satırlara ilk günlerinin nasıl olduğunu anlamak için göz atılacak ve tarih, o zaman yapılan yorumların üzerine bina edilecektir"[99].

ABD Büyükelçisi Grew, 11 Mart 1932 günü İstanbul'da kendisi ve eşi için verilen veda yemeğinde Türkiye'nin ve Gazi'nin barışçı dış politikasını şu şekilde vurgulamıştır:

"(...) Bu genç cumhuriyetin en önemli beş yılındaki gelişmeyi, gözlerimin önünde giderek daha fazla açılan bu yeni sahneyi izleme imkânını bulmayı büyük bir ayrıcalık olarak kabul ediyorum. Henüz üzerinden on yıl geçmese de, ülkelerin zaman zaman savaşın eşiğine kadar geldiği, ağzına kadar uluslar arası nef-

[99] Joseph C. Grew, **Yeni Türkiye,** s. 11.

ret ve barış fıçısı niteliği taşıyan konularla dolu, -Lozan'daki konferans masasında altı ay müddetle oturan herkes için, uluslar arası çekişme, kuşku ve düşmanlıktan oluşan eski politikanın yerini alan bu yeni uluslar arası dostluk politikasının elverişli ve tecrübeli biçimde oluşturularak başarıyla ortaya konuşu tarihteki en ilham verici olaylardan biridir. Tarihte çok az hadise yaklaşık bir yıl önce Venizelos'un Ankara'ya yapmış olduğu akıllarda kalan ilk ziyaret kadar dramatik önem taşımaktadır. Bir zamanların ezeli düşmanı gerçek bir içtenlikle karşılanmış, etrafı Yunan bayraklarıyla süslü ve üzerinde Yunanca 'hoş geldin' ibareleri bulunan devasa yazılar sokaklara asılmış, şerefine yemekler verilerek konuşmalar yapılmıştır. Ardından buna cevap olarak İsmet Paşa'nın Atina'ya yaptığı ziyaret de aynı şartlar altında cereyan etmiş ve bu sayede açık veya üstü örtülü düşmanlıklarla geçen yüzyıllar sonrasında savaş baltalarını gömme imkânı bulunmuştur (...)"[100].

ABD'li Diplomat Joseph C. Grew'in yeni Türkiye'nin liderliğine ve Türk devrimine bakışı şöyledir:

"Türkiye'deki millici hareket, ilhamını bir grup liderden almış ve bu liderler tarafından sevk ve idare edilmişti; bunlar mevcut rejimi devirip, birden çok yabancı düşmanı mağlup ettikten sonra, liderliklerindeki otokratlık vasfını ancak hafifçe gizleyebilen cum-

[100] Joseph C. Grew, **Yeni Türkiye,** s. 241-242.

huriyet rejiminde bir hükümet tesis ettiler. Türkiye Cumhuriyeti ülke içindeki demokratik gelişmenin tabii ürünü değildi. (...)

(...) Bu şaşırtıcı inkılâp hareketi, 1776'da aynı biçimde bizim ülkemize de ilham vermiş olan, coşkulu ve güçlü bir milli ruha bağlı olmasına rağmen büyük oranda bir tek kişinin, bu topraklar üzerinde yabancı işgalcileri söküp attıktan sonra, 'Avrupa'nın hasta adamını' tedavi etmeye ve onu her zaman için sağlam ve güçlü kılmaya girişmiş olan, ülkenin kurucusu Mustafa Kemal'in eseriydi"[101].

2.4. DOĞU'DAN BATI'YA YÜRÜYÜŞ

ABD Başkentinde, Beyaz Saray'da, Türkiye'nin eski ABD Büyükelçisi General Sherrill, ABD Başkanı Roosevelt ile görüşmektedir ve kendisine Türkiye Reisicumhuru Mustafa Kemal hakkında yayınlanacak kitabından söz etmiştir. Başkan, Mustafa Kemal hakkında kendisine birkaç soru yöneltmiş, onları yanıtlamış ve daha sonra Türk Lideri hakkında şunları söylemiştir:

"Başkan cevabında 'Kemal hakkında almış olduğum malûmat çok tazedir, bu hususdaki bilgilerimi kendisini çok iyi tanıyan birisinden temin ettim. (...) Sovyet Rusya Hariciye Nazırı Litvinov ile görüşürken kendisine, onun fikrince bütün Avrupa'nın en kıymet-

[101] Joseph C. Grew, **Yeni Türkiye**, s. 15 ve 16.

li ve en dikkate değer devlet adamının kim olduğunu sordum. Bana verdiği cevapta, Avrupa'nın en dikkate değer adamının bugün Avrupa'da yaşamadığını, Boğazların gerisinde, Ankara'da yaşadığını, bunun Türkiye Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal olduğunu söyledi,' dedi"[102].

1932–1933 yıllarında bir yıllık bir süre için Gazi'nin Ankara'sında ülkesinin büyükelçisi olarak görev yapan ve önceki ABD Başkanı Hoover'ın da onayı ile Türkiye Cumhurbaşkanı'nın biyografisini kahramanının kendisiyle görüşerek yazan Sherrill, gerçekte diplomatlıktan askerliğe geçen bir eski generaldir[103].

ABD Büyükelçisi Sherrill'in askerlik geçmişi ve kendi ülkesinin ve öteki milletlerin tarihlerine olan merakı, Türk milletini ve onun karizmatik liderinin askeri başarılarını anlama çabasında kendisine esaslı bir üstünlük sağlamış olmalıdır. Bu nedenledir ki, Gazi'nin yeni cumhuriyetin merkezini İstanbul yerine Ankara'ya taşımasını "etrafta hırsız varsa pencere tehlikelidir" sözüyle ilişkilendirerek "stratejik bir karar" şeklinde anlamlandırmış ve bu duru-

---

[102] General Sherrill, **Üç Adam: Kemal Atatürk, Roosevelt, Mussolini,** (Çev. Cemal Bükerman), (İstanbul, Cumhuriyet M., 1937), s. 53-54.

[103] Ayrıntılı bilgi için bkz: Hikmet Özdemir, **General Charles H. Sherrill Atatürk'ün Biyografisini Nasıl Yazdı?** (Ankara, Genelkurmay Y., 2009), s. 1-6.

mu ABD'nin ilk Cumhurbaşkanı General George Washington'un ABD başkentini taşıması kararına benzetmiştir:

"Büyük Petro, Rusya'nın Avrupa'ya karşı bir pencereye sahip olması için Saint Petersburg şehrini kurmuştu. Etrafta hırsız varsa pencere tehlikelidir. Hele bu pencereler deniz üstünde olur, hırsızların da filoları bulunursa tehlike büsbütün artar! ... İstanbul'da deniz üstünde çok güzel bir şehirdi. ... Avrupa'ya açılmış pencerelerin en güzeliydi. ... Ancak mevkii de çok tehlikeliydi. Avrupa devlet adamları Türkiye'ye 'hasta adam' adını takmışlar ve her şeyine göz dikmişlerdi. Marmara ve Boğaziçi'nden esen deniz rüzgârları hasta bir adama şifalı gibi görünürse de, bu adam daha ziyade dağların kuvvet verici havasına muhtaçtı. Bu önemli gerçeği kavramış olan ve hakiki Türk milletinin, Levantenlerin çürük halitasından büsbütün başka olduğunu bilen Mustafa Kemal, meselenin doğrudan doğruya özünü ele alıyordu. Sonra da bu gerçek Türklerin Osmanlı geleneğinden ve asırların meydana getirmiş olduğu lüks payitaht İstanbul'dan çekilip uzaklaştırılması lazım geldiğini anlamıştı. Tıpkı Musa Peygamberin İsrail oğullarını firavunların hâkim oldukları çürük medeniyetten çekerek çölün saf ve temizleyici havasına götürmek gerektiğini anlamış olduğu gibi"[104].

---

[104] General Charles Sherrill, **Gazi Mustafa Kemal** (Çev. Alp Ilgaz), (İstanbul, Tercüman 1001 Temel Eser, ?), s. 105.

General Sherrill'e göre Mustafa Kemal'in bu stratejik kararında hiç kuşkusuz sembolik anlamlar vardır:

"Mustafa Kemal aynı zamanda büyük bir kalp adamı olduğunu da ispat ediyordu. Çünkü bütün dünya İstanbul'u Osmanlı İmparatorluğunun kalbi bilirken, sadece o Türk milletinin gerçek kalbi ile ilgiliydi. ... Bu kalbi nereye yerleştirmeli? Musa Peygamber gibi O da milletini saray entrikalarının çürütücü atmosferinden çekip çıkaracak, uzaklaştıracaktı. Bu işin başarılmasında en doğru ve mükemmel yol, onları Anadolu'nun tam kalbine götürmekti. İmparatorluğun hükümet merkezinin sınırlendirici nüfuzundan ve Boğaz'da demir atmış yabancı donanmaların devamlı tehdidinden kurtulmuş Türklerin, bir defa daha Asya'yı süpürerek Akdeniz'e ulaşması onları özledikleri amaca götürecekti. Mustafa Kemal bu düşüncelerle hükümet merkezini kuzey-güney ile doğu-batı kervan yollarının kesiştiği noktaya, tarihi Ankara'ya taşımaya karar vermişti.

Milli hükümet merkezinin İstanbul'dan Ankara'ya, büyük bir limanda bin türlü menfaatin çatıştığı, türlü tehdide açık olan bir şehirden, Anadolu'nun ortasında yüksek bir yaylaya taşınması gerçekten dikkate değer bir olaydı. Bu yeni başkentte hükümetler hiçbir tehlike altında kalmadan, memleket meselelerini sakin bir şekilde gözden geçirebilir, ülkenin beklediği refah ve kalkınmanın şartlarını çok daha rahat bir şekilde hazırlayabilirlerdi"[105].

---

[105] General Charles Sherrill, **Gazi Mustafa Kemal,** s. 106.

Burada stratejik bir bilgi olduğu açıktır. Öğreniyoruz ki, Mustafa Kemal'in savaştan sonra devlet merkezini daha güvenli olan Anadolu içinde tutma kararının arka planında eski meslektaşı olan ABD Büyükelçisi'ne anlattığı ve beyninden hiçbir zaman kaybolmayan bir acı sahne vardır.

Mustafa Kemal, muhatabı General'e bu acı sahneyi bir kroki ile açıklamıştır:

"Türkiye Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal ile yaptığım görüşmelerin, diğer Batılı liderlerle yaptıklarımdan farklı yönleri vardır. Bunlardan birisi Mustafa Kemal'in herhangi bir konuyu izah tarzıyla ilgilidir. Gazi, zaman zaman bir kâğıt parçasını önüne çeker, renkli kalemlerle krokiler, haritalar, şemalar çizer. Böylece savaşı veya bahis konusu olan olayın cereyan ettiği yerleri ve adı geçenlerin bulundukları şekilleri gösterirdi. Mesela Samsun'a hareketinden önce Sultan'la yaptığı görüşmeleri şöyle anlatmıştır:

– Odaya sokulduğum zaman Sultan şurada bir masanın yanında oturmaktaydı. (Odanın çabucak çizdiği krokisinde Sultan'ın bulunduğu yeri kırmızı kalemle işaretlemişti). Ben burada idim, (burasını da mavi kalemle noktalamıştı). Bir pencere vardı (pencerenin bulunduğu yere bir P harfi koymuştu). Sultan benimle konuşurken mütemadiyen pencereden dışarıya bakıyordu).

[General Sherrill devam ediyor:] Heyecanla sormuştum:

– Acaba pencerenin dışında ne vardı?

Mustafa Kemal bu soruma cevap vermeden önce, önündeki kâğıda mavi kalemle gemi resimleri çizmiş ve sonra bana dönerek:

– Yıldız Köşkü'nün hemen karşısında, Boğaz'da demirli duran Müttefik Donanması'na bakıyordu, demişti.

Bu suretle, sanki siz de bu görüşmede bulunmuşsunuz gibi, her şeyi görmüş, her konuşmayı dinlemiş oluyordunuz!...

Bu krokilerin en önemlileri, Anafartalar (Suvla Körfezi), Sakarya ve Dumlupınar savaşlarını anlatırken çizdiği krokiler, haritalardı"[106].

"Samsun'a hareketinden önce padişahla yaptığı son görüşmeyi anlatırken çizdiği kroki, İstanbul'daki Türk hükümetinin, yabancı donanmaları kontrol altına alması meselesi ile ne dereceye kadar meşgul olması gerektiğini açıkça ortaya koymaktadır"[107].

ABD Büyükelçisi General Sherrill, Türkiye Cumhurbaşkanı'nın Ankara'da ve Yalova'da çalışma ofislerinde kendisine çizdiği krokilerden ve anlatımlarından önemli ipuçları yakalamış ve bunları kendi üslubuyla kitabında uzun uzun aktarmıştır[108].

---

[106] General Charles Sherrill, **Gazi Mustafa Kemal,** s. 10-11.

[107] General Charles Sherrill, **Gazi Mustafa Kemal,** s. 106.

[108] Cumhurbaşkanı tarafından çizilerek General Sherrill'e verilen bu krokiler için bkz: EK - 2

Bunlardan biri, Mustafa Kemal ile İstanbul'daki Genelkurmay Karargâhı ve Saray arasındaki ilişkiler, rekabet ve milletin tarihinden kaynaklanan bir yön paradigması hakkındadır.

Türk tarihinin bu ilginç yön paradigmasını Amerikalı General şöyle yazmıştır:

"[Mustafa Kemal], Genelkurmay Başkanlığı ile açık bir şekilde anlaşmış, sadakat ve değerlerini eskiden beri tanıdığı İsmet ve Fevzi Paşalarla muhabere etmek için özel bir şifre hazırlamışlardı.

Saray Grubu bu işte üç büyük hata yapmıştı: Önce sürgüne göndermekte oldukları kimsenin değer ve önemini gereği gibi takdir edememişlerdi. Sonra, Samsun'da bir Pontus Rum devletinin kurulması için hazırladıkları plana, Mustafa Kemal'in karşı çıkmayacağını sanmışlardı. Nihayet, Türk milletini asırlardan beri 'Batıya doğru çeken derin isteği' unutmuşlardı. Bu milletin muhteşem tarihi onlara ihtar etmeliydi ki, Türkler doğudan batıya doğru yürüdükleri zaman en başarılı sonucu almışlardı. Mustafa Kemal'i yurt topraklarının müsaade ettiği kadar doğuya gönderiyorlardı. O, kendi özünde olan Türklüğe uyuyordu. Bu, asırlardan beri her Türk'ün içinde doğan ve büyüyen bir sebepti. Onlar, Asya'nın ortasındaki yüksek Altay yaylasından kalkarak, büyüye büyüye, hep batıya doğru yürümüşlerdi"[109].

---

[109] General Charles Sherrill, **Gazi Mustafa Kemal,** s. 84-85.

General Sherrill, Gazi'nin anlatımlarına kendi değerlendirmelerini katarken, Türk İstiklal Savaşı dönemindeki bazı ilginç projelere ve rastlantılara da vurgu yapmaktadır:

"Mustafa Kemal'in bana çizdiği haritalar arasında en dikkat çekici ve aydınlatıcı olanı, coğrafya bakımından Türkler ve Rumların bütün Samsun mıntıkasında ne kadar dağınık bir şekilde yaşadıklarını belirtendi. Bu haritada Rumlar ve Türkler küçücük mavi ve kırmızı işaretlerle gösteriliyordu. Saray çevreleri orada bir Pontus devleti tasarlamıştı. Mustafa Kemal'in Saray çevrelerinden verilen görevi de, Türk'ün toprağından bir parçanın Yunanistan'a verilmesine karşılık yapılacak ayaklanmaları önlemekti. Küçük haritada Türkleri kırmızı, Rumları da mavi işaretlerle belirlerken alaylı bir şekilde konuşuyordu:

– 19 Mayıs 1919'da Samsun'da karaya çıktım.

Mustafa Kemal'in başlangıcını bu derece ince bir sadelikle anlattığı bu yeni ve şerefli teşebbüsünde, mukadderatı da dramatik bir rol oynamıştı. Aynı hafta içinde sadece dört gün önce, 15 Mayıs 1919 günü, Yunanlılar İzmir'de karaya çıkmışlardı. Mukadderatın oynayacağı rol için bu tesadüf faydalı bir vasıta olmuştu. Mustafa Kemal, bu vasıtayı, bitkin ve uykuya dalmış bir milleti uyandırmak için, göz kamaştırıcı ışıklarla yanan bir meşale haline çevirmişti. Tarihi boyunca düşman bir millet, Türklerin mukaddes topraklarını işgal ediyor ve İstanbul'daki hükümet, buna karşı hiçbir şey yapmıyordu.

Aynı yılın aynı ayı içerisinde ülkenin batı bölgesinden, düşman karaya çıkarak Anadolu'nun içerlerine doğru ilerlerken, doğuda, Samsun'da istila zehrine karşı bir panzehir gibi, Mustafa Kemal'in batıya doğru hareketi kaderin bir cilvesi idi... Kader bu çifte gayeye hizmet için iki kişiyi kullandı: Birincisi İngiltere Başvekili Lloyd George, Türkiye'yi parçalayarak müttefikler arasında taksim edilmesi planını kolaylaştıracağı ümidiyle Yunanlılara cesaret vermiş ve yardım etmişti. İkincisi ise bizzat Padişah'tı. Hükümet merkezine boyuna rahatsızlık veren Mustafa Kemal'den kurtulmak gayesiyle, O'na Samsun gibi uzak bir yerde, değer ve itibarıyla hiç de uygun düşmeyen bir genel müfettişlik vererek gözden düştüğünü ihsas ettiği ve ebediyen başından savdığını sanıyordu"[110].

Mustafa Kemal'in kararı kesindir ve kendisi bunu şöyle açıklamıştır:

" 'Ordular ilk hedefiniz Akdeniz'dir!' ... Bu hedef daha Milli Mücadele'nin başından Dumlupınar'da Yunanlıların yenilgisine kadar Mustafa Kemal'in gayret ve faaliyetlerinde daima 'amaç' olmuştur, O'nun düşüncelerini sarmıştır (...)"[111].

Amerikalı General Sherrill, Mustafa Kemal'in bu mücadelesini anlatırken, adeta sihirli bulduğu "19" ve "11" rakamlarına yönelik hoş bir yorumu vardır ve hayli ilginçtir:

---

[110] General Charles Sherrill, **Gazi Mustafa Kemal,** s. 86.
[111] General Charles Sherrill, **Gazi Mustafa Kemal,** s. 87.

"Mustafa Kemal'in artık tarihe mal olmuş bulunan Samsun'a çıkış tarihini hatırlamak çok kolaydır. ... Zira bu tarih 19 rakamının üç kere tekrarıdır: 19 Mayıs 1919... Nitekim Dünya Savaşı'nın mütarekesi de 1918 yılının 11'inci ayının 11'inci gününde saat 11'de imzalanmıştı. Bu tarih de 11 rakamının üç kere tekrarıyla ortaya çıktığı için hatırlanması kolaydır"[112].

Amerikalı General, Türk İstiklal Savaşı'nın akış şeması ile ünlü Yunan Şairi Homeros'un Odissie destanı arasında bir benzerlik kurmuştur. Hatırlanacaktır, bu mitolojik destanda, Kral Olis'in Truva'yı zapt edip Yunanistan'a dönüşü anlatılmaktadır:

"Türklerin asırlar oyunca doğudan batıya doğru ilerledikleri zaman en mükemmel savaşları yaptıklarını söylemiştik. Mustafa Kemal de bu kaideyi bozmadı. Erzurum, Sivas Kongreleri, Ankara'daki çok canlı ve sürekli siyasi faaliyet, sonra da yeni bir çağın açılmasını sağlayan Sakarya ve Dumlupınar Muharebeleri, Eskişehir mıntıkasına ilerleyiş ve nihayet muzaffer Türk ordularının İzmir'e girişi... Bütün bu olaylar, Türklerin batıya doğru ilerleyişlerinden merhalelerdir ve gerek savaş alanlarında, gerek politikada muhteşem bir Odissie destanı oluşturmaktadır"[113].

Amerikalı General, anlatımlarını şöyle sürdürmektedir:

---

[112] General Charles Sherrill, **Gazi Mustafa Kemal,** s. 87.
[113] General Charles Sherrill, **Gazi Mustafa Kemal,** s. 87.

"Şimdi Mustafa Kemal'in batıya doğru ilerlemesine gelelim: Mustafa Kemal, ilerde sadece, 'Hâkimiyet kayıtsız şartsız milletindir,' cümlesinden ibaret ve meydan okuyan bir hedefle ve buna ek olarak da Yunanlıların İzmir'e çıkmış bulunmalarının yarattığı heyecanla, milleti uyarmak ve milli birliği güçlendirmek için işe sarılıyordu.

Maddi eksiklikleri ve yokluklar bir yana, yaygın hale gelmiş bulunan uyuşukluk ve ilgisizlik elem vericiydi. (...) Ancak bu uyuşukluk ve ilgisizliğe karşı gelmek, en çetin mücadele adamlarının bile cesaretini kıracak mahiyetteydi.

Mustafa Kemal, hiç telaş göstermeden yavaş yavaş işe başlamış, her güne, geçen günün sonuçlarını ekleyerek mücadelesini sürdürmüştü. Bu mücadeleyi sürdürürken, kâh büyük gayenin yarım gönüllü ve inançsız taraftarlarına yapılacak işleri anlatarak; kâh her geçen gün biraz daha artan taraftarları arasında zaman zaman ortaya çıkan kıskançlıkları uzaklaştırarak; hiç dinlenmeksizin ve yorulmaksızın, hep ilerlemişti. Samsun'da sadece bir hafta kalarak içeriye doğru girmeye başlamış, önce Havza'da, sonra da Amasya'da on beşer gün kalmış, bir hafta süren bir yolculuğu takiben 3 Temmuz'da Erzurum'a varmıştı. Şimdi gerçekten güven içinde ve batıya doğru, Akdeniz'e yapacağı büyük yürüyüşün en doğu noktasındaydı..."[114]

---

[114] General Charles Sherrill, **Gazi Mustafa Kemal,** s. 89-90.

General Sherrill, Mustafa Kemal'in mücadele planından kendi anladıklarını adeta bir harita üstünde işaretler gibi devam ediyor, bir bakıma Mustafa Kemal'in kroki çizerek açıklama yöntemini kullanıyor:

"Bugünkü Türkiye'nin haritasını önünüze seriniz ve halkın 'hürriyet ve hâkimiyeti' için yapılmış olan o meşhur ileri yürüyüşteki beş önemli ve manalı noktaya birer işaret koyunuz: Erzurum, Sivas, Ankara, Eskişehir, İzmir... Bu beş nokta, doğudan batıya çizilecek bir hattın hemen hemen üstüne düşer. ... Ve ne gariptir ki, bu noktaların birbirinden uzaklıkları eşit gibidir. Bir gün Çankaya'da bu noktalardan ve aralarındaki eşitlikten Gazi'ye bahsettiğim zaman, kendisi de hayretini gizleyememişti"[115].

"Doğudan Batıya Doğru" diye adlandırılan bu milli stratejinin özü şudur:

"Erzurum Kongresi, Türkiye'nin kurtarılması savaşında, Doğu illerinin birliğini meydana getirmişti. Sivas Kongresi, Erzurum Kongresinin mahalli çabasını, 'milli bir hareket' haline sokuyordu. Daha sonra da bu milli hareketin, batıya doğru ilerleyişin bir yolu olan Ankara'da toplandığını, yığınak yapıldığını göreceğiz. Yakın gelecekte bütün dünya Ankara'yı bir hükümet merkezi olarak tanıyacaktır. Eskişehir, aralarında bir yıllık fasıla ile iki büyük savaşa (1921'de Sakarya, 1922'de Dumlupınar) sahne olacaktır. [Bi-

[115] General Charles Sherrill, **Gazi Mustafa Kemal,** s. 95.

rincisi, İzmir'den doğuya doğru ilerleyerek memleketi ezen Yunan istila dalgasını durdurmuştur; ikincisi bu istila dalgasını boğmuş ve mahvetmiştir.] Bütün bunların son noktası İzmir'dir. İzmir, şimdi tarihe mal olmuş 'Ordular ilk hedefiniz Akdeniz'dir' emrinin mana ve önemini belirten bir semboldür"[116].

Türkiye Cumhurbaşkanı'nın çalışma ofislerindeki iki eski generalin saatler süren görüşmelerinde nihayet Türk İstiklal Savaşı'nın en zorlu kısmına Sakarya Muharebesi'ne sıra gelmiştir:

"Yunanlılar 10 Temmuz 1921'de İzmir'den yeni takviye birlikleriyle ilerlemeye başlamışlardı. 1 Ağustos'ta en önemli kavşak noktası olan Eskişehir'e kadar ve demiryolu boyunca ilerlemişlerdi. Hedefleri, hükümet merkezi Ankara idi. Arkalarındaki demiryolunu kapatabilmek için hem kuzeye, hem güneye doğru cephelerini genişletiyorlardı Yunan ordusunun mevcudu 88 bin piyade, 1,200 süvari ve 300 topçuydu.

Yunan kuvvetlerinin karşısına yayılmış Türk ordusu ise, 45,549 piyade, 4,500 süvari, 177 top ve bir tek uçaktan ibaretti. Bu uçak da sadece keşif işlerine yarıyordu.

Mustafa Kemal bana bu durumu anlatırken çizdiği krokide Yunan cephesi, asıl büyük Türk kuvvetlerin solunda olmak üzere (krokide Türkler kırmızı Yunanlılar mavi işaretliydi) Afyonkarahisar'ı (burasını

---

[116] General Charles Sherrill, **Gazi Mustafa Kemal,** s. 95-96.

Af. işareti ile göstermişti) önemli kavşak noktasında olmak üzere geniş bir kavis halinde açılmıştı. (...)

Mustafa Kemal, İsmet Paşa'yı, Türk kuvvetlerinin başına getirmişti. Gazi'nin çizdiği krokide, İsmet Paşa'nın Lider'den aldığı emre uyarak, cepheyi daima daraltarak ordusunu nasıl geriye çektiği, Eskişehir civarındaki kuzey ve güney tepelerine kadar geriledi-ği oval şekiller halinde açıkça görülmektedir. Krokiyi kısa bir inceleme, Yunan ordularının yarısı mevcudunda olan Türk ordusunun, asıl boğaz boğaza kavgadan evvel, cepheleri daraltmak lüzumunu duyduğunu ortaya koyacaktır. Türklerin geriye çekilişini işaretleyen kırmızıçizgiler, Eskişehir'den geriye giderken, Yunanlıları, Sakarya'nın beri tarafına nasıl çektiklerini ve geriye doğru cephelerini gittikçe daraltmak suretiyle nasıl güçlendirmiş bulunduklarını belirtmektedir.

Burada hatıra şöyle bir soru gelebilir: 'Fakat bütün bu hareketler için zaman lâzım değil mi?' Doğru, hareket oldukça uzun sürmüştü. Ancak tarihin en uzun süren savaşları için, bu kadar hazırlık fazla sayılmamalıdır. Sakarya Savaşı, kısacık bir fasıla olmaksızın 22 gün 22 gece sürmüştür. Bilfiil boğuşma halinde, bu kadar uzun süren bir savaş tarihte enderdir. Bu savaş, 23 Ağustos'ta başlamış, 13 Eylül'e kadar devam etmişti"[117].

---

[117] General Charles Sherrill, **Gazi Mustafa Kemal,** s. 126-127.

Gazi, konuk General'e Sakarya'daki savaş alanlarının krokisini çizmek için anlatımlarına ara vermektedir, kimi zaman da başka ayrıntılara, siyasi konulara, savaş sırasında karşılaştığı insan merkezli güçlüklere girmektedir:

"Burada, savaştan siyasete olan seri değişikliklerden biri üzerinde durmak lazımdır. Mustafa Kemal, Büyük Millet Meclisi'nde bazı kimselerin ihtiraslı tutumlarının, Yunanlılardan daha fazla kendisini üzdüğünü bana samimiyetle itiraf etmişti. İşte bu yüzden cepheyi bırakıp Ankara'ya dönmek lüzumunu duymuştu. Şimdiye kadar, padişahlık ile idare edilen bir ülkede, cumhuriyet idaresi kurmak ve bu mekanizmayı işletmek cidden zordu. Meclis'teki muhalifler, Yunan ordusunun sayı üstünlüğü dolayısıyla, Mustafa Kemal'in yeni ordusunun yenileceğine inanıyorlardı. Kendisini başkumandan yapmak suretiyle onu bir an evvel mahvetmeye karar verdiler. Mustafa Kemal bu tehlikeyi de göze aldı ve altı ay için mutlak yetki istedi. Bunu da verdiler. O, 'düşmanı anayurdun sınırları içinde imha edeceğim,' diyordu. İstanbul'da herkes O'nun tamamen çıldırmış bir adam olduğu inancındaydı. Şefine daima sadık kalmış bulunan İsmet Paşa'ya birçoğu soruyordu:

– O'nun peşini daha ne zamana kadar takip edeceksin?

Hangi sebeple olursa olsun, artık Başkumandanlık meselesi kat'i surette halledilmişti. Gazi, yeniden

cepheye dönüyordu. Müşavirlerinden birçoğu, Yunanlıların Ankara'ya doğru ilerleyişlerinde, Türklerin sağ cenahından kuzeye doğru döneceklerini düşünüyorlardı. Fakat Mustafa Kemal, düşmanın büyük kuvvetleriyle kuzeyden değil, doğrudan doğruya Afyonkarahisar üzerinden Hükümet merkezi istikametinde yürüyeceğini önceden anlamıştı. Bu sebepten dolayı, çekilme halinde bulunan Türk kuvvetlerini sağa değil, daha çok sol cenahı kuvvetlendirecek şekilde yığınak yaptı. Mustafa Kemal'in görüşleri isabetliydi. Zira, Türk ve Yunan birlikleri son savaşı yapmak üzere karşı karşıya geldikleri zaman, Başkumandan Mustafa Kemal Türk kuvvetlerini, sayıca çok üstün bulunan Yunan ordusunu en iyi şekilde karşılayabilecek mevzilerde toplamıştı"[118].

Mustafa Kemal'in aktardıklarına göre General Sherrill Sakarya Muharebesini anlatmaya şöyle devam etmektedir:

"Yeni Başkumandan, 22 gün 22 gece süren bu muharebeyi 23 Ağustos'ta bütün Yunan cephesi boyunca genişletmişti. Fakat düşman mütemadiyen ilerliyordu. Türkler, bu geniş cephede, düşmanı geri püskürtmek, sonra da Sakarya Nehrini geçmesine engel olmak için, yeteri kadar kuvvete sahip değildi. Ancak, Sakarya Nehrini geçiş, Yunanlılar için felaket olmuştu. Türklerin inatçı ve ısrarlı savaş meziyetleri-

[118] General Charles Sherrill, **Gazi Mustafa Kemal,** s. 130.

ni biliyorlardı. Türk piyade kuvvetlerinin böylesine bir karşı hücum gücüne sahip bulunduğunu hiçbir zaman kavrayamamışlardı.

Mustafa Kemal, boyuna savaşarak gerileyen kuvvetlerine, şartlara göre bir taktik uyguluyordu. O, askerlerine şöyle diyordu:

– Bundan sonra bir müdafaa hattımız yoktur, bu hat yerine bir müdafaa sathımız olacaktır. Geri çekilen birlikler, durabilecekleri yerlerde duracaklardır. Fakat bütün hat yeni bir cephe meydana getirmek için geri çekilmeyecektir. Çünkü bütün Türkiye bizim müdafaa sathımızdır ve en küçüklerine kadar bütün birliklerimiz, bu satıh üstünde bir yerde ve her zaman düşmana karşı koyacaklardır.

Şimdi de, bu strateji ustasının görüşmelerimiz sırasında bize çizdikleri ikinci krokiye gelelim. Bu krokide, sol tarafta tepede Eskişehir'den Afyonkarahisar'ına (Af.) giden demiryolu, mavi çizgiyle gösteriliyor. Krokiden anlaşılmaktadır ki, Yunanlılar Sakarya Nehrini geçince kuvvetlerini, Türklerin güneyinden bir çevirme yapmak ve doğruca Ankara üzerine yarıp gitmek için toplamışlardı. Şimdi, savaşın en kritik anıdır. Türkler, Ankara'yı korumak için, savaşı kendi sol cenahları ilerisinde mi yapmak, yoksa kendi sağ cenahlarından, Yunanlıların sol cenahlarına kahramanca bir atılışla ezerek, Yunanlıların Türk sol cenahı çevresindeki çevirme hareketine mi başvurmak durumundaydılar? Dikkat edilmesi gereken önemli bir husus vardır: Sa-

vaşın en buhranlı bu son gecesinde, Yunan sağ cenahı Ankara'ya, Türklerin sağ cenahındaki müdafaa birliklerinden çok daha yakın bulunuyordu.

Genel karargâhın istihbarat şubesinin verdiği bilgileri, bizzat değerlendirmek için, 'Bu son hafta içinde Yunanlıların durum ve hareketlerini gösteren bütün raporları bana getiriniz,' dedi. Bu raporları tetkik ettikten sonra cesareti kırılmış olan İsmet Paşa'ya dönerek ve sakin bir şekilde şu sözleri söylemişti:

– İstihbarat Şubesi yanılıyor. Düşmanı mağlup ettik...

Mustafa Kemal bu sözlerden sonra İsmet Paşa'ya, Türk taarruzunun, Yunan sol cenahının sonuna doğru ilerletilmesini ve sonra da Yunan merkezine uzatılmasını emretmişti (...)"[119].

General Sherrill, bizzat Mustafa Kemal Paşa'nın çizdiği ve muhatabına bütün ayrıntılarını anlattığı Sakarya krokisi açıklamayı şöyle sürdürmektedir:

"Kroki, Türk kuvvetlerinin kendi sağ cenahlarının en sonuna toplanmalarını ve bunu önlemeye çalışan Yunanlılara ezici hamleler yaptıklarını açık bir şekilde göstermektedir. Türkler başarılı olmuşlardı. Yunan sol cenahı, bozgun halinde geri çekilmeye başlar başlamaz, Türk taarruzu da düşman merkezine doğru gelişmeye başlamıştı. Her iki taarruz da, kendine

---

[119] General Charles Sherrill, **Gazi Mustafa Kemal,** s. 133-134.

lüzumundan fazla güvenen ve şimdiye kadar Türklerin zayıf sol cenahını mütemadiyen sıkıştıran Yunan sağ cenahının geriye çekilmesine sebep oluyordu.

Her şey, dâhi Türk Başkumandanının, önceden söylemiş olduğu gibi cereyan etmişti. Tanyeri ağarırken savaş kazanılmıştı. Yunanlılar da Sakarya'yı geçerek tam ricat halinde geri çekiliyordu. İstilacılar, arkalarında bir nehir olduğu halde, önemli bir muharebeye girişmenin tehlikelerini çok geç anlamışlardı. (...)

Yunan ileri hareketi, yeni hükümet merkezinden az ileride durdurulmuş ve geriye atılmıştı. Mustafa Kemal, Sakarya Meydan Muharebesini kazanmış, hükümet merkezi kurtarılmış, anayurdun göbeğinde halk için kurulmuş olan yeni hükümetin güçlendirilmesi ve geliştirilmesi için de, bu surette zaman kazanılmıştı. Bütün bunlardan en önemlisi, Mustafa Kemal, kendisine tevdi olunan yüksek kumandanlığa liyakatini fazlasıyla ispat etmişti. Ayrıca, gerek Türkler, gerek düşmanları, Sakarya Savaşında fiilen görüldüğü gibi, Türkiye'nin büyük bir lidere sahip olduğunu takdir ve itiraf etmişlerdi"[120].

Amerikalı General Sherrill'in değerlendirmesine göre, Sakarya Muharebesi yalnızca bir Türk-Yunan kavgası değildir:

"Yabancıların birçoğu, Sakarya Savaşının sonucunu, Türklerle Yunanlılar arasında bir kavga olarak

---

[120] General Charles Sherrill, **Gazi Mustafa Kemal**, s. 134-135.

kabul etmişlerdir. Çünkü, Yunanlıların Anadolu'da doğuya doğru ilerleme hareketi birden bire durdurulmuş olmasına rağmen, güneye doğru uzatılmış cephede (Eskişehir gerisinden aşağıya, Afyonkarahisar'ına kadar) siper kazarak, bir ileri harekâtın hazırlığı içinde bulundukları söyleniyordu. Bu yabacıların kehaneti idi. Fakat, Sakarya, Türkler için hakikaten büyük bir zaferdi. Çünkü bu savaş Yunan ileri harekâtını Ankara'ya varamadan durdurmuş, aynı zamanda henüz kurulmuş olan hükümete, istilacılara karşı kat'i bir savaş hazırlığı için 11 aylık bir hazırlık süresi sağlamıştı"[121].

General Sherrill, hemen bu noktada Mustafa Kemal'in kendisine aktardığı bir diğer önemli zorlu savaştan daha söz etmektedir ve bu savaş tam 35 gün sürmüştür:

"Burada hemen belirtelim ki, 9 Haziran'da başlayan ve Sakarya Savaşı'ndan sonra da 35 günden fazla devam eden bir başka savaş daha vardı. Bu mücadele Ankara'da idi ve Mustafa Kemal ile kurnaz Fransız diplomatı Franklin-Boillon'un zekâları çarpışıyordu. (...) O sırada, Türkiye'nin güney sınırlarında istila hareketine başlamış Fransız birliklerine karşı Türk kuvvetleri gönderilmişti. Ortaya çıkan bu durum, Mustafa Kemal'i Yunan cephesi karşısında, büyük piyade kuvvetlerinden mahrum bırakmıştı. Eğer

[121] General Charles Sherrill, **Gazi Mustafa Kemal**, s. 136-137.

güney bölgelerine gönderilmiş Türk birlikleri Ankara'da olsaydı, mutlaka Yunanlıların kuvvet üstünlüğü önlenir ve istilacı düşman orada ezilerek kat'i darbe vurulabilirdi.

Düşmanın sayı üstünlüğü, bu kat'i zaferi bir yıl daha geciktirmişti. Türklerin kuvvetlerini sadece Yunanlılara karşı değil güneyde yağmaya kalkışmış Fransızlara karşı da kullanmak zorunda bulundukları hatırdan çıkarılmamalıdır"[122].

...Ve Gazi'nin bu savaşta az söz ettiği bir cephe daha vardır:

"Bu sırada Türklerin karşı koyma mecburiyetinde kaldıkları yeni bir istila hareketi başlamış ve bir başka cephe daha açılmıştı. Bu defa İngilizlere karşı koymak gerekiyordu. Mustafa Kemal Paşa bu meseleden pek az bahsederdi. Hatta bu konuda bir şey söylemezdi. 15 Ekim 1927'den başlayarak 20 Ekim günü tamamladığı Büyük Nutuk'ta, bu konuya ait söyledikleri sadece şu cümleden ibarettir:

– 16 Mart 1920'de İngilizler, İstanbul'a baskın halinde asker çıkardılar ve bazı Türkleri öldürerek diğerlerini yaraladılar.

İstilâcı İngilizlerle, yurtlarını savunmayı milli bir görev sayan Türkler arasında, Marmara üstündeki İzmit Körfezi ucunda, İzmit şehrinde bir çarpışma da-

---

[122] General Charles Sherrill, **Gazi Mustafa Kemal,** s. 127.

ha oluyordu. Ayrıca Merzifon'da bulunan ve şimdiki demiryolu boyunca Ankara'ya doğru uzanan İngiliz kuvvetleriyle Türkler arasında da çarpışmalar eksik değildi. Ancak, Mustafa Kemal'in güneyde Fransızlarla, kuzeyde İngilizlerin bu ikinci derece saldırılarından ve yapılan savaşlardan bu kadar kısa bahsetmesini anlayışla karşılamak lazımdır. (...)

İngiliz ve Fransız kuvvetlerinin, 16 Mart 1920'den 6 Ekim 1923'e kadar İstanbul'u işgal altında bulundurdukları da hatırda tutulmalıdır"[123].

General Sherrill, Başkumandan Mustafa Kemal'in Dumlupınar Savaşı'ndan önce planladığı bir savaş diplomasisi ve çok başarılı taktiğini izleyişinin iyi bilinen öyküsünü de hayranlıkla anlatmaktadır:

"Başkumandanın 28 Haziranda, Akşehir'de bir futbol maçında hazır bulunacağı basın yoluyla resmen tebliğ edilmişti.

Ankara'dan kısa bir ayrılık için akla yakın gelen sebep, Mustafa Kemal'e sadece bir futbol maçında bulunmanın zevkini vermekle kalmayacak, aynı zamanda 'komşuların ne konuştuklarına kimsenin kulak kabartmayacağı' bir yerde, bazı subaylarla görüşmek fırsatını temin edecek, Ankara'ya dönerken, gece karanlığında Türk hatlarının merkezine vararak tümen ve kolordu kumandanlarıyla taarruz saati ile birlikte düşmana indirilecek bütün teferruatını görü-

[123] General Charles Sherrill, **Gazi Mustafa Kemal**, s. 128.

şecek ve nihayet futbol maçını seyretmenin verdiği neşeyi yüzünde taşıyarak Ankara'ya dönecekti.

Bu sırada Hükümetin savaş planları konusunda kararsızlık içinde bulunduğuna dair söylentiler Ankara'dan yayılmaya başlamıştı. Bu yoldaki haberler gazetelerde ön planda yer alıyor ve yayılıyordu. Bu söylentiler Türk ordusunun daha bir süre herhangi bir harekette bulunmayacağı kanaatini uyandırıyordu. Bilhassa Yunanlılar böyle düşünüyorlardı. Dünya basını da:

– Kayıtsızlığa alışmış ve tefessüh [çürümeye] etmeye başlamış Türklerden ne beklenir ki! ...' diyordu."

General Sherrill şöyle devam etmektedir:

"Ancak, bu harp planları kararsızlıktan uzaktı. Eskişehir'de, güçlü düşman ordusunun karşısında bulunan Türk kuvvetleri gizlice ve gecenin karanlığında, yaya olarak güneye inmiş ve Afyonkarahisar demiryolunun kavşak noktası ile çevresine ve şehrin güneyinde bulunan Dumlupınar tepelerine mevzilenmişti. Türk birliklerinin buralarda bulunabileceğini kimse hatırından bile geçirmezdi. Eskişehir'deki üç Yunan tümeninin karşısında sadece bir Türk alayı bırakılmıştı. Fakat bu alay çok çalışkandı. Geceleri burada Türk tümenleri varmış görüntüsü vermek için bol bol ateş yakıyor, gündüzleri de çok sayıda tümenin bulunması halinde yapabileceği kadar toz duman çıkarıyordu"[124]

[124] General Charles Sherrill, **Gazi Mustafa Kemal,** s. 148.

Bu sırada, Londra'ya gönderilen Fethi Bey'den Başkumandan'ın beklediği telgraf da ulaşmıştır:

"(...) Fethi Bey, Lloyd George'un, Yunanlıların Türkiye'yi kayıtsız şartsız terk etmelerini kabul etmediğini bildiriyordu. Mustafa Kemal telgrafı cebine koydu. O günlerde Ankara'da Başkumandanın Çankaya'daki Köşkünde büyük bir çay ziyafeti vereceği haberi yayılmıştı. Bu ziyafet gerçekten güzeldi. Bütün detaylarıyla gerçekten güzel olan bu ziyafette tek eksik ev sahibi idi. Mustafa Kemal ortada gözükmüyordu! ...

Mustafa Kemal, ertesi sabah, düşmana darbe vurmak için son saatin çaldığı zaman, silah arkadaşları arasında bulunmak üzere bir gece önceden otomobiline atlamış ve Konya'ya doğru sessizce hareket etmişti.

Burada liderin güzel bir esprisine şahit oluyoruz. Kumandanlardan birisi taarruzun bir-iki gün geciktirilmesini teklif ediyor. Bu kumandanın teklifinin gerekçesi hayvanların yemsiz kalacağıdır.

Başkumandan cevap veriyor:

– İki gün sonra hem insanlara, hem hayvanlara bol bol gıda bulacağız..."[125].

Başkumandan'ın muhatabı Amerikalı General'e Türk İstiklal Savaşı'ndaki muharebeleri ve baskın alanlarını anlatırken çizdiği bir kroki daha vardır:

---

[125] General Charles Sherrill, **Gazi Mustafa Kemal,** s.149.

"26 Ağustosta karargâhını Kocatepe'ye kuran Mustafa Kemal, sabah saat 5.30'da taarruz emrini vermişti. Tam dakikasında, Türk topçusu piyade hücumunu hazırlamak üzere toplarını ateşliyorlardı. 15 Türk tümeni, Afyon'u tutmakta olan ve herhangi bir karşı taarruzu beklemeyen 3 Yunan tümeninin üzerine, baskın halinde hücum etmişti. Yunanlılar elden gelen bütün çabayı harcamışlar ama Türklerin ani baskını ve sayı üstünlüğü, onları geriye kuzeye doğru uzanan hatları önünde yuvarlamıştı.

Bu defa hiç beklenmeyen yönden ve daha büyük ikinci baskın yapılıyordu. Mustafa Kemal, yine bütün savaş ilmini kaidelerini ve metinlerini bir kenara itmişti. Görüşmelerimiz sırasında, bana bu olayı anlatırken çizdiği krokiye bakılınca, baskın şekli bütün açıklığı ile görülecektir: Kuzeye doğru uzanan mavi çizgiler, Yunanlıların Afyonkarahisar'ından (Krokide Af. diye gösteriliyor) geriye, Eskişehir'e (Krokide Esk.) doğru çekildiklerini gösteriyor. Şuna da dikkat ediniz ki, taarruzdan hemen sonra Yunanlıların ricatı üzerine, Türk hatları da sola, güney batıya doğru keskin bir dönüş yapmaktadır. Ve bunun üzerine kuzeye doğru kaçmakta olan Yunanlılar, birdenbire batıya dönmektedirler. Bu durum gösteriyor ki, Yunanlılar, kendilerini takip eden Türk kuvvetleriyle teması kaybedince 'bunlara ne oldu?" diye paniğe kapılmışlardır. Kendilerini takip eden Türk kuvvetlerinin peşlerini bırakarak gün batıya doğru ilerlediklerini ve böyle-

ce Yunan kuvvetlerinin İzmir'le irtibatını kesmekte olduklarını çok geç anlamışlardı! Diğer taraftan Türk süvarileri düşmanın sağ cenah gerisine doğru ilerlemiş ve Yunan Genel Karargâhı ile Eskişehir-Afyon mıntıkasındaki birliklerinin her türlü bağlantısını kesmişti. İkinci Orduya bizzat Fevzi Paşa kumanda ediyordu. Mustafa Kemal de, tehlikeli durumu dolayısıyla Birinci Ordunun başına geçmişti. Bu çevirme harekâtı, aynı zamanda Yunanlıların üstüne düşmek suretiyle başarılı olmuş ve kurulmuş tuzak kapanmıştı!

Dağınık Yunan birlikleri, geçtikleri köyleri, tarlaları ve meyve bahçelerini ateşe vererek İzmir'e doğru kaçıyorlardı. Eskişehir'deki Yunan kuvvetleri de kuzey istikametini tutarak Mudanya'ya doğru çekilmeye başlamışlardı. Türk birlikleri de bunların peşini bırakmıyordu. Bununla beraber, Yunan kuvvetlerinin bir kısmı Mudanya'da vapura binerek kaçmayı başarmışlardı.

Türklerin, Yunan ana kuvvetlerini İzmir'e doğru takip ettiğini söylemeye herhalde gerek yoktur"[126].

Gazi biyografisinin bir yerinde General Sherrill şöyle diyor:

"Talih bana, Paris'te çok özel bir ziyafette bulunma fırsatı vermişti. Türkiye'den henüz dönüp Paris'e gelen Franklin-Boullion ve Paris'te özel izinli bulunan Fas Genel Valisi General Lyautey (sonra Mareşal) ile

---

[126] General Charles Sherrill, **Gazi Mustafa Kemal,** s. 150-151.

o zaman Fransa'nın nüfuzlu adamlarından birisi olan Matin gazetesi sahibi ve başyazarı Maurice Bunau tarafından evinde verilen yemeğe çağırılmıştım. Pek sevimli olan bu evde, bir masa etrafında oturmuş, Franklin-Bouillon'un Türkiye hakkındaki savunmalarını dinlerken (ki o zaman müttefikler daha çok Yunanlılar tarafını tutarlardı), aynı Türkiye'ye ve Fransızların 'büyük istikbal vaat eden adam' diye vasıflandırdıkları zatın nezdinde Amerika Büyükelçisi olarak gideceğim hayalimden geçmezdi.

Dumlupınar Savaşı'ndan sonra, bozgun halinde kaçan Yunanlıların, Eskişehir ve Afyon'dan İzmir'e kadar demiryolu boyunca, yalnız köyleri değil, ağaç ve ekinleri de nasıl merhametsizce yakıp ateşe verdiklerinin hikâyesini bu Fransız'ın ağzından dinlemiştim. Franklin-Bouillon'un bu facia ile ilgili sözleri hâlâ hatırımdadır"[127].

Türkiye Cumhurbaşkanı'nın devlet adamlığı ve barışçılığı hakkında Amerikalı General'in hayli ilginç bir anısı da şudur:

"Kemal ile yaptığım görüşmelerde elde ettiğim malumatın en kıymetlisi olan ve Kemal'in devlet adamı kalitesini bariz bir şekilde ortaya koyan iki vakayı nakledeyim. Bu iki vakayı, Kemal hakkında Birleşik Devletlerde ve bilhassa New York Ticaret Odasında ve Yale Üniversitesinde, 1932 senesinde vermiş olduğum konferanslar serisinde anlattım.

---

[127] General Charles Sherrill, **Gazi Mustafa Kemal,** s. 154.

Türkiye'ye vasıl olduğum zaman, yabancıların Fransa'da yaptıkları gibi, ben de Kemal'in muharebe meydanlarını gezmekliğimin, sefir sıfatı ile muvafık bir hareket olacağını tasavvur ettim. Bu arzumu Türk makamlarına bildirdiğim zaman bana Kemal'in, bu muharebe meydanlarında eski düşmanları olan Yunanlılara karşı kazanmış olduğu zaferleri canlandırmaktan ise Türkiye'nin Yunanistan'la dostça münasebetlerde bulunmasını görmeyi tercih ettiği cevabını verdiler.

Bu kadar ihatalı bir muhakeme benim üzerimde derin tesirler husule getirdi.

Fakat şimdi anlatacağım vakanın tesirleri ise belki bundan da büyük olmuştur.

Türkiye'nin Yunanistan'ı mağlup ettikten sonra ne için ondan tazminat talep etmemiş olduğunu sormuştum.

Bana verilen cevapta Kemal'in Yunanistan ile yeniden ticari münasebetler tesis etmek ve bu münasebetleri sıklaştırmak kararını vermiş olduğu bildirildi. Bu şekilde iyi münasebetlerin devamını her sene birçok müşkülat ile alınacak ve iki memleketin arasında ebedi bir soğukluk husulüne sebebiyet verecek olan tazminattan daha istifadeli buluyordu.

Avrupa'da bu kadar feraset göstermiş olan bir tek devlet adamı var mıdır?"[128]

---

[128] General Sherrill, **Üç Adam: Kemal Atatürk, Roosevelt, Mussolini,** s. 36.

"1932 ve 1933 yılları arasında Türkiye'de Amerikan Elçisi olarak bulundum. Ama hiçbir zaman kendimi bir büyükelçi olarak hissetmedim. Vatanımda imiş gibiydim (...)"[129].

2.5. HAYAT DOKTRİNDEN ÜSTÜNDÜR

1936 yılında *Ulus* gazetesi Başyazarı Falih Rıfkı Atay, Bischoff'un eserinin Türkçe basımına yazdığı önsözde; "Şimdiye kadar Türk inkılâbı ve Türk milletinin tarih içindeki ilerleyişi hakkında yabancılar tarafından yazılan kitaplar arasında bunun kadar değer taşıyanları azdır," hükmünde bulunurken acaba yabancılar tarafından kaleme alınan hangi kitapları kastetmiştir?

1936 yılı itibariyle bu eserleri tahmin etmek zor değil, yayınlananlar belli.

Avusturya'nın Ankara'daki Elçilik Müsteşarı ve (sonra Büyükelçisi) Norbert Von Bischoff'un eserinin ötekilerden ilk anda ayrıldığı bir nokta var ki, Falih Rıfkı Atay'ın değerlendirmesini haklı kılıyor.

O da, eserin adı: *Ankara.*

Alt başlık ise kitabın içeriğinin kapsamlı bir özeti: *Türkiye'deki Yeni Oluşun İzahı.*

Bilindiği gibi, bu eseri Almanca'dan Türkçe'ye aktaran Burhan Belge, dönemin önde gelen entelektüellerinden.

---

[129] General Charles Sherrill, **Gazi Mustafa Kemal,** s. 13.

Burhan Belge, "önsöz" başlığı altında kitabın başında yer alan sunuş yazısında ilginç bir itirafta bulunuyor; "Bischoff'un *Ankara*'sını okumadan Türkçeye çevirmek kararını verdim," diyor. Görüşüne güvendiği dostu Vedat Nedim Tör, bu kitabı bir hamlede okuduğunu söylemiş; Burhan Belge'ye heyecanlı bir tanıtımını yapmış; o da beş-on yerinden beş-on yaprak okumuş ve belli ki hayran kalmış; şöyle yazıyor:

"Norbert von Bischoff, şüphesiz, büyük bir Türk dostudur. Fakat, Loti'ler gibi değil. Bu filozof diplomat, Türk inkılâbının hidayetine ermiş bir adamdır. Bunu o kadar içinden görebilmek için Türk'ün derisinin içindeymiş gibi düşünmek ve duymak, gerçekten lazımdır. Bischoff bunu yapmış, gene de Avrupalı kalmıştır.

Türkiye ve Türklük hakkında yazılmış eski ve yeni kitapları okuyan bir Türk için Bischoff'un Ankara'sını başa koymak güç olmayacaktır. Bir şartla, Spengler'in Batı'nın Çöküşü adlı kitabını da okumuş olmak lazımdır[130].

Bischoff, Ankara'sında, 'doğunun doğuşunu' görmüş ve gördüğü gibi anlatmaya çalışmıştır. Speng-

[130] Oswald Spengler (1880–1936)'in Büyük Savaş'tan önce müsveddelerini yazdığı fakat 1917 yılında bazı gözden geçirmelerle yayınladığı tarih felsefesi alanındaki bu önemli, ilginç bilgilerle dolu, fakat zor anlaşılan eserini okumanızı öneririm. Bu zorlu eserin Türkçe basımı için bkz: Oswald Spengler, **Batının Çöküşü**, (İstanbul, Dergâh Y., Birinci Baskı 1978, İkinci Baskı 1997), 599 s.

ler'in tarih felsefesi göklerindeki kartal uçuşu Bischoff'ta da vardır. Fazla olarak yalnız, Bischoff çok daha artisttir [entelektüeldir]. Ve yalnız batıyı değil, doğuyu da derinden etkilemiştir.

Bischoff, Kemalist inkılâbın genç edebiyatını belli ki okumuştur. Yoksa bu inkılâbın ne dereceye kadar bütün Asya'nın ve Asyalı bir nasyonalizmin yeni ürpermelerini getirdiğini sezemezdi. Kendisi Atatürk'ün Büyük Nutkundan başlamak suretiyle en genç Kemalist entelektüelin en son yazısına kadar, Kemalist edebiyatı, gözden geçirmiştir"[131].

Kitabı Türk diline kazandıran Burhan Belge'nin vurguladığı gibi, Avusturyalı Bischoff, Türkçe kaynakları incelemiştir ve "seçkin" bir diplomat ve "kâtip" yani kalem erbabı'dır. Kitabın hemen başında yer alan "Türk Dostlarıma" başlıklı kısa sunuş notunda şöyle yazmıştır:

"Bu kitabı şunun için yazdım ki:

Hayatımın en değerli üç yılı saydığım Türkiye'deki ikametim sırasında gördüklerim ve anladıklarımla, şahsen hesaplaşmak istedim.

Türkiye'de olup biteni ancak parça parça öğrendikleri için bundaki büyüklüğün, mananın ve zaruretin cahili kalmış olanların bilgilerini ve kavrayışlarını tamamlamak istedim.

---

[131] Norbert von Bischoff, **Ankara: Türkiye'deki Yeni Oluşun Bir İzahı,** (Çev. Burhan Belge), (Ankara, Ulus B., 1936), s. VII-VIII. Eseri Almancadan Türkçeye aktaran Burhan Belge'nin "Önsöz"ünden.

Türk milletine olan saygımla, sevgime bir delil göstermek istedim"[132].

Bir Avusturyalı diplomat tarafından yazılan bu kısa sunuş notu anlamlıdır. Çünkü, 1930'ların başında "Türkiye'de olup biteni ancak parça parça öğren[mek]" mümkün olmaktadır ve "bundaki büyüklüğün, mananın ve zaruretin cahili kalmış olanların bilgilerini ve kavrayışlarını tamamlamak" gerekmektedir. Bischoff'un kitabının Almancası 1935 yılında Viyana'da basıldığına göre; *Ankara* adlı eseri, yabancı diplomatın 1930'ların hemen başındaki doğrudan (aracısız) ve sıcak gözlemlerini ve değerlendirmelerini kapsamaktadır.

Bischoff'un anlatımında ilk sırayı Gazi'nin mekânı almaktadır:

"Birkaç tablo ve sanat eseri. Muhteşem bir kütüphane. Fakat, İngilizleri Gelibolu'da durduran ve Yunanlıları Dumlupınar'da mahfeden adamın evinde trofeler, savaş hatıraları göremezsiniz. (...) Ne livreli uşaklar ne de göz kamaştırıcı üniformalar görürsünüz. Evin sahibi zaten milletine azatlık ve hayat hakkı tanıttığı günden beri, üniformalarını çıkarmış ve milletinin karşısına o gün bugün, sade bir vatandaş kılığında çıkmıştır"[133].

---

[132] Norbert von Bischoff'un, **Ankara: Türkiye'deki Yeni Oluşun Bir İzahı** kitabındaki kısa sunuş yazısından.

[133] Norbert von Bischoff, **Ankara: Türkiye'deki Yeni Oluşun Bir İzahı**, s. 138.

Bischoff'a göre, Gazi, evinden bunca savaşın ardından ulusunun filizlenmesini gözlemektedir:

"Gazi, tepenin üzerindeki evinden, yeni hayatın doğuşunu ve ilerleyişini gözetlemektedir."

Bischoff, Gazi'nin evinden neleri gözetlediğini tek tek sıralamıştır:

"Bataktan ve malaryadan kurtarılmış topraklar üzerinde, vahdetli [tek elden] bir plana göre, devlet mahallesinin, halk mahallelerinin, mektepler mahallesinin, bankalar caddesinin, hastanelerin ve çarşıların yükselişini görmektedir. Geniş ve artistik caddelerin her yana dağılışını ve bataktan, bahçe ve parkların fışkırışını görmektedir. Eski kervan yolları üzerinde yüklü kamyonların doludizgin koşuşunu görmekte ve havadaki uçakların homurtusunu işitmektedir. Ve demiryollarının, eski son istasyondan, önce doğuya doğru Zonguldak'taki kömüre ve Samsun'daki tütün rençperlerine doğru uzandığını ve bir birleştirici kol ile cenuptaki (güneydeki) Bağdat hattına, Mersin'e, Akdeniz'in yarınki bakır ve pamuk limanına vardığını ve bir kere daha bükülerek Ergani'deki bakıra ve doğu vilayetlerinin insan eli değmemiş servetlerine doğru koştuğunu ve bu suretle dünkü bölük pörçük Anadolu topraklarının ilk defa olarak hem de demir ağlarla bir vahdete kavuştuğunu görmektedir.

Bütün bunlar ve bu maddi başarıların hem çıkış hem de varış noktasını teşkil eden büyük fikir hadisesi, tepedeki evin sahibinin eseridir"[134].

Avusturyalı Diplomat Bischoff, Gazi'nin başarılarının temelinde yatan sırrı çarpıcı bir benzerlikle anlatmıştır:

"(...) Tarih, fikir ile maddenin çiftleşmesinden doğar. Babanın payını ananınkinden yahut ananın değerini babanınkinden üstün tutmak gibi bir şey hatıra gelir mi? Hazır olmayan şeyi en keskin fikir dahi hayata çağıramaz ve fikrin nefesi kendisine değmedikçe, en hazır olan şey dahi kendiliğinden hayata doğamaz. Sfenks, sorduğu sualin cevabını bilir. Ne çare ki, yüreği taştan, ağzı mühürlüdür. Cevabı bulacak olan ve cevabı bulmakla hem Sfenksi hem de kendini kurtaracak olan insan'dır. Türk Sfenksinin sırrını Mustafa Kemal biliyordu. İşte bunun için memleketinin ve milletinin kurtarıcısı, Türk milli devletinin kurucusu ve Türkiye'deki her yeni'nin her doğup gerçekleşmek isteyen şeyin babası olmuştur"[135].

Bischoff, 20. Yüzyılın birinci çeyreği biterken Türkiye'nin çok milletli bir imparatorluktan bir milli devlete geçiş sürecini ve bu süreçte Ordu'nun ve

---

[134] Norbert von Bischoff, **Ankara: Türkiye'deki Yeni Oluşun Bir İzahı,** s. 138-139.

[135] Norbert von Bischoff, **Ankara: Türkiye'deki Yeni Oluşun Bir İzahı,** s. 140-141.

Başkumandan'ın tartışılmaz rolünü, çarpıcı bir üslup, tutarlılık ve imrenmeyle anlatmaktadır:

"(...) Büyük Savaş, nasyonalistlerin sayısını bilhassa orduda şüphesiz arttırmıştır. Bir kere, Avrupalı ordularla beraber Avrupalı ordulara karşı müsavi (eşit) haklı müttefikler gibi yararlıklar göstermek, Türklerin onurlarını olduğu kadar kendilerine inanmak hassasını kuvvetlendirmiştir. Fakat bundan başka da, hele Arap vilayetleri İmparatorluktan birer birer ayrıldıkça, Türkler, İslamlık, Osmanlılık ve Turancılık gibi milli fikrin zinde ölçüler dâhilinde inkişaf etmesine evvelce mani olmak isteyen ideolojilerin, harbin sert hakikatleri karşısında nasıl birer birer iflas ettiklerini görmüşlerdir. Öyle ki, bu ideolojilerden boş kalan yerleri millet ve nasyonalizm fikri, hadisesizce işgal edivermiştir. Harbe 'Osmanlı' olarak giren asker, harpten 'Türk' olarak çıkmıştı[r]. Ve parçalanan imparatorlukta bir vakitler kendisiyle beraber oturanların kendisini nasıl sattıklarını görmüştü. Yenilmişti, kovulmuştu, tek başına kalmıştı.

Fakat bu tek başına kalış, Türk'ün politik bilincinden davranışına henüz geçmemişti. Duygu bakımından, geniş halk yığınları, padişah-halifenin şahsına bağlı ve sadık bulunuyorlardı. Türk'ü geçmişe bağlayan bağların yalnız dimağlarda değil yüreklerde de kopmaması için, önce şunun iyice anlaşılması lâzımdı ki, padişahla adamları, memleketi mahvetmek kararını vermiş olan zafer-sarhoşu devletlerin önüne

geçmekten acizdirler. Ve Türk milletinin ne kadar aşağılara düştüğünün ve ne korkunç derecede yalnız kaldığının farkına vararak kendi içine dönmesi ve yapacağı şiddetli ayaklanma hangi neticeyi verirse versin bu neticenin kendisine tevcih edilen imha kararından daha kötü bir şey olamayacağını anlaması için; muzaffer devletlerin, kendisini tam bir kin ve nefret hissine kapılarak iyice idama mahkûm etmeleri ve bu hükmün tatbikini de Türk'ün can düşmanı Yunanlıya havale etmeleri, lazımdı. Mustafa Kemal'e mecalsiz milletini köleleşmeye karşı son bir mukavemete çağırmak hakkını veren ve öbür yönden de bu milletin önderinin peşinden, umutsuzluğun verdiği cesaretle en son tali ve mukadderat mücadelesine temin eden amiller, işte bunlar olmuştur"[136].

Bischoff, bu dramatik süreçte Sevres Antlaşmasının hızlandırıcı rolü ve Liderin ortaya çıkışı arasında olağanüstü derecede ciddi ve fakat rastlantısal bir uyum görmektedir ki, bu saptamasında tümüyle haklıdır:

"Yıllarca sürecek bir milli terbiye ile propaganda, milli şuuru, Sevres diktat'ının yaptığı kadar birden isyan ettiremezdi. Şimdi artık saat çalmış ve millet olgunlaşmıştı. Artık O adama ihtiyaç vardı ki, gelsin ve bu adsız tahammürleri (mayalanmaları) muayyeni-

[136] Norbert von Bischoff, **Ankara: Türkiye'deki Yeni Oluşun Bir İzahı,** s. 141-143.

yetsizliğin (belirsizliğin) acılarından çözsün ve bir ad ve istikamet vererek onları kahramanca bir aktın (barışın) azatlık dünyasına taşısın. İşte bu adam, Mustafa Kemal idi"[137].

Bischoff kişisel analizlerinde dönemin Avrupa devletlerinin Türkiye ile ilgili politikalarına son derece hâkimdir.

1935 yılında Avusturyalı Bischoff'un, Türk İstiklal Savaşı'nın hemen başındaki Türk-Fransız Anlaşmasına dair yazdıkları şöyledir:

"(...) Ve Balfour'un o sıralarda 'haydut başı' adını verdiği Mustafa Kemal, doğudaki Ermenilere elde ettiği zaferden iki ay sonra batıdaki Yunanlıların üzerine sevk edecekti. Yunanlılar, Sevres Muahedesini zorla tatbik etmek için Antanta devletlerinin emriyle 1920 yazında İzmir'i işgal ederek Anadolu içinde ilerlemeye başlamışlardı.

Mustafa Kemal bunları, İnönü ve Sakarya'da durdurdu. Ve tehlikenin büyüğünü bu suretle ezdikten sonra, kuvvetlerini cenuba sevk etti ve Kilikya'da bulunan Fransız işgal kuvvetlerini öyle tehlikeli bir vaziyete soktu ki, Lloyd George'un Türk düşmanlığı politikasını zaten yarım ağızla tasvip eden Fransızların büsbütün keyfi kaçtı. Ve başladılar, müttefikleri İngilizlerin görüşünü ve Sevres Muahedesinin hükümlerini paylaşmamaya."

---

[137] Norbert von Bischoff, **Ankara: Türkiye'deki Yeni Oluşun Bir İzahı**, s. 143.

Burada savaş ve uluslararası siyaset açısından önemli bir bağlantı noktası var ve Bischoff bunu titizlikle ve isabetle kavramayı başarıyor; şöyle yazıyor:

"Gerçekten, Fransızlar, doğudaki İngiliz rolünü, Ren Bölgesi işinde İngilizlerin yardımlarını görmek için kabul etmişlerdi. Fakat şimdi anlıyorlardı ki, Arabistan'ın paylaşılmasında zararlı çıktıkları gibi, Padişah hükümetinin İngiliz nüfuzuna girmesi yüzünden, İstanbul'daki mevkilerini elden kaptırmışlardı. Ayrıca, Yunanistan'ın İkinci Wilhelm'in kayınbiraderi Kral Konstantin'i geri çağırmış olması, fena halde keyiflerini kaçırmıştı. Bütün bunlardan başka bir de Anadolu'da kendilerine verilen toprakların ordu kuvvetiyle elde edilemeyeceğine kanaat getiren İtalyanlar, Anadolu'daki kıtalarını geri çekmişlerdi. İşte Kilikya'da hasıl olan tehlikeli vaziyetin Fransa'nın doğudaki prestijini zedelemeden önce, netice itibarıyla İngilizlerin hatırı için girişilmiş bir maceraya nihayet verme fikri, Fransa'da bu surette doğmuştur."

Bischoff, bu önemli analizini şöyle tamamlıyor:

"Ve hemen Fransız parlamentosunun bu konudaki danışmanlarından biri alelacele Ankara'daki 'haydut başı'na gönderildi. Ankara'da imzalan anlaşmanın söylediği yahut gizlediği hükümlere göre, Fransa, Türkiye'ye karşı teşekkül etmiş olan koalisyondan ayrılmakta, Sevres Muahedesinden vazgeçmekte ve Mustafa Kemal ile arkadaşlarının uğruna savaştıkları noktaları tanımakta idi. Bu noktalar, hakka dayanan bir barış ile Türk milletinin istiklalini temin etmekti."

"Bu, 10 Ekim 1921'de, yani Sevres'in gününden on dört ay sonra vaki oluyordu. Bu kısa müddet, milletlerarası politikanın çeşitli imkânlarından istifade ederek ve Türk istiklâl hareketinin bütün kuvvetlerini bir araya toplayarak ilk hedefi doğudaki Ermenistan'ın tasfiyesinde teşhis ettikten sonra, Mustafa Kemal'in önce bu hedefi ele geçirmesine, arkasından Fransızlar ile İtalyanları düşmanlarının safından çıkarmasına ve böylelikle, artık ancak İngilizlerin himayesini gören Yunanlılara karşı son ve kesin yumruğu indirmenin yollarını açmış olmasına kâfi gelmiştir."

Bischoff'un anlatımıyla bundan sonrasının kısa öyküsü şöyledir:

"Kurtuluş eserini iyice tamamlamak için ise on aylık bir müddete ihtiyaç vardı. Avrupa'da, müttefikler arasındaki yarıkları kapamak için müzakereler yapılıyordu. Fakat vaziyet Türkler lehine inkişaf ettikçe, yarıklar aksine daha çok büyüyordu. (...)

Türk Kurtuluş Hareketinin iki yıllık zaferler destanı, bütün düşmanlıkları yatıştırmıştı. Bir tanesi yalnız, en büyüğü, ayakta idi: İngiliz düşmanlığı. Şimdi, İsmet Paşa'nın kıtaları ile İngilizlerin küçük işgal kıtaları, savaşa alışık Çanakkale topraklarında, bir kurşun menzili karşı karşıya gelmişlerdi. Türk, İngiliz'e bu toprakları tahliye etmesini söyledi. Türklerin yaklaşması üzerine yanındaki Fransızlarla İtalyanlar uzaklaşmış ve kendisi yalnız başına kalmış olan İngiliz, toprakları tahliye etmedi. Her an toplar patla-

yabilir ve İngiltere ile Türkiye, Avrupa ile Asya için neticeleri meçhul bulunan bir muharebeyi açabilirdi. Fakat iki hasım anlaşmakta gecikmediler ki, Doğu Trakya'sı ve Boğazlar, yani hadiselerin ameli olarak halledemediği bu iki mesele uğruna harp etmek, doğru ve faydalı değildir. Böyle bir harbin, her iki taraf için de, masrafı çok ağır, kârı çok çelimsiz olabilirdi. İngilizler, Trakya'nın geri verilmesini, Türkler de Boğazların serbest kalmasını kabul ettiler. Bu akıllıca ve askeri, politik realiteleri nazarı itibara alan görüş sayesinde Mudanya Mütarekesi imzalanmış ve bu suretle, 11 Kasım 1922'de, yani Mondros'u teslim kararından dört sene sonra, Türk Kurtuluş Harbi, bütün gayelerine erişerek şanlı bir sona ermiştir"[138].

Ankara'nın bundan sonraki hedefi, İsviçre'nin Lozan şehrinde başlatılan yeni barış görüşmeleridir.

Ve Bischoff, Türklerin Lozan Zaferi'ni değerlendirirken, bu zaferin kazanılmasında Liderin rolünü ve Lider, Ordu ve Millet arasındaki ilişkiyi bir kez daha vurgulamıştır:

"Geriye kalan, Türk silahlarının zaferini milletlerarası hukuk bakımından kütüğe geçirmektir. Bu vazifeyi, İsmet Paşa'nın başkanlığındaki Lozan Barış Delegasyonu üzerine almıştır. Önder, ordu ve millet tarafından Anadolu'da yaratılan eser ile karşılaştırılın-

---

[138] Norbert von Bischoff, **Ankara: Türkiye'deki Yeni Oluşun Bir İzahı**, s. 145-147 ve 148-149.

ca Lozan ufak gözükebilir. Fakat delegasyon başkanının zekâsını ve sinirlerini çok ağır imtihana çekmiş olan bu müzakereler, Mustafa Kemal'in organizasyon ve askerlik bakımından yarattığı eserin yanına konmaya layık bir diplomatik başarıdır"[139].

Avusturyalı Diplomatın, 1923 yılı 24 Temmuzunda imzalanan Türk diplomatik zaferinden hemen sonra Lider'in ulusu için planladığı "yeni toplum düzeni" hamlesinin kaçınılmazlığı hakkında önemli bir saptaması vardır:

"Mustafa Kemal'in kazandığı zafer o kadar büyük; dış politikada elde ettiği gayeler o kadar tamam, plan ile realizasyon bakımından elde ettiği muvaffakiyet, her türlü hesap ve tahminden o derece üstün ve milletini idare etmek salahiyeti kendisi için o kadar meşru bir hale gelmiş bulunuyordu ki, Türk milleti için, karşısındaki davaların halli, Mustafa Kemal'in gösterdiği şekilden ve formülden gayri bir tarzda cereyan edemezdi.

Bu hal tarzının bir gün Osmanlı hanedanı ve bu hanedana bağlı bulunan tradisyonel idare tarzı aleyhine tecelli edeceği, başlangıçta bilinmiyordu. Şüphe yok ki hadiselerin cereyanında kesin bir mantık vardır. Hadiselerin cereyanı, bunlara katılacak olan insanları, daha çabuk, daha uzağa hem de umdukları

---

[139] Norbert von Bischoff, **Ankara: Türkiye'deki Yeni Oluşun Bir İzahı**, s. 150.

noktadan ayrı bir noktaya sürükleyecek bir kudrettedir. Türk milletinin kendisi ile Osmanlı İmparatorluğu zamanındaki düşünüş ve yaşayış tarzı arasında son on sene içinde hâsıl olmuş olan mesafe göz önüne getirilince, bütün bu yaşanmış olan hadiselerin Osmanlı saltanatı veya hilafet ile telif edilebilecekleri, şüphesiz tasavvur edilemezdi. Bütün bunlara rağmen, Mustafa Kemal'in mücadelesi, başlangıçta padişah ve Osmanlı hanedanı aleyhinde değildi. Haklı bir barış ile istiklal uğruna Anadolu milletini kendi etrafına çağırırken, Mustafa Kemal bir âsi değildi. Onu âsi olmaya icmar eden bizzat Padişah olmuştur. Çünkü Padişah, artık mevcut olmayan bir imparatorluk üzerindeki şekilden ibaret hükümranlığını muhafaza etmek uğruna, istiklal ve millet düşmanlarının safına geçmiş ve Türk milletine hıyanet etmiştir"[140].

Bischoff, Liderin gördüğü tarihi ve milli iki stratejik gerçeği şu şekilde yazmaktadır:

"Bozgundan sonraki haftalarda ve aylarda her yeni gün, mağlubiyetin büyüklüğünü ve manasını merhametsizce ve bir gün evvelkinden ziyade aydınlatıyordu. Mustafa Kemal bu günleri, tetkik ile tek başına düşünmekle, şüphe ile ve bazen umutsuzluğa düşmekle, perişan İstanbul'da dostlarla yaptığı nihayeti gelmeyen dertleşmelerle ve vuzuh uğruna yaptı-

[140] Norbert von Bischoff, **Ankara: Türkiye'deki Yeni Oluşun Bir İzahı**, s. 161-162.

ğı aramalarla ve boğuşmalarla geçirdi. Bu boğuşmaların sonunda, yolu buldu. Kendi yolunu ve milletini yolunu.

Yalnız, hakikati, olduğu gibi görmek lazımdı. Bu, ilk şarttı. Hakikat şu idi ki, Osmanlı İmparatorluğu, modern tarih devresinin yalnız en büyük harbini kaybetmekle kalmamış bu harp yüzünden ortadan kalkmıştı da.

Hakikat şu idi ki, Araplar, Rumlar ve Ermeniler, mağlup ettikleri imparatorluktan ayrılmak istiyorlardı. İngilizler, Fransızlar ve İtalyanlar ellerine geçirdikleri imparatorluğu müdafaasız ve iradesiz bir kurban telakki ederek onu maiyetlerine de pay ayırmak suretiyle aralarında taksime hazırlanıyorlardı.

Hakikat şu idi ki, imparatorluk artık yoktu ve ölmüştü. Ölen şeyin dirildiği ise görülmemişti.

Bu acı hakikatten sonra, bir ikincisi geliyordu ki, o da, bütün kuvvetlerin sarf edilmesi şartıyla muhtemel olan şeyin, Osmanlı Türklerine bir yurt tedarik edilmesi, Osmanlı İmparatorluğunun enkazından bir Türk devletinin çıkarılması idi.

İşte General Mustafa Kemal'in, ümitsiz bir halden inşa edilecek istikbali arayan yaratıcı realistin bulmuş olduğu hal bu idi"[141].

---

[141] Norbert von Bischoff, **Ankara: Türkiye'deki Yeni Oluşun Bir İzahı**, s. 165-166.

Avusturyalı Diplomatın bir diğer ilginç gözlemi ve değerlendirmesi, eylem ve taktikleri açısından strateji ustası Mustafa Kemal hakkındadır:

"Şurası muhakkaktır ki, nihai zaferle bütün yolların kendi inkılâpçı fikirlerine açıldığını gören Mustafa Kemal, 1922 İkinci teşrin'inde daha hilafetin dışarı doğru, Türk milletini kendi milli davalarından alıkoyacağını; içeri doğru ise, dünyevi ve dini müdahaleleri sebebiyle devlet hükümranlığını takyit edeceğini (kayıt altına alacağını) kestirmişti.

Buna rağmen, aksiyonda olduğu kadar beklemekte de büyük olan Gazi Mustafa Kemal (beklemekte hatta büyük olduğunu kabul etmek lazımdır, çünkü aksiyonun ihtiraslı ve sürükleyici kuvveti önünde soğukkanlı müşahede ve teşhis kudretini üstün kılmak kadar güç ve nadir bir hassa olamaz) kendine en büyük zaferi getirmiş olan o günlerin havasında, yolundan ve en son muvaffakiyetin de geleceğinden şaşmayarak, mücadele ve mağlup ettiği bütün temayülleri nefsinde toplayan hilafete dokunmamıştır. Nasyonal ve enternasyonal sebepler dolayısıyla"[142].

Bischoff, Türk inkılâbının (devriminin) "pragmatik" özellikler taşıdığına inanmaktadır:

"Türk inkılâbının bir başka hususiyeti, ondaki pragmatik mahiyet ve her türlü teorik ve ideolojik ha-

[142] Norbert von Bischoff, **Ankara: Türkiye'deki Yeni Oluşun Bir İzahı**, s. 198-199.

zırlığın yokluğudur. Ve tarih böyle bir ideolojik hazırlık için ne Mustafa Kemal'e ne de Türk milletine vakit bırakmıştır. Her ikisi de inkılâp yapmak vaziyetine getirilerek tarih içinde irticalen bir takım işler yaratmak mecburiyetinde bırakılmışlardır."

Gazi, bir heykeltıraş gibidir:

"Öyle ki, Türk inkılâbının heyetini yontan Gazi, içinde tasavvur ettiği resmi, gerçi önündeki malzemenin hususiyetine göre, fakat serbest ve modelsiz olarak o malzemenin üzerinde yontmaya başlayan heykeltıraşa benzer. O heykeltıraşa ki, malzemenin içinde yatmakta olan şekil'i ve canlı'yı işlenmemişliğin hebsinden kurtarmaktadır. Önündeki modelin şeklini pergelle mermere naklederek buna modelin şeklini veren heykeltıraş ise, ayrı bir heykeltıraştır.

Mustafa Kemal, eserinin her tarafını, ilk adımda bilmiyordu. Mustafa Kemal, eseri ile yarattıkça tanışıyor ve tanıştıkça onu, daha iyi yaratıyordu. Bu iki taraflı hadise yani öğrenmek ve yaratmaktır ki, Mustafa Kemal'e her tarafında hayat kımıldayan eserini verdirmiştir"[143].

Bischoff, Gazi'nin gayesi nedir sorusunu tereddütsüz yanıtlamıştır:

"Gaye malumdu: Türk milletinin azad devletini kurmak. Fakat bunu yapmanın yolu, bunun için la-

---

[143] Norbert von Bischoff, **Ankara: Türkiye'deki Yeni Oluşun Bir İzahı**, s. 211-212.

zım olan enerji ve fedakârlık. Bütün bunlar, ilerledikçe tanışılan, işe bağlandıkça öğrenilen noktalardı. Yolun her bir büküntüsü, bir yeni yolun başlangıcı gibi idi. Fakat sevk ve idareyi kendi üzerine almış olan Gazi, sevk ve idare etmek bahsinde, kendinden bir defa olsun şüphe etmedi"[144].

Bischoff'a göre, Gazi'nin yolu, gerçeğin ideale dönüşümü olarak tanımlanabilir:

"Sevk ve idarenin tamamen hayata göre yapılması, devlet ve cemiyetin inşası işini, önceden kabul edilmiş bir ideal ile karşılaştırılmak külfetinden kurtarmıştır. Böyle bir karşılaştırılma, çünkü nasıl olsa acı neticeler ve inkisarı hayaller (hayallerin kırılmasını) doğuracaktı. Zira hakikatler dünyasının idealler dünyasına tamamen uyması imkânsızdır. Türk inkılâbında ise, ideal, yeni devlet yaratılır yaratılmaz ortaya çıkmıştır ve bu, yeni Türk dünyasının inşasıdır. Bu suretle hakikat ile ideal, birbirini bulmuştur. Böyle olmakla beraber, üstünlük hakikatindir. Ve ideal'e bir yer verilmesi, hakikate yer verilmesinden dolayıdır. İdeal, tek başına bir hayata malik olamaz ki, eskiyi devirip gelen yeni, hakikatin önüne bir mani gibi dikilsin..."[145]

---

[144] Norbert von Bischoff, **Ankara: Türkiye'deki Yeni Oluşun Bir İzahı**, s. 212.

[145] Norbert von Bischoff, **Ankara: Türkiye'deki Yeni Oluşun Bir İzahı**, s. 212-213.

Bischoff, burada eski bir İslam motifini hatırlatmaktadır:

"Burada eski İslam sinfonyasının ilk zamanlarında kulağa çarpan fakat sonraları unutulan bir motifi ile yeniden karşılaşmış oluyoruz: Hayat, doktrin'den üstündür. Kanunları koyan da değiştiren de cemiyettir. İşte bu motif, pragmatik Türk demokrasisinin esas prensibi olmuştur.

Dumlupınar'daki büyük zaferle bu ilk vazife tamamlanır tamamlanmaz ikinci vazife başlamıştır. Bu da kurtarılan memleketi yeniden inşa etmek, eski'yi tasfiye etmek ve ileri'ye şamil bir hukuku esasiyenin temellerini atmaktır. Demek oluyor ki, inkılâp, inşayı hazırlamış olan devredir. Bir devre ki, bunu, elde edileni konsolide etmek gibi kısa bir fasıl takip edecek ve bunun hemen arkasından, Türk milletini bütün hayatını gerek devlet, gerek insan, gerek ekonomi, gerek sosyoloji bakımından değiştirecek olan büyük reformlar devri gelecektir.

Sevk ve idaredeki vahdet sayesinde, devrimci devreden inşacı devreye geçiş adeta akarcasına ve arızasızca temin edilmiş ve plandaki vahdet, Şef'e, kuvvetlerin tasarruf imkânını vermiştir"[146].

Atatürk karşıtı, gerçek dışı veya abartılı yorumlarla günümüzde daha fazla "karartılan" 1930'larda-

[146] Norbert von Bischoff, **Ankara: Türkiye'deki Yeni Oluşun Bir İzahı**, s. 213.

ki laiklik devrimi uygulamaları hakkında bir yabancı gözlemcinin tanıklığı hayli ilginçtir:

"Yeni Türk devleti ateşli laiktir. Türk milletini yeni fikir hayatını sevk etmek ve yaratmak işinde, nasyonalizmi kesin olarak üstün kuvvet tanımakta ve bunu kabul ettiği müddetçe din'e dokunmamaktadır.

Camilerin kapıları açıktır. Ve birçok yüksek devlet memurları, herkesin gözü önünde namaz ve niyazlarına devam eylemektedirler.

Hıristiyan cemaatlere gelince, bunlar, milli kanunlara tâbidirler. İsviçre Medeni Kanunu kabul edileli beri, ancak ruhların selameti işi ile meşguldürler.

Misyoner mekteplerine gelince, şarkta öteden beri mühim bir tahsil ve terbiye kaynağı teşkil eden fakat zaman zaman yabancı politikalar emrinde alet vazifesi görmüş olan bu müesseseler milli mektep karşısında, faaliyet sahalarını daraltmaya mecbur kalıyorlar. Ve devletin milliyetçi maarif kontrolü, bunların varlığını günden güne sarsmaktadır"[147].

Bischoff'un teknoloji ve Hıristiyanlık ilişkisinin ayrılmazlığı konusundaki bilinen tezlere bakışı farklıdır ve sanırım bunda Kemalist devrimin katkısı olmuştur:

"Hıristiyanlığı reddetmekle, Türkler, edinmeye çalıştıkları garp (batı) kültürünün temelini reddetmekte-

---

[147] Norbert von Bischoff, **Ankara: Türkiye'deki Yeni Oluşun Bir İzahı**, s. 257-258.

dirler. Fakat bu işte Türkler için tezatlı bir vaziyet yoktur. Çünkü kendi fikir dünyalarını, gerçi Avrupalı bir metotla, fakat Hıristiyanlıktan azade kalmış olan tarihlerinden aldıkları kendilerine öz bir malzeme ile yaratmaktadırlar.

Garpta (batıda), müspet ilimler, Hıristiyanlık esaslarından o kadar ayrılmış bulunuyor ki, garp ilmini ve tekniğini almak için Hıristiyanlığı almaya şark milletlerince hiç lüzum yoktur. Bu milletlerin asıl ihtiyacını ve ihtiyacını duydukları şey, dini hiçbir tarafı olmayan ve bu dünyada kuvvetli, zengin ve itibarlı yaşamayı temin eden bu pagan ilim ve tekniktir. Geri kalan milli ekonomilerini en kısa bir zamanda ve milli yurtları ile servetlerini yabancıların tahakkümlerinden ve ihtiraslarından koruyacak bir şekilde ileri götürebilmelerini ancak bu pagan ilim ve teknik temin edecektir"[148].

Bischoff'un bir diğer önemli gözlemine göre, Türk ve Avrupa demokrasi modelleri arasındaki fark şu şekildedir:

"Avrupa demokrasisinin vazifesi, şüphe götürmeyecek kadar mevcut olan bir devlet sistemine göre, halkın muhtelif parçaları arasında doğrulukçu bir beraberliği temin etmektir. Türk demokrasisinin ise vazifesi, halkın menfaatlerini önce mevcut ondan sonra da itibarlı kılacak olan devleti ve milleti inşa etmektir.

---

[148] Norbert von Bischoff, **Ankara: Türkiye'deki Yeni Oluşun Bir İzahı**, s. 258.

Avrupa demokrasisi, reisinin başkanlığı altında toplanarak şirketin ehemmiyetli ve ehemmiyetsiz işleri hakkında müzakereler yapan bir umumi heyet toplantısına benzer. Eğer reis, çoğunluğu kendi tarafında bulmaz ise çekilir ve onun yerine karşı tarafın lideri oturur. Ve şirketin iş programı değişir ama bünyesi değişmez.

Türk demokrasisi ise, başlarını sokacak yerleri olmadığı için bir arşitekte yaptıracakları ev hakkında müzakereye koyulan insanları hatırlatır.

Türk arşitekti, Türk'ün evini cumhuriyet arsasına oturtmakta, onu millet harcı ile inşa etmekte ve iki ana temel olarak 'laiklik'i ve 'devletçilik'i kabul etmektedir. Ve içinde oturacak olanların kendileri ve çocukları ve torunları, geniş yer, ışık ve hava bulsunlar diye, arşitekt dönüp bu sefer, evin planlarını ev sahipleriyle müzakere eylemektedir. Kabul edersiniz ki, böyle bir müzakere, reylerin yüzde 51'inden emin olarak karşı tarafı istediği gibi keyfinin yularına alan bir reisin şirket idaresinden daha demokratça bir müzakeredir. (...)

Bu birliğin, Gazi, hem sembolü, hem ustası, hem de garantisidir. Bu birliğin kaynağı, göçebelik zamanından kama kök-demokrasi terbiyesi ve soy birliği fikridir. Bu terbiye ve fikir, nihayet İslam ümmeti mefhumunda erimiştir. Fakat, İslam dünyasının yarattığı manzume devrilir devrilmez, bu birlik terbiyesi ile fikri derhal 'millet' mefhumuna inkılâp etmiş ve de-

vamlılık, azaldık iddiasıyla yirminci yüzyılın sahnesine ayak basmıştır.

İmtiyazlılık tanımayan, regional (bölgesel) başkalıklar ve sınıf ve tabaka ve her şeyi milli camianın potasında eritmek isteyen bu fanatik birlik arzusunda, garp dünyasının bilmediği ve tanımadığı bir kuvvet yatmaktadır. Bu kuvvet, garp dünyasına yabancı olan bir kuvvettir. Garp dünyasını meydana getiren kuvvetler arasında, bu kuvvet mevcut değildir ve onlardan ayrı ve başka bir şeydir"[149].

Bischoff, Türklerin bu modele niçin "Kemalizm" adını verdiklerini şöyle açıklamaktadır:

"(...) Bu adlandırma, Türk milletinin mukadderatını herkesten önce sezerek bunu önce kendinde fakat sonra da kendinden dışarıya doğru realize etmiş olan (gerçekleştiren) adamın hudutsuz şerefine ve büyüklüğüne hiçbir şey ilave etmemiştir. Fakat hakikatin üzerine bir gölgenin perdesini örtmüştür (...)"[150].

2.6. "DEVRİMLER YUMUŞAK BAŞLILIKLA OLMAZ"

İngiltere'nin Ankara'daki Büyükelçisi Sir Percy Loraine (1880–1961) tarafından, Atatürk'ün vefatından hemen sonra Londra'ya gönderilen 608 nolu ve

---

[149] Norbert von Bischoff, **Ankara: Türkiye'deki Yeni Oluşun Bir İzahı**, s. 304-305.

[150] Norbert von Bischoff, **Ankara: Türkiye'deki Yeni Oluşun Bir İzahı**, s. 312-313.

25 Kasım 1938 günlü raporda ayrıntılı bir Atatürk portresi ve değerlendirmesi yer almaktadır[151].

Sir Percy Loraine bu raporun hemen başında kendisinin bir yabancı diplomat olarak bilgi toplama konusundaki ayrıcalıklı konumunu şu şekilde anlatmıştır:

"Bu bilginin toplanmasında, ben belki de ayrıcalıklı bir konuma sahiptim. Her ne kadar, ölen Cumhurbaşkanı ile az karşılaşmış olsam da, bu görüşmeler diğer diplomatik temsilciliklerinkine göre daha sık ve daha uzun sürelidir. Bunlar bir yana, görevimin ilk günlerinden itibaren Atatürk beni kişisel arkadaşı gibi görmüş, benimle görüşmekten hoşnut kalmış, görüşme olanağı doğduğunda bundan memnun olmuş, konuşmalarımız boyunca ilgisi ve dikkati asla azalmamıştır. Sanırım, O'nun yeteneklerini ortaya çıkartan yaklaşımlarım vardı, bu yüzden olsa gerek görüştüğümüz konu hakkında düşüncesine veya o konu ile ilgili değerlendirmesine karşı çıktığımda benim bu tavrıma bir şey söylemezdi. Bu nedenledir ki, kendi özel duygularını bana, diğer yabancılardan daha fazla gösterdiğine inanıyorum.

Doğrudan tecrübelerimi sağlayan kişisel görüşmelerimizden ayrı olarak, onu çok yakın dostlarından ve

---

[151] Sir Percy Loraine'in bu tarihi raporu, 10 Kasım 1997 günü *Kuvayi Medya* tarafından Türkçe olarak kamuoyunun bilgisine sunulmuştur. Bu raporun İngilizce metni için bkz: Bilal N. Şimşir, **İngiliz Belgelerinde Atatürk**, Cilt 8 (1934–1939), (Ankara, TTK Y., 2006), s. 559-562.

hatta aramızdaki dostluğu gördükten sonra benimle onun hakkında konuşmaya hiç çekinmeyen Kabine'deki bazı bakanlardan da birçok kez dinleme fırsatım oldu."

İngiltere Büyükelçisi bundan sonra Atatürk'ün kişiliği hakkında çok ilginç bir gözlemini aktarmıştır:

"Atatürk'ün çok sıra dışı ve hayranlık uyandıran bir insan olduğunu söylemek pek bir anlam taşımayabilir. Ancak onun neden çok sıra dışı ve hayranlık uyandıran bir şahsiyet olduğunu açıklamak durumundayım.

Sanırım bunu temelde "çift karakterlilik" olarak açıklayabilirim. Bu ülkede nefret uyandıran ve yasaklanan H. C. Armstrong'un Grey Wolf [Bozkurt] adlı kitabını okuyanların çoğu, büyük yetenekli; inatçı bir enerjiyle dolu, ancak zalim, itici tavırlı, serkeş mizaçlı, gem vurulmamış istekleri, ayıplanacak ihtirasları olan; dahası, kadir bilmez bir adamın portresiyle karşılaşmaktadır[152]*. Bu saptamayı doğrulayan kanıtları toplamak elbette zor olmayacaktır; ancak şahsen ben, bir insanın bu şekilde tanıtılmasını tamamıyla yanıltıcı buluyorum. Gözle görülen bir dizi kural dışılığı sadece karakter ikiliği ile anlatabileceğime*

---

[152] Bu konuda özellikle bkz: Mustafa Yılmaz, **İngiliz Basını ve Atatürk Türkiyesi,** (Ankara, Phoenix Y., 2002), içinde VI. Bölüm (s. 179-206). "Bozkurt" kitabındaki yanlışlar ve çarpıtmalar için ayrıca bkz: **Atatürk'ü Armstrong'a Cevabı,** (Der. Sadi Borak), (İstanbul, Kaynak Y., 2. Basım 1997).

inanıyorum. Sadece şu veya bu savaşı kazanarak, şu veya bu kanunu çıkararak, harf devrimi yaparak veya fes giyilmesini yasaklamak veya devleti laikleştirerek değil; yüzyıllarca acı çekmiş, ruh karartıcı yanlış yönetimler yaşamış bir ırkın dehasına güvenerek, sadece artık kölelik çekilmemesi gerektiğine inanarak çok sayıda kuvveti harekete geçiren bir insanın büyüklüğü ve olağandışı vizyonu ile ölçülür -On beş yıl gibi kısa bir sürede bu insan birçok iyi şey yapmıştır. Gerisi ayrıntıdan ibarettir; yalnızca dedikoducu zihniyetin ilgilendiği; fakat bir tarihçinin gerektiği kadarını vereceği ayrıntılar.

Atatürk'ün dinamik enerjisi üzerinde durmama gerek yok, bu enerjinin dayanılmaz gücü, Türk ırkının tarihinde şimdiden önemli bir sayfa olarak yer almıştır. Ancak ben, pek bilinmeyen bir başka özelliğine değinmek istiyorum: Bu da; Atatürk'ün doğuştan gelen, belki de farkında olmadan tıpkı sütün kaymağını hemen ayıran aletler gibi, önemliyi önemsizden ayırma yeteneğiydi.

Atatürk'ün tüm karakterinde veya en azından mevcut şeklinde, bazı çelişkilerle karşılaşılmaktadır. İddia edilen acımasızlığı, onu tanıyanların çok iyi bildiği gibi, vatandaşlarına duyduğu sevgiyle uyuşmamaktadır. Tensel günahlar ve geçici ilişkilere duyduğu varsayılan zevklere karşın, toplumda kadının rolü kavramı, halk devrimlerinde en çarpıcı savunmayı ortaya koyduğu kadın hakları ve önemi ile bağdaşma-

maktadır. Zira bir iki sene içinde çokeşliliği yasal olarak ortadan kaldırmış ve istedikleri takdir de harem kadınlarına bile devletin liberal mevkilerinin açık olduğunu ortaya koymuştur. (Kimi zaman toplum içinde de olsa) özel hayatını tanımlayan ve göz ardı edilmiş resmiyeti, giyiminin kusursuzluğu, olağanüstü tavırları ve resmi görevlerdeki asaleti ile garip bir çelişki yaratmaktadır. Sadece bir kaç büyük adam daha rahat ve daha güvenli hissetmenizi sağlayabilir; sanırım yok denecek kadar azı da gerektiğinde sizi bu kadar rahatsız hissettirebilir.

Atatürk, Batı'da 'yes-men' ve uzun süredir Türkiye'de 'evetçi' olarak bilinen tarzdan hoşlanmıyor, bu tür insanları aşağılıyordu. Ahmak ve dalkavuklara tahammülü yoktu. Aslında belki de en çok sömürücüleri sevmez, açgözlüleri hor görürdü. Bir insanın onun için çalışıyor olması fikrine hoş bakmazdı. Kendisi zaten ülkesi, ırkı ve insanları için yaşıyor, onlar için düşünüp, onlar için çalışıyordu. Diğerleri bu şekilde davranmıyorsa, görevlerini yerine getiremedikleri kanaatine varıyordu.

Korkarım gelecek nesillere Atatürk bir 'diktatör' olarak aktarılacak. Bunun yanlış olacağı kanısındayım. Hem savaşta, hem barışta evet o büyük bir liderdi ancak gerçek bir diktatör değildi. Ne yazık ki ben, şimdiye kadar onu anlatabilecek diktatör kelimesine ait bir tanımımız olduğuna inanmıyorum. Ancak Hitler ve Mussolini'nin tersine, devlette idari veya yöne-

tim fonksiyonu bulunmuyordu; af yetkisi yoktu; mahkemelere emir yetkisi yoktu; diplomatik misyon temsilcilerini reddetme hakkına sahip değildi. Bütün bu hususlara teknik gözle bakıp bir kenara iter ve tüm devlet meselelerinde onun isteklerinin hâkim olduğu konusunda ısrar edebilirsiniz. Doğru, ancak daha çok o konudan sorumlu kişilerin onayının hâkimiyeti şeklinde karşımıza çıkıyordu. Olayların gidişi, Atatürk'ün görüş açısının doğruluğunu, verdiği hükümlerin zekice olduğunu ve hata yapmadığını göstermiştir. Dolayısıyla sıkça fikirlerine başvurulması ve memnuniyetle bu fikirlerin uygulanmasını görmek pek de şaşırtıcı değil. Ancak onu Mussolini, Hitler veya Primo de Rivera gibi diktatörlerden ayıran belki de en büyük özellik, başından beri isteyerek ve çok emek sarf ederek, kendini yaşatacak bir sistem kurmaya çalışmasıdır. Atatürk'ten sonraki cumhurbaşkanı seçiminin sessizce hallolması ve ölümünden sonra kurduğu rejimin sakince sürmesi bir ölçüyse, evet başarılı olmuştur.

Atatürk'ün kavrayışında esrarengiz bir yön vardı; küçük şeylere önem vermeyiş veya sinsi olamayışı da bir üstünlüktü; konsantrasyon gücü olağanüstüydü; şefkat ve ilgi bekleyen bilinçaltının etkileyici yanı belki de şuurlu amacının buz gibi dimdikliğinin bir başka parçasıydı."

Sir Percy Loraine, Atatürk'ün ölümünden sonra, 1939 yılında İngiltere'nin İtalya Büyükelçisi olarak

Roma'ya tayin olmuştur. Ardından onu, Londra'da İngiliz Dışişleri Bakanlığında Türkiye ve Yunanistan'la ilgili işlerden sorumlu üst düzey bürokratlık yaparken buluruz, sonra da emekli olmuştur.

İngiliz Diplomat Sir Percy Loraine'in Atatürk hayranlığı ve Türkiye'ye ilgisi 1961 yılında ölünceye kadar sürmüştür[153].

Büyükelçi Loraine'in Atatürk'le ilgili en başarılı anlatımı hiç kuşkusuz Atatürk dostları arasında her zaman takdir ve keyifli bir hayranlıkla okunan ve kuşaktan kuşağa aktarılan bir radyo konuşmasıdır[154].

1948 yılında BBC'deki bu ünlü radyo konuşmasına İngiltere'nin eski Türkiye Büyükelçisi şöyle başlamıştır:

"Kemal Atatürk öleli on yıl oluyor. Kavga ve çekişmelerle, insanlığın geleceği hakkında duyulan umut ve korkularla dolu on yıl. Bu süre içinde kadın erkek, küçük büyük hemen herkesin yaşayışında değişmeler oldu. Ama benim Atatürk ile ilgili anılarım tazeliğinden bir şey yitirmedi"[155].

---

[153] Büyükelçi Loraine'in mesleki yaşamı hakkında İngilizce bir biyografi için bkz: Gordon Waterfield, **Professional Diplomat Sir Percy Loraine,** (London, John Murray, 1973).

[154] Bu tarihi belgenin İngilizcesi için bkz: **Sir Percy Loraine's Address on Atatürk, 10 November 1948,** (Ankara, The British Council Pub., [1998]).

[155] Sir Percy Loraine, "Olağanüstü Bir İnsan", (Çev. Ünal Aytür), **Türk Dili,** Cilt XIV, Sayı 158, (1 Kasım 1964), s. 109.

1934–1939 yıllarında İngiltere'nin Ankara Büyükelçiliğini üstlenen Sir Percy Loraine, Atatürk ve ülkesi hakkında çok ilginç bir saptamayla 1948 radyo konuşmasına devam etmiştir:

"Atatürk'ü diktatör sayanlar olmuştur. Bence bu hem yanlış, hem de yanıltıcı bir görüştür. Kabul edelim ki, günümüzde 'diktatör' sözcüğünün yeterli bir tanımı yapılmış değildir; ama Hitler'e, Mussolini'ye diktatör denmesine hiç kimsenin karşı çıkabileceğini sanmıyorum.

Öyleyse Kemal Atatürk neden aynı gruba girmiyor, diye bir soru sorulabilir. Bunun birçok nedenleri vardır. Bir kere Atatürk bilinçli olarak, kendi yokluğunda uygulanacak bir düzen kurmaya, kendinden sonra sürecek bir hükümet ve yönetim sistemi yaratmaya çalışıyor; görüşlerini zorla kabul ettirmekten çok doktrinlerini öğretmeye ve ülkülerini açıklamaya uğraşıyordu. Kurtuluş Savaşı sırasında arkadaşlarıyla hazırladığı tasarıya göre, egemenlik Büyük Millet Meclisi'nindi; halk tarafından seçilen mebuslar dört yılda bir Cumhurbaşkanını seçmekle görevliydi ve Meclis belli yasama ve yürütme yetkilerine sahipti.

Devrimler hiçbir zaman yumuşak başlılıkla olmaz. Bu yüzden, başlangıçta, Anayasanın ve organların yürürlüğe girmesinden önceki günlerde, Atatürk'ün zaman zaman kendi 'inisyatif'ine dayanarak kesin hareket etmek zorunda kaldığı olmuştur. Gene de kanunlara aykırı davranışlarda bulunmaktan kaçınmış-

tır. Büyük Millet Meclisine karşı büyük bir saygısı vardı. İç işlerde başlıca amacı, o sırada pek işlemezse de ileride durumun gerektirdiği şekle uyup gelişebilecek esneklikte bir siyasal düzen ortaya koymaktı. Pek çok kimselerin sandığı gibi sağa-sola emirler yağdırmak şöyle dursun, Atatürk, bakanları her zaman kendi sorumluluklarını yüklenmeye zorlardı. Öyle sanıyorum ki, eğer yaşasaydı, belki bir sonraki Cumhurbaşkanı seçiminde adaylığını koymayıp, kurduğu düzenin kendisinin yokluğunda gereği gibi işleyiş işlemeyeceğini görmek için bir köşeye çekilecekti. Ancak, arkadaşları ve danışmanları bırakır mıydı, bunu kestirmek güçtür. Onun bütün tutumu şuydu: Kendisi Cumhurbaşkanı olarak devletin başı idi; memleketin yönetimi, Büyük Millet Meclisine karşı Anayasayı uygulamakla yükümlü olan Hükümetin göreviydi"[156].

Sir Percy Loraine, Atatürk'e niçin 'diktatör' denemeyeceğini iç siyaset yanında dış ilişkiler alanından örnekler vermek suretiyle de kanıtlamaktadır:

"Peki, dış siyasette Atatürk diktatörce denebilecek neler yaptı? Hiç. Komşuları yeni Cumhuriyetin bağımsızlık ve toprak bütünlüğüne saygı gösterdiği sürece, O da, barışçı, uzlaşıcı, savaş önleyici, dostça bir siyaset güttü.

Rusya ile olan çekişmeler durduruldu. Yunanistan'la olan kavgaya son verilip yakın işbirliğine geçil-

[156] Sir Percy Loraine, "Olağanüstü Bir İnsan", s. 109-110.

*di. Yalnız Bulgaristan'ın katılmadığı Balkan Antlaşması*yla *Balkanlardaki anlaşmazlıklar bir çözüme bağlandı. İran, Irak ve Afganistan'la yapılan Sadabad Saldırmazlık Paktı ile Türkiye'nin doğu sınırlarında barış kesinlikle sağlandı. Fransa ile ilişkiler iyi ve dostçaydı. Faşist İtalya ile normal, İngiltere ile tam bir uzlaşma ile kalınmamış, bugün sürdürüldüğüne çok sevindiğimiz yakın ve dostça ilişkiler de geliştirilmiştir.*

Ve son olarak, Atatürk Türkiyesi'nin kendi sınırları konusunda güttüğü siyaset, bu sınırların değişmez olduğudur.

Bütün yukarıda saydıklarımızın diktatörlük siyasetiyle bir ilgisi var mıdır? Bu sorunun cevabı elbette 'hayır'dır.

Sonuç olarak diyebiliriz ki, Mustafa Kemal'in ortaya koyduğu eser, zaman karşısında geçirdiği sınavı başarıyla atlatmış ve atlatmaktadır (...)"[157].

Sir Percy Loraine, 1948 yılında BBC'deki bu tarihi radyo konuşmasını şöyle tamamlamıştır:

"Ben burada Atatürk'ü bir insan olarak ele aldım ve bu konuda son bir söz söyleyeceğim. Yumuşak bir adam değildi. Çünkü hayatı çetin mücadelelerle yoğrulmuştu. Fakat âdildi. Kendi düşünceleri vardı; ancak başkalarını dinlemeye her zaman hazırdı... Çevresinden bağlılık bekler ve bunu hak ederdi. Kazan-

[157] Sir Percy Loraine, "Olağanüstü Bir İnsan", s. 111-112.

dığı kuvvet hiçbir zaman başını döndürmedi. Küçüklük nedir bilmezdi. Her şeyden önce Türk ulusunun iyiliğini düşünür ve bunu barışta, güvenlikte, ilericilik ve kardeşlikte bulurdu; savaş ve fetihte değil. Sert görünüşüne, çabuk duygulanan bir kimse olmayışına çevresinden saygı görmek ihtiyacını derinden duyduğunu sanıyorum. Serinkanlılıkla düşünebilmek insanlara karşı duygusuz olmak değildir"[158].

[158] Sir Percy Loraine, "Olağanüstü Bir İnsan", s. 112.

3. ATATÜRK'ÜN LİDERLİK ÖZELLİKLERİ

Atatürk Türkiye'sinde görevli yabancı diplomatların, O'nun liderlik performansını gözlemleyebildikleri ortam ve mekânlarla ilgili anlatımlarından elde olunan kimi özellikleri dokuz başlık altında toplanabilir.

Atatürk'ün liderlik özellikleri olarak yabancı diplomatların anılarından ve resmi raporlarından saptanabilen bu dokuz başlık sırasıyla şunlardır:

- Tarih Bilgisi
- Millet ve Lider Tektir (Özdeşlik)
- Önceden Sezmek
- Eylemde Sürat, Dayanıklılık, Sabır ve İkna
- Açıklık ve Güven
- Doğru Zaman
- Duracağı Yeri Bilmek
- Önce Gerçek Sonra İdeal
- Kadınları Seferber Etmek

3.1. TARİH BİLGİSİ

Amerikalı General Sherrill, Gazi'nin tarih bilgisine yakından tanık olmuş bir yabancı asker ve diplomat olarak O'nun "çift kanallı akıl" olarak tanımladığı bir üstünlüğe sahip bulunduğunu yazmıştır:

"Gazi'nin 'çift kanallı' diye ifade edebileceğimiz bir aklı vardı. Bu yollardan birisi tarihe, diğeri de askerliğe ayrılmıştır. Fakat bu iki yolu hiçbir zaman birbirine karıştırmaz. O, Haydi, şimdi de o günlerin siyasi gelişmelerine dönelim, diyerek anlatmakta olduğu savaş stratejisinden, henüz yeni kurduğu siyasi mekanizmanın tarifine geçer[di]"[159].

Atatürk'ün başarılı bir lider olarak en önemli özelliklerinden biri hiç kuşkusuz, "sağlam bir tarih bilgisiyle zamanın önünde koşmak"tır. O'nun bu önemli özelliği başarılı liderliğinin en önemli ve olmazsa olmaz bir ön koşuludur[160].

Amerikalı General Sherrill'in anlatımları da Atatürk'ün tarih bilgisinin derinliğini ve ufuklarını göz önüne sermektedir[161].

3.2. MİLLET VE LİDER ÖZDEŞLİĞİ

Atatürk'ün liderliğinde demokrat bir özellik olarak "millet ve lider özdeşliği" düşüncesinden söz etmek gerekir. Ancak burada "demokrat" sözünü kullanıyorum ve bunda da niçin ısrarlıyım hemen örnek vereyim: Fransız tarihindeki "kanun benim" di-

---

[159] General Charles Sherrill, **Gazi Mustafa Kemal,** s. 130.

[160] Bkz: Hikmet Özdemir, **Atatürk'ün Liderlik Sırları,** (İstanbul, Remzi K., 2006), 159 s.

[161] Bkz: Hikmet Özdemir, **General Charles H. Sherril Atatürk'ün Biyografisini Nasıl Yazdı?**

yen Kral'ınki türden bir "teklik" anlayışı ile Atatürk'ün bu "özdeşlik" tezini ayırmak zorundayız.

Atatürk, kamuyu ilgilendiren işler hakkında hem çalışma arkadaşlarına, hem ilgili ve yetkili kurumlara, hem de yurttaşlara her zaman bilgi vermiştir.

O'nun bu özelliğini çok sayıda örnekle kanıtlayabiliriz.

Atatürk, 20 Eylül 1919 günü Amerikalı General Harbord'la yaptığı ve tarafların kamuoyundan "gizli tutulması" kararı aldıkları görüşme hakkında ne yapmıştır?

25 Eylül 1919 günü öğleden sonra Lider, yakın çalışma arkadaşları Bekir Sami, Ömer Mümtaz, Hüsrev Sami, İbrahim Süreyya ve Mazhar Müfit'le toplantıdadır ve General Harbord'la görüşmesi hakkında onlara şunları söylemiştir:

"Dün de mülâkat hakkında arkadaşlara malûmat vermiştim. Tekrar edeyim. General Harbord Heyetine, harekâtı milliyenin maksat ve gayesi, teşkilât-ı milliyenin neden ve nasıl zuhur ettiği, anasırı gayri müslimeye karşı olan hissiyat ve muamelat ile ecnebilerin menfi propagandası hakkında uzun izahat verdim. Hangi ecnebi devleti kastettiğimizi sordu. Ben de bu hususta isim tasrih etmeme hacet olmadığını, bunu kendisinin pekâlâ bildiğini ve bilmesi gerektiğini söyledim. Güldü ve sonra da, fakat millet ve siz her türlü çalışmada ve fedakârlıkta bulunmanıza rağmen muvaffak olamazsanız ne yapacaksınız, dedi.

Ben de millet ve biz yok, vahdet halinde millet var. Biz ve millet ayrı ayrı şeyler değiliz. Ve şunu kat'i olarak söyleyeyim ki, bir millet mevcudiyet ve istiklali için her şeye tevessül eder ve bu gaye uğrunda her fedakârlığı yaparsa, muvaffak olamaması mümkün değildir. Elbette muvaffak olur. Muvaffak olamaz ise o millet ölmüş demektir. Şu halde millet yaşadıkça ve her türlü fedakârlıkta bulundukça muvaffak olamaması hatıra gelmez ve böyle bir şey mevzuubahis olamaz, dedim. En mühim görüşmelerimiz bunlar idi. Generalin maksadı asli[si]nin ne olduğunu anlamak cihetine gitmedim ve buna ehemmiyet vermediğimizi şöylece bir göstermek istedim. Mülâkatımızın sonunda General Harbord cevaplarımı tasdik etmiş olarak elimi sıktı ve:

– Anladım, bu azimde bulunan bir millet muvaffak olur, dedi"[162].

Avusturyalı Diplomat Bischoff'un bir gözlemi de başarılı bir lider olarak Atatürk'le millet arasındaki teklik (özdeşlik) durumu hakkındadır.

Üstelik bu teklik (özdeşlik) durumu Atatürk'e özel bir enerji sağlamaktadır.

Bischoff, Atatürk'ün kuvvetini tıpkı Anteus gibi Anadolu toprağından aldığı görüşündedir:

---

[162] Mazhar Müfit Kansu, **Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber,** 2. Kitap, s. 345-346.

"(...) Bir kere bu adamın, Samsun'da Anadolu toprağına ayak bastığı andan itibaren kuvveti, Anteus gibi birkaç misline çıkmıştı. Reybî (şüpheci) İstanbul'un kasvetli havasında her teklif ettiği plan ve her söylediği söz, aşılamaz duvarlara çarpar gibi, korkaklıklar hatta gizli düşmanlıklar ile mücadele etmek mecburiyetinde kalırken, beride, Anadolu'nun temiz ve sert havasında, getirdiği hidayeti bekleyen gönülleri ve eserini inşa edecek olan pençeleri buldu"[163].

Liderin, milletiyle özdeşliği konusundaki ısrarı ve cesareti hakkında Avusturyalı Diplomat Bischoff'un bir önemli gözlemi daha vardır:

"(...) Türkiye için 1919 yılında mevcut olan devrimci imkânları tek başına olarak Mustafa Kemal görmüştür. Ve derhal hareketin idaresini kendi eline alarak, şef salahiyetini ciddi itirazlara ve sarsıntılara maruz bırakmaksızın, sonuna kadar muhafaza etmiştir. Onun iradesi, fikirleri ve planları ile çarpışacak çapta ve kudrette bir adam, bütün inkılâp devresi esnasında çıkmamış ve çıkmak fırsatı bulamamıştır. Bir defasında olsun, ne hadiseler, ne de muhalifleri, onu çizmiş olduğu yoldan çevirememiştir. Mustafa Kemal ve İnkılâp hakikaten bir ve aynı şeylerdir"[164].

---

[163] Norbert von Bischoff, **Ankara: Türkiye'deki Yeni Oluşun Bir İzahı**, s. 173.

[164] Norbert von Bischoff, **Ankara: Türkiye'deki Yeni Oluşun Bir İzahı**, s. 210.

Atatürk'ün, İskender ile kıyaslanmasına tepki gösterirken söyledikleri de O'nun milletle özleşmesinden kaynaklanmıştır. Fransız Büyükelçisi Charles de Chambrun'un aktardığına göre, Atatürk, İskender'le kendisi arasında bir benzerlik bulunmadığını şu şekilde açıklamıştır:

"Kıyaslama şuradadır: İskender dünyayı fethetti, ben fethetmedim. İskender bunu yaparken kendi vatanını unuttu. Ben ise vatanımı asla unutmayacağım"[165].

3.3. ÖNCEDEN SEZMEK

Karşısındakilerin muhtemel hareketlerini "önceden sezmek" bir lider özelliği olarak olmazsa olmaz bir yetenektir.

General Sherrill, öteki büyük komutanlar gibi Atatürk'te de bu özelliğin bulunduğunu gözlemlemiştir:

"Büyük generallerin hepsinde düşmanın muhtemel hareketlerini önceden sezme kabiliyeti vardır. Mustafa Kemal bu kabiliyetini, hem de defalarca ispat etmiştir (...)"[166].

O'nun "önceden sezmek" yeteneğini kanıtlayan, iyi bilinen efsaneleşmiş örnek, hiç kuşkusuz, 1915

---

[165] Charles e Chambrun, **Atatürk et la Turquie Nouvelle,** (Paris, Fernand Sorlot, 1939), s. 15.

[166] General Charles Sherrill, **Gazi Mustafa Kemal,** s. 57.

yılında 9/10 Ağustos'ta Anafartalar'da "Yıldızın Parladığı An" olarak Çanakkale Cephesi'nde dünya harp tarihine yazılmıştır[167].

General Sherrill, Çanakkale Cephesi'nde Komutan Mustafa Kemal ve askerleri açısından "yıldızın parladığı" o tarihi an'ı ve O'nun "önceden sezmek" yeteneğini şöyle anlatmaktadır:

"(...) 6 Ağustos'ta İngilizler Suvla'ya asker çıkarmışlardı. Bu suretle, Mustafa Kemal'in daha Nisan ayında bu hareketi keşfetmiş bulunması, O'nun doğru ve isabetli görüş hassasının ispatı oluyordu. Mustafa Kemal'in bu ileri görüş hassasıdır ki, Gelibolu Savaşlarının Türkler için bir zafer olmasını sağlayacaktı. Mustafa Kemal, Anafartalar tepelerinde sağ cenaha kumanda ediyordu. Orada bu tepelere karşı çok şiddetli hücumlar yapan Avustralyalılar'dan kurulu birlikler vardı. Mustafa Kemal bu birlikleri yenmek suretiyle, müttefiklerin 'Türkleri geriden vurarak Gelibolu Yarımadasını ele geçirme' planını bozmuştu. İngilizler buna, 'Suvla Koyu Muharebesi' demektedirler. Fakat Türkler de bu galibiyetlerine 'Anafartalar Tepeleri'nin ismini vermişlerdir. Hikâye birçok kitapta anlatılmıştır, burada tekrarlamakta fayda görmüyoruz.

En son tahlillere göre bu savaş, Türklerin geride hiçbir ihtiyat bırakmaksızın ve mütemadiyen karşı taarruzlarla o tepeleri inatla savunmalarıdır.

---

[167] Bkz: Hikmet Özdemir, **Komutan ve Evlatları,** (Ankara, Anka Y., 2007), 179 s.

Gazi'nin Arıburun'da başlayan savaşa verdiği önem ve bunun Suvla Koyunda diğer savaşlara yol açacağını hissetmesi gerçekten enteresandır. Ancak buna kimse inanmak istememişti. Mustafa Kemal, 1927 yılında 6 gün süren Büyük Nutkunda, Türkiye'nin bu yeniçağının başlangıcından bahsederken, Anafartalar ve Arıburun'u hep beraber kullanmıştır. Bu iki ismi birbirinden ayırmamıştır.

O, Gelibolu'da yapmış olduğu bütün harekâtı gösteren krokiyi bana çizerken, Arıburun'un önemi üzerinde ısrarla durmuştu. O konuşmamızı ve Ankara'da Çankaya tepesinden görünen muhteşem guruba karşı belirlenmiş yüzdeki heyecan alevini hiçbir zaman unutmayacağım"[168].

General Sherrill, "Mustafa Kemal'in tümeni başında gösterdiği askeri dehayı ve Avustralyalıların karaya çıktıktan sonra geniş bir işgal şeklinde yürümelerine mani olan savunma ve karşı taarruzlarının önemini daha iyi anlayabilmek için, İngilizlerin resmi kayıtlarını buraya almakta herhalde isabet vardır," dedikten sonra şöyle devam etmektedir:

"6 Ağustos'ta İngiliz birliklerinin Suvla Koyu'na çıktıkları görülüyordu ve 8 Ağustos'ta da Suvla Koyu Harekâtına karşı olan cephenin genel kumandanlığı Mustafa Kemal'e veriliyordu. Bunda geç bile kalınmıştı. Çünkü 8–9 Ağustos gecesi İngilizler, Anafarta-

---

[168] General Charles Sherrill, **Gazi Mustafa Kemal,** s. 60-61.

lar'da en şiddetli taarruzlarını yapmışlardı. Ve 9 Ağustos sabahı da Mustafa Kemal, kendisine savaş lideri olarak en büyük şöhreti sağlayan darbesini düşmana indiriyordu. Bunu da İngilizlerin resmi kayıtlarından okuyalım:

– Onun kuzey mıntıkası kumandanlığı görevine başlaması üzerinden birkaç saat geçmiş olmasına rağmen, 9 Ağustos sabahı yaptığı şiddetli karşılıktır ki, 9. Kolordu'nun hayli geciken ilerlemesini durdurdu ve yendi. 24 saat sonra şahsen yaptığı keşfi takiben, Conkbayırı'nda başlattığı karşı taarruz, Türkleri Sarıbayır sırtlarında tam manasıyla hâkim bir durumda yerleştirdi. Bir tek tümen kumandanının ayrı ayrı üç fırsatta yaptığı hareketlerin yalnız bir muharebenin cereyanında değil, belki de bütün sefer ve hatta bir milletin mukadderatı üstünde bu kadar derin tesirler yaptığı tarihte ender rastlanan olaylardandır"[169].

General Sherrill, Anafartalar muhabereleri üstüne değerlendirmesini şu şekilde tamamlamıştır:

"Evet, Müttefikler için bu gerçekten bir faciaydı. Boş yere hayat ve servet kaybetmişlerdi. Türkler için durum böyle değildi. Çünkü savaştan, delik deşik olmuş Gelibolu Yarımadasından yeni bir savaş galibi, Anafartalar Kahramanı Mustafa Kemal Paşa çıkmıştı. Türk tarihinde bir defa daha milli bir lider yetişmişti. Öyle bir lider ki, kendinden önce millete, hiçbir

[169] General Charles Sherrill, **Gazi Mustafa Kemal,** s. 61-62.

Türk'ün yapamadığı şekilde milli ruhu estirmiş, uyandırmıştı"[170].

3.4. EYLEMDE SÜRAT, DAYANIKLILIK, SABIR VE İKNA

Amerikalı General Sherrill'in anlatımına göre, Atatürk, ikili ilişkide, haberleşmede ve eylemde son derece süratlidir:

"Mustafa Kemal, milleti için giriştiği mücadelede, sadece emirler vermek, haber almak gibi işlerden başka, bazı şahıslarla temaslara da önem vermekteydi. Bu görüşmelerin pek çoğunda tek vasıta telgraftı. Mesela 27 Eylül'de, İstanbul'da bulunan Abdülkerim Paşa ile görüşürken, kendisini gecenin onbirinden sabahın yedi buçuğuna kadar, tam sekiz buçuk saat telgraf başında buluyoruz. Telgrafın kısa zamanda temas sağlaması, Mustafa Kemal'in 'karar ve harekette sürat' karakterine pek uygundu"[171].

"Kemal için vaziyet başkadır. Çocukluğundan beri askerlik mesleğine intisap etmiş bir adamın etütlerine devam ederken aynı zamanda bir devlet adamı rolü için de hazırlanmış olması Türk olmayan herkes için mantıksız bir şey gibi görünür.

Kendisini, işe koyulduğu andan itibaren, her hadiseye karşı hazırlıklı bulundurmak istedi"[172].

---

[170] General Charles Sherrill, **Gazi Mustafa Kemal,** s. 63.

[171] General Charles Sherrill, **Gazi Mustafa Kemal,** s. 92.

[172] General Sherrill, **Üç Adam: Kemal Atatürk, Roosevelt, Mussolini,** s. 83.

Yine Amerikalı General'e göre; "Kemal, muvaffakiyetlerinin ekserisini tükenmek bilmeyen sabrı sayesinde elde etmiştir"[173].

Sovyet Rusya Elçisi Aralov, Lider Mustafa Kemal'in bir defasında şöyle konuştuğunu yazmıştır:

"(...) 'İşimiz çok idi,' dedi Mustafa Kemal. 'Meclisteki her milletvekili ile ayrı ayrı konuşmam gerekti. Her birine Kurtuluş Savaşı'nın önemini anlatmak, pasif davranmakla hiçbir şey elde edilemeyeceğini kanıtlamak gerekiyordu'"[174].

Aralov anılarında O'nun işine son derece sadık ve gözlerinin çelikten olduğunu yazmaktadır:

"Mustafa Kemal Paşa üzerimde nasıl bir izlenim bırakmıştı? Birisi ile ilk tanıştığınız zaman, her şeyden önce onun dış görünüşüne bakar, elinizde olmayarak karşınızdakini inceler, onun jestlerine, gözlerinin, yüzünün anlatımına dikkat edersiniz!

Mustafa Kemal'in saçları sarı ve seyrek, bıyıkları kırmızımtırak ve kırpıktı. Bütün dış görünüşüne tonunu veren ve güçlü iradesini gösteren gözleri çelikten-di. Benim ilk konuşmamı dinlerken onları böyle görmüştüm. Masanın başına geçip küçük fincanlarla koyu kahvemizi içerken gözleri biraz koyulaştı, daha

---

[173] General Sherrill, **Üç Adam: Kemal Atatürk, Roosevelt, Mussolini,** s. 152.

[174] Semyon İvanoviç Aralov, **Bir Sovyet Diplomatının Türkiye Anıları 1922–1923,** s. 123.

yumuşak, daha tatlı bir hal aldı. Bu ayrımı bundan sonraki karşılaşma ve konuşmalarımızda da hem yalnız benimle değil, onun yakın çevresindeki kişilerle, İsmet ve Fevzi Paşalarla olan konuşmalarında da gördüm. Savaş sorunlarını çözerken yanında bulunduğum anlar olmuştur. Bu sıralarda gözleri, karşısındakini görmüyor izlenimini verirdi"[175].

General Sherrill ise, Lider'in özellikle yüksek moral ve fizik dayanıklılığına vurgu yapmaktadır:

"Şöhreti dünyayı kaplamış olan 1915 Gelibolu savunmasıyla, Gazi'nin 1919 yılında Erzurum ve Sivas'ta Türk milletini tekrar uyandırması arasında geçen dört yıllık acı fasılayı anlatmak pek de hoş olmayacaktır. (...) Mustafa Kemal Paşanın karşılaştığı şartlar ve durum, insanı ağlatacak, bütün ümit ve azmini kıracak kadar güçtü. Gerçekten büyük bir adamdan başkası bunlara karşı gelemezdi. Nitekim o dayandı ve kazandı..."[176]

ABD Büyükelçisi Grew, 12 Ekim 1927 günü, Cumhurbaşkanı tarafından kabul edilmiş ve kendisine itimatnamesini sunmuştur. Gazi, o gün son derece hastadır. Bu kabulde Büyükelçi İngilizce olarak itimatnamesini okumuş; Gazi ise cevabını "ağır soğuk algınlığından mustarip olduğu için kısık bir ses-

---

[175] Semyon İvanoviç Aralov, **Bir Sovyet Diplomatının Türkiye Anıları 1922–1923**, s. 66.

[176] General Charles Sherrill, **Gazi Mustafa Kemal**, s. 69.

le Türkçe olarak" okumuş ve ardından Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Bey Fransızcaya aktarmıştır. Gazi ile Grew arasında daha sonra kendisinin Türkiye izlenimleri üstüne bir sohbet yapılmıştır[177].

Amerikalı Büyükelçi Grew, Cumhurbaşkanı'na güven mektubunu sunduktan hemen sonra Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Bey'i ziyaret etmiştir:

"(...) Vekil, (...) Gazi üzerinde çok iyi bir izlenim bıraktığını, daha önce onu hiç bu kadar keyifli görmediğini ve kendisinin kolayca memnun edilemeyecek bir insan olduğunu söyleyecek kadar da nazikti. Ben de Reisicumhurun beni fazlasıyla etkilediğini ve yüzündeki güç ve kararlılık ifadesinin bana en çok tesir eden tarafı olduğunu söyledim. Maksadına erişirken önüne çıkan her zorluğun üstesinden gelebilecek birinin yüz ifadesine sahipti"[178].

General Sherrill tarafından hazırlanan Gazi biyografisinde Lider'in kişisel olarak acıya dayanıklılık gücü şöyle kaydedilmiştir:

"Mustafa Kemal'in 22 gün 22 gece devam eden bu muharebeyi nasıl idare ettiğini incelerken, üzücü bir olayla karşılaşıyoruz: Savaşın daha başında vuku bulan bir kaza, O'nun çelik iradesine sahip olmayan kimseleri tam manasıyla hareketsiz bir hale getirebilirdi. Kaza şöyle olmuştu:

---

[177] Joseph C. Grew, **Yeni Türkiye,** s. 40-41.
[178] Joseph C. Grew, **Yeni Türkiye,** s. 41.

Mustafa Kemal, düşmanın hareketini takip etmek için Karadağ adı verilen bir tepeye çıkmış ve tepede atından inmişti. Düşman kuvvetlerini gözetledikten sonra tekrar atına biniyordu. Fakat bu sırada sigarasını yapmak için kibritini çakmıştı. At, kibritin alevinden ürkmüş ve sıçramıştı. Dizginleri elinde tutan Mustafa Kemal de sol yanı üzerine düşmüştür. Olaya ilk önce büyük önem vermedi. Ata tekrar bindi, Polatlı'daki genel karargâha gitti. Burada yapılan muayenede kaburga kemiklerinden üçünün kırıldığı anlaşıldı. Kırık kemiklerden biri ciğere tazyik yapıyordu. Bu yüzden sesi kısılmıştı. Ankara'ya dönünce röntgen filmi aldırdılar. Röntgen, tehlikenin ne kadar büyük olduğunu ortaya koymuştu. Doktorlar:

– Kemik, dediler, böyle tazyik ederken çalışmaya devam etmeniz tehlikelidir, Hatta ölüm tehlikesi vardır.

Çelik yüzlü kumandan:

– Savaştan sonra iyileşirim, cevabını veriyordu. Karadağ gerçekten Mustafa Kemal için o gün simsiyahtı. Ancak tepe, Yunanlılar için çok daha siyah olacaktı. Zira Mustafa Kemal, burada Yunan sol cenahını kesin surette ezmiş ve düşmana zafer neşesi tattırmamıştı (...)"[179].

General Sherrill'in saptaması şu şekildedir:

"Eğer Kemal orada mücadeleden çekilmeyi kabul etmiş olsa idi, Türkiye Cumhuriyeti'nin Başkanı ola-

[179] General Charles Sherrill, **Gazi Mustafa Kemal**, s. 131-132.

mayacak ve kat'i neticeli Sakarya Muharebesini kazanamayacaktı"[180].

3.5. AÇIKLIK VE GÜVEN

Başarılı bir liderlik için "açıklık ve güven" gerçekten önemli bir özelliktir.

20 Eylül 1919 günü gerçekleştirilen General Harbord-Mustafa Kemal Zirvesi hakkında Rauf Orbay'ın daha sonra aktardığı küçük ayrıntılardan biri "açıklık" ve "güven" hakkındadır:

"Daha ilk dakikalarda Amerikalı Generalin hissedilen iyi niyetlerine rağmen, kafasının mahirane işlenmiş propaganda telkinleriyle doldurulduğunu anlamıştım. Bir ara Mustafa Kemal Paşa'ya Türkçe birkaç cümle içinde bu intibaımı söyledim ve her şeyi çok açık anlatmakta mutabık kaldık. Atatürk, anlatmak istediği hususları not olarak önüme sürüyor ve sualler sorduruyordu. Daha sonra General, Mustafa Kemal'in Fransızca konuşmak arzusunu hissedince, bana gülerek:

Fransızcam tatminkâr değildir. Siz İngilizceyi o kadar nefis konuşuyorsunuz ki, bir anlayış hatası yapmamak için, bu dili tercih edelim, dedi.

Kendisine bizim neyi ve kimi temsil ettiğimizi açıklamak gerekiyordu. Erzurum ve Sivas Kongrelerini ve

---

[180] General Sherrill, **Üç Adam: Kemal Atatürk, Roosevelt, Mussolini**, s. 163.

kararlarını hülasa ettim ve neşrettiğimiz beyannamelerin muhtevasını izaha çalıştım ve alaka ile dinledi, hepsini bir araya toplayan hülasanın mümkün ise kendisine İngilizce metin halinde verilmesini istedi. Görülüyor ki, bizim Sivas Kongresi Beyannamesi adı altında Amerikan misyon riyasetine vermiş olduğumuz muhtıra, reisleri tarafından izhar edilen arzu üzerine kendilerine takdim edilmiştir"[181].

Mustafa Kemal, General Frunze ile görüşmesinde de karşılıklı ilişkilerin hangi temelde sürdürülmesi gerektiği konusunda aynı temel özeliğe, "açıklık ve güven" ilkesine işaret etmiştir:

"Sovyet Cumhuriyetlerinin bize karşı olan kuşkularının ve yanlış anlamalarının giderilmesine gelince, ben bu doğrultuda her şeyi yaptım. (...) Bunu açıklamaktaki amacım, size tamamen inandığımı ve Sovyet Cumhuriyetleri ile ilişkilerimizde samimi ve dostça davrandığımızı kanıtlamaktır. Bu yönle diğer önlemlere, yani başka kuşkuların giderilmesine gelince, sizi tatmin edecek her şeyi yapmaya hazırım. Eğer bu bilgiler sizin için yeterli gözükmez ve siz yine de cepheyi gezmek isteğinde bulunursanız, buna yönelik hiçbir engelle karşılaşmayacaksınız. Benim dikkate aldığım husus yalnız şudur ki, ulaşım aksaklıkları nedeniyle cepheye gidiş büyük zorluklar ortaya çıkarmaktadır."

---

[181] Cemal Kutay, **Türk Milli Mücadelesinde Amerika,** s. 196.

Azerbaycan Elçisi İbrahim Abilov'un notlarına göre General Frunze, bunun üzerine şunları söylemiştir:

"Frunze Yoldaş, bu bilgilerin yeterli olduğu cevabını verdi. Bize güvendiğinden dolayı teşekkür ediyorum. Ancak cepheye gitmek bizim dostluk ve kardeşlik ilişkilerimizi sergilemek ve vurgulamak açısından çok gerekli görülmektedir. Bunun için bütün cepheyi gezmemize ihtiyaç yoktur, karargâha kadar gidip gelmemiz yeterlidir. Mustafa Kemal Paşa bunu kabul ederek en kısa zamanda onların cepheye gitmesini sağlayacağını söyledi. Ziyafet vs. gelince o da bunu gerekli bulduğunu belirtti"[182].

Nitekim, General Frunze ülkesine döndüğünde Sovyet Halk Komiserliğinin ve Ukrayna Merkez Yürütme Komitesinin Birleşik Oturumunda kendileri açısından bir sorun olarak algılanan Fransız-Türk Antlaşması hakkında değerlendirme ve gözlemlerini şu şekilde aktarmıştır:

"(...) Az da olsa Anadolu Türkiye'sinin yitirdiği bölgelere sırtını dayamasını sağlayan bu Fransız-Türk Antlaşması başarı şansı yüksek olarak savaşa devam etme olanağını ortaya çıkartıyor. Sovyet Federasyonuna ve Sovyet Ukrayna'ya karşı ilişkiler konusuna değinilmiyor. Yine söylüyorum, bize karşı yorumlanabilecek hiçbir nokta yok bu anlaşmada. Su-

[182] Yavuz Aslan, **Mustafa Kemal-M. Frunze Görüşmeleri: Türk-Sovyet İlişkilerinde Zirve,** (İstanbul, Kaynak Y., 2002), s. 44-45.

nu da memnunlukla belirtebilirim ki, Türk Hükümeti bu antlaşmayı imzalamadan önce bütün tedbirleri almış. Zamanında dost devletlere görüşmelerin gidişi hakkında bilgi vermiş ve bizim ilişkilerimize zarar verebilecek hiçbir maddeye izin vermemiş. Türk Hükümeti bizim buna kesinlikle inanmamızı sağlamak için, bana bu işle ilgili, Ankara Hükümetinin elinde bulunan bütün dokümanları önüme serdi.

En önemli askeri sırları varıncaya değin incelemem için bana izin verilmişti. Türk ve Yunan orduları arasındaki askeri yazışmaları, orduların ihtiyaçlarını, sayılarını, silah sayı ve niteliklerini, cephe gerisi durumlarını (...) hemen her şeyi öğrendim. Şunu söyleyebilirim ki, şimdi Türk Silahlı Kuvvetlerinin genel durumunu hemen hemen Ukrayna ordusundaki gibi biliyorum. Buna göre Türk Hükümetinin, Sovyet Ukrayna temsilcilerine nasıl davrandıkları, güvendikleri üzerinde bir yargıya varabilirsiniz. Bütün dairelerde içinde bulunulan durum hakkında bize seve seve bilgi verdiler (...)"[183].

1939 yılında Charles de Chambrun, Paris'te Atatürk hakkında bir konferansında 1928–1933 arasında Türkiye'de geçirdiği beş görev yılını, "O'nun arkadaşlığı ile çevrilmiş bir ortamda yaşadım" diye tanımlarken şunları söylemiştir:

---

[183] **Frunze'nin Türkiye Anıları/Kasım 1921-Ocak 1922,** (Rusça'dan Çev. Ahmet Ekeş), (İstanbul, Cem Y., 1978), s. 123.

"'Türkiye'nin dostu kalınız,' dedi. 'Ben sizin dostunuz olarak kalacağım' "[184].

3.6. DOĞRU ZAMAN

Askerlikte veya sivil sektörde bir eylemde veya bir durumda "doğru zaman" nasıl kararlaştırılır, "doğru zaman" ne zamandır?

General Sherrill, Sakarya ve Dumlupınar muharebeleri arasındaki onbir aylık dönemde Başkumandan Mustafa Kemal'in "doğru zaman" bulmak için gerçekten çok ciddi bir çaba gösterdiğini saptamıştır:

"Mustafa Kemal, Türklerin hürriyeti ve Türkiye'nin yabancı düşmanlardan temizlenmesi için yaptığı yorucu çalışmasının hiçbir döneminde, uzun Sakarya Savaşı ile daha kısa süren Dumlupınar Savaşı başlangıcı arasındaki 11 aylık devredeki (1921 Eylülünden 1922 Ağustosu arası) kadar yorulmamış, gayret sarf etmemiştir. Türkiye'nin bu zeki liderinin vurma kabiliyeti, gereksiz bir acelecilik ile harcanamaz. Bir zamanlar matematik öğretmenliği de yapmış bulunan Mustafa Kemal, her şeyin hesaplı ve intizam içinde olmasında ısrar eder. Nitekim, Yunan istilasının kesin bir şekilde imhası için, bütün hazırlıkları en ince teferruatına kadar hesap ederek tamamlanmasını istemişti. (...)"

---

[184] Charles e Chambrun, **Atatürk et la Turquie Nouvelle,** s. 41.

Lider, konuğu ve meslektaşı Amerikalı General Sherrill'e bu yorucu onbir ayın hikâyesini şöyle anlatmıştır:

"Evvela, benim Ankara'da Büyük Millet Meclisi ile olan ilişkilerimi gözden geçirelim.

Bizzat anlattığına göre, Sakarya Savaşı'ndan önce, Meclis'in kendisine verdiği Başkumandanlık yetkisi, belirli bir süre içindi ve bu da sona ermişti. Hemen bütün Meclis, bütün millet, Yunanlıları Anadolu'dan atacak ve Sakarya'dan daha ezici bir darbenin hemen indirilmesini istiyordu. Mustafa Kemal ise, böyle bir darbe için çok büyük ve etraflı bir hazırlığın lüzumunu biliyordu. Fakat, Ankara'da politikacılar sabırsızlanıyorlardı. Kendi Vekiller Heyeti (Bakanlar Kurulu) bile, Başkumandanlığın Meclis tarafından yenilenmeyeceği korkusu ile istifa için izin istediler. O, Vekillere 'Yarına kadar bekleyiniz,' cevabını verdi. Meclis'e giderek konuştu, Başkumandanlığı konusunda 6 aylık sınırın kaldırılmasında ve devamlılığında ısrar etti. Meclis, Mustafa Kemal'in talebini şartlı kabul etmişti. ... Süresiz Başkumandanlık yetkisi karşılığında Meclis'in istediği Yunanlılara karşı hemen taarruzdu. Gazi'nin bunlara karşı verdiği cevap kısaca 'Henüz vakit gelmemiştir, büyük ölçüde hazırlığa ihtiyacımız var,' olmuştu"[185].

---

[185] General Charles Sherrill, **Gazi Mustafa Kemal**, s. 143-144.

Azerbaycan Elçisi İbrahim Abilov tarafından aktarılan tutanaklara göre; Mustafa Kemal, General Frunze'yle görüşmesinin bir yerinde şöyle konuşmuştur:

"(...) Benim her türlü prensiplerin uygulanması ve uygun bir zaman seçilmesi ve gerektiğine büyük inancım vardır. Zamanından önce yapılan hareketler başarılı olmaz, tepki ve reaksiyonlar oluşturur (...)"[186].

Avusturyalı Bischoff, Padişah'ın işgal kuvvetleri tarafıyla işbirliği yaptığı bir sırada Mustafa Kemal için, "beklemesini bilen adam" diye yazmıştır:

"Mustafa Kemal, beklemesini bilen adamdır. Bu, ondaki kuvvetlerin en büyüğü ve en değerlisidir. (...)

Hadiselerle insanların olgunlaşmasını, tutulan yolun sonuna kadar yürümesini temin etmek lazımdı. Bu yol bir gün, hadiselerle insanları ancak Mustafa Kemal'in tasarladığı noktaya çıkarabilirdi. O noktada ise, Mustafa Kemal'in teklif edeceği tarzı halden başka bir tarzı hallin bulunmasına imkân olamazdı. O anı ve o noktayı beklemek lazımdı. (...)

Öyle ki, Mustafa Kemal'in bu genel taktiği, disiplinli realizmi ve gayet ince bir psikolog olması sayesinde, Türk İnkılâbı, bir defasında bile kopma ve durma kaydetmeyen bir devamlılık ve organik bir vahdet

---

[186] Yavuz Aslan, **Mustafa Kemal-M. Frunze Görüşmeleri: Türk-Sovyet İlişkilerinde Zirve**, s. 43.

ve yaratıcı tabiatın kusursuz eserlerine benzeyen bir mahsul olarak doğmuştur"[187].

Liderin, Hatay sorunu karşısındaki tutumu, uluslar arası bir ihtilafta "doğru zaman" bulmak isteyen taraflar için muhteşem bir örnektir.

Liderin bu önemli yeteneği O'nun yabancı diplomatlar için verdiği "son kabul" resminden bir sahne ile yansıtılabilir.

Cumhurbaşkanı Atatürk, her yıl 29 Ekim günü resepsiyonunda Başkent Ankara'daki yabancı diplomatları kabul etmektedir. İngiltere Büyükelçisi Sir Percy Loraine, Atatürk'ün resmi kabullerini ve son kabul resmi olan 29 Ekim 1937 günü akşamını şöyle anlatmıştır:

"Yılda bir kere kabul verirdi, o da 29 Ekim Cumhuriyet bayramının akşamı. (...)

Sabahın erken saatlerine kadar süren bu akşam, Atatürk'ün akşamıydı. Çok eğlenirdi, ancak gene de daha önce sözünü ettiğim sınav usulünü burada da elden bırakmazdı.

Bu bayram akşamlarından sonuncusu 29 Ekim 1937'de idi. O gün, 5 saat kadar Atatürk'ün yanında kaldım. Bu benim için, O'nun zihnini bir konuya verebilmekteki olağanüstü gücünü görmekte bakı-

---

[187] Norbert von Bischoff, **Ankara: Türkiye'deki Yeni Oluşun Bir İzahı**, s. 183 ve 188-189.

mından büyük bir fırsat oldu. Çevresine her yeni gelen kimseye söyleyecek, ya da ondan sorup öğrenecek bir şey buluyordu. Konuşması bir an bile sudan hafif konulara yönelmedi. Söylediği her sözün güttüğü bir amaç vardı. Sözlerinin gerisinde sürekli bir maksat, yorulmak bilmeyen bir soruşturup öğrenme isteği sezilirdi"[188].

Atatürk'ün yakın çalışma arkadaşı Ruşen Eşref Ünaydın'ın konuyla ilgili önemli bir tanıklığı vardır. Buna göre Lider, 29 Ekim 1937 gecesi Cumhuriyet'in ilânı için verilen "son" kabul töreninde; Fransa Büyükelçisi M. Ponsot'ya Hatay sorununun çözümü konusunda düşüncesini şöyle açıklamıştır:

"Kendisinin geldiği en son Cumhuriyet Bayramı Balosunda idi; şimdiki opera ve o vakit ki sergi evinde... Balkan Antlaşması Genelkurmay Başkanlarının; Romanya Başbakanı M. Tatarescu'nun; Dışişleri Bakanımız Bay Doktor Tevfik Rüştü Aras'ın; İngiliz Büyükelçisi Sir Percy Loraine'in hazır bulundukları dostane bir sohbette Atatürk bana tercüme ettirerek Fransız Büyükelçisi M. Ponsot'ya, 1789 Fransız İhtilâlinin ve 'İnsan Hakları Beyannamesi'nin cihana yayılmış anlamının ve etkisinin yüksek değerini açıklayıp bugünkü Türkiye'nin de büyük ve önemli bir inkılâp gerçekleştirmiş olduğunu belirttikten sonra, eyice hatırımdadır, dedi ki:

---

[188] Sir Percy Loraine, "Olağanüstü Bir İnsan", s. 112-113.

Ekselans, bütün bunlara binaen ben, sizin milletiniz muhterem Fransız milletinin öteden beri takdirkârıyımdır; ona duygum dostanedir... Onun ordusunu kahramanca dövüştüğünü, göz kırpmadan ölüme giden süvarisinin cesurluğunu Çanakkale'de görmüşümdür; pek beğenmişimdir. O kadar ki, fırsatı gelince, o şövalöresk hareketin bir mukabilini de bizim süvari kuvvetlerimizin kahraman kumandanı Esat Bey'e (Sadrazam Ahmet İzzet Paşa'nın kardeşi Esat Paşa) ve kahraman askerlerine aynen tekrar ettirmişimdir. Demek istiyorum ki, muhterem milletimizin ve şerefli ordumuzun kıymetli, kudretli vasıflarını takdirle, sitayişle bilirim. Bu şuurla ona ben dostluk elimi uzatmak istiyorum. O da benim dostluğumun değerini bilmelidir. Bana aynı ehemmiyetle mukabele etmelidir... Bakınız, benim kendi dostluğumun yanında, bütün şu etrafımda gördüğünüz şanlı ve mümtaz şahsiyetlerin temsil ettikleri şerefli kuvvetlerin, Balkan Paktı ve Sadabad Paktı kuvvetlerinin kıymetli, kudretli ve muazzam dostluğu var... Bunun önemini devletinizin anlamaması ve benim talebimi reddetmesi ihtimalini tasavvur etmiyorum. Ben toprak büyütme dileklisi değilim. Barış bozma alışkanlığım yoktur. Ancak, muahedeye dayanan hakkımızın isteyicisiyim. Onu almasam edemem. Büyük Millet Meclisi kürsüsünden Milletime söz verdim: Hatay'ı alacağım... Milletim benim dediğime inanır. Sözümü yerine getirmezsem onun huzuruna çıkamam, yerimde kala-

mam. Ben şimdiye kadar yenilmedim, yenilemem; yenilirsem bir dakika yaşayamam.

Bunu bilerek ve sözümü behemehâl yerine getireceğimi düşünerek benim dostluğumu lütfen iş'ar ve teyit ediniz. Ekselans Ambasador... (ve yanındaki Sir Percy Loraine'in omuzunu okşayarak) Bakınız, muhterem İngiliz Koleginiz benim bütün düşüncelerimi iyi anladı. Benimle tam dost oldu... Sorunuz, öyle değil mi? Ben sizinle de aynı samimiyet dairesinde tamamen dost olmak istiyorum. Şerefinize! deyip Fransız Büyükelçisini ve herkesi içmeye davet etti"[189].

3.7. DURACAĞI YERİ BİLMEK

Atatürk Türkiyesi'nin ilk evresinin önemli tanıklarından Sovyet Rusya Büyükelçisi Aralov, Lider'in kendi sözleriyle Misak-ı Milli'nin gerçek coğrafyasını şu şekilde açıklamıştır:

"Mustafa Kemal, 'Biz Türkler, bizim Misak-ı Milli'de Arap ülkelerine sahip çıkmaktan vazgeçtik,' diye işaret etti. 'Araplar, kendi kaderlerini kendileri belirleyebilirler ve belirlemelidir. Sivas Kongresi'nde Pantürkizm, Panislamizm, Osmanlıcılık konularında tartışmalar oldu. Bu miadını doldurmuş ilkelerin yandaşları, ağızları köpürerek bunları savundular. Ama aklı başında çoğunluk başka türlü karar verdi. Bu bi-

[189] Ruşen Eşref Ünaydın, **Atatürk, Tarih ve Dil Kurumları, Hatıralar,** (Ankara, TTK B., 1954), s. 5-6.

zim işimiz değildi, bizim amacımız Türklerin oturduğu toprakların çerçevesi içinde milli bir Türkiye kurmaktır. Arap topraklarına sahip olmak, bizim için uluslar arası anlaşmazlıklara yol açacak korkunç bir yük olurdu"[190].

Liderin "duracağı yeri bilmek" özelliğinin yakın tanıklarından biri, Polonya Elçisi Kowalski'dir.

Polonya Elçisi Kowalski, henüz Türkiye Cumhurbaşkanı'na güven mektubunu sunmamış olan ABD Büyükelçisi Grew'i ziyaret etmiş ve ona Atatürk hakkında kendi değerlendirmelerini aktarmıştır.

ABD Büyükelçisi Grew'in günlüğünde yer alan bilgiler şöyledir:

"1 Ekim 1927:

Polonya Elçisi Kowalski, Reisicumhura güven mektuplarımı sunmamı beklemeden randevu alarak ziyaretime gelme nezaketini gösterdi ve tümüyle ilgi çekici bir konuşma yapma imkânını bulduk. (...)

Kowalski, İsmet Paşa'ya karşı büyük bir sempati duyduğunu söyledi, onu çok karakterli bir insan ve yetkin bir idareci olarak kabul ediyordu. Dediğine bakılırsa, Tevfik Rüştü Bey ise tamamen farklı bir karakterde ve hem de son derece Sovyet yanlısıydı. Mamafih, bu Tevfik Rüştü Reisicumhurun sadık bir hizmetkârıydı. Reisicumhur ise, hissiyatında Sovyet

---

[190] Semyon İvanoviç Aralov, **Bir Sovyet Diplomatının Türkiye Anıları 1922-1923**, s. 113.

yanlısı olmaktan çok uzaktı. Gazi, Yunan Harbi esnasında, Sovyet Rusya'dan yardım aldığından, tabiatıyla bu ülkeye karşı bir miktar minnettarlık hisleri duyuyor ve dostane ilişkiler içinde bulunmayı arzu ediyordu. Fakat bu hal, Sovyet Rusya'nın Türkiye'de hiçbir propaganda faaliyetine girişmemesini gerektiriyordu. Türkiye'deki ilk komünist propaganda işaretleri amansız bir şekilde bastırılmış ve buna teşebbüs edenler asılmış; elçiye göre bundan böyle bu tarz başkaca faaliyetlere tolerans gösterilmeyecekmiş.

Kowalski, Mustafa Kemal'i, düşündüklerini tam manasıyla olduğu gibi ifade eden, iyi fikirlere sahip gerçek bir büyük adam olarak görüyordu (...)"[191].

General Sherrill'in aktardığı bilgiler gerçekten önemlidir:

"Ruslar 24 Ağustos 1920 tarihli uzlaşma gereğince, Türklere çok lüzumlu olan silah ve cephaneleri Karadeniz limanlarına yığmaktan geri kalmamışlardı. O zamanlar Ruslar, Türklerin tek dostu idi ve Türkler bu gerçeği hiçbir vakit unutmamışlardı."

Ne var ki; Türkiye'nin yakın tarihinde bir başka stratejik gerçek daha vardır ve Amerikalı General Sherrill bunu da anlatımlarına katmıştır:

"Türkler, Rusya'daki Sovyet Hükümet tarzının memleketlerine girmesine katiyen müsaade etmemiş-

[191] Joseph C. Grew, **Yeni Türkiye,** s. 37-38.

lerdi. Aynı şekilde, İtalya'nın faşist sistemine de kesinlikle karşı çıkmışlardı. Ancak, Rusların bir zamanlar uzattıkları yardım eli daima hatırlarda kalmıştı. Bu noktayı yabancılar bilhassa hatırdan çıkarmamalıydılar"[192].

Liderin "duracağı yeri bilmek" özelliğini açıklamak için çarpıcı başka örnekler de gösterilebilir:

Bunlardan biri, "Cumhuriyet İlan Edilirken Hilafet Neden Kaldırılmadı?" sorusudur. Türkiye'deki yabancı diplomatların gözlemlerinde bu tür soruların "doğru" karşılıkları vardır.

Avusturyalı Bischoff, bu önemli ve taktik özellikler taşıyan kritik sorunun yanıtını vermektedir:

"29 Ekim günü, Millet Meclisi, şaşkın bir halde ve hararetli ve şiddetli müzakerelerden sonra, Cumhuriyetin tesisi kanununu kabul eder ve Gazi'yi Cumhurreisi seçer. Eser tamamdır, Emrivaki, geriye doğru bir tek adım atılmasına manidir.

Eğer Gazi, bu lojik teselsüle kapılarak Cumhuriyeti kurarken halifeliği yıksaydı, softaların nazarında, derhal bir din düşmanı tesiri yapacak ve cumhuriyet kararı, laik olduğu otoriteye dayanarak geçmeyecekti. İşte bunun için, cumhuriyet ile halifeliğin birbiriyle telif edilemez iki şey olduğuna dair müzakere, o sıralarda tecviz edilemezdi. (...) Gazi'nin önceden gördü-

---

[192] General Charles Sherrill, **Gazi Mustafa Kemal**, s. 119.

ğü hal, birkaç ay sonra vaki oldu. (...) Milletin sonsuz fedakârlıklar pahasına elde edilen, taze birliği ve Cumhuriyet tehlikede idi. (...) Karar, kendi kendisini getirmişti. Yapılacak iş ona doğru götüren tek adımı atmaktan ibaretti. Bu da yapıldı"[193].

3.8. ÖNCE GERÇEK SONRA İDEAL

Lider, ideal peşinde koşan değil, gerçek önünde ne yapabileceğini başarıyla hesaplayan ve uygulayandır.

Liderin, Türkiye'deki Fransız Büyükelçisi Charles de Chambrun tarafından aktarılan bir cümlesi şöyledir:

"Önce ülkeyi fethetmeyi başardım, sonra ötekine göre daha zor olan halkı fethettim"[194].

Avusturyalı Diplomat Bischoff'un, "Türk inkılâbı" diye tanımladığı yeni dönemin bütün evrelerinde gerçek önünde "meşruiyet" "itidal" ve "vahdet" arayan, ne yapabileceğini hesaplayan ve uygulayan bir Lider vardır:

"Türk inkılâbı son derece orijinal ve şayanı dikkat bir inkılâptır. Onda, ne Fransız İnkılâbının Bastille hücumu ve terör günleri ne de Rus inkılâbının barikat çarpışmaları ve dâhili (iç) muharebeleri vardır. Keza,

---

[193] Norbert von Bischoff, **Ankara: Türkiye'deki Yeni Oluşun Bir İzahı,** s. 205-206.

[194] Charles de Chambrun, **Atatürk et la Turquie Nouvelle,** s. 20.

faşist yahut nasyonal-sosyalist inkılâpları gibi, uzun yıllar, illegal bir mücadele devresi de kaydetmemektedir.

Türk inkılâbı, asli yapısında, otorite ve disiplin bulunan adeta kanunî bir inkılâptır. Uzun müddet devam etmiş olmasına rağmen, o da şekil itibarıyla, bir tek ihtilâlci hareket kaydetmiştir: Mevcut hukuku esasiye ile sarahaten tearuz etmiş [zıtlaşmış] olan Nisan 1920 seçimi.

Fakat buna dâhi kanuni bir şekil verilmesi ihmal edilmemiş ve Millet Meclisi'nin 29 Nisan kararıyla, düşman istilası yüzünden mefluç bir hale gelen hukuku esasiyenin yerine muvakkat ve zaruri bir rejimin ikame edildiği tasrih edilmiştir. Öyle ki, yeni hukuku esasiye, kanuni bir şekil almış olan bu muvakkat ve zaruri rejimin bir devamı olarak doğmuştur.

Türk inkılâbında, birden tepen ihtirasların veyahut irrasyonel heyecanların uzaklaştırılması pahasına sıkı bir itidalin ve politik imkânlar ile zaruretlerin matematik ve stratejik hesabını yapan bir zihniyetin hâkim olması, inkılâp idaresindeki vahdet sayesinde olmuştur. Bu vahdet, ilk gününden zafer gününe kadar devam etmiştir"[195].

Bir başka Avusturyalı Diplomat August Ritter von Kral'ın, Viyana'da 1935 yılında basılan "Atatürk'ün

---

[195] Norbert von Bischoff, **Ankara: Türkiye'deki Yeni Oluşun Bir İzahı**, s. 209-210.

Ülkesi, Modern Türkiye'nin Oluşumu" başlıklı eserindeki değerlendirme şöyledir:

"Türk Milleti ve Avrupa, Türkiye'nin Atatürk'le üstlenmiş olduğu istikamet ve onunla elde ettiği başarılara sevinmelidir. Bu kalkınma projesi, Kemal Atatürk düşüncesinin bir eseri olarak, onun tarafından hiçbir zaman vazgeçilmeden hayata geçirilen, Türk ülkesinin Batı medeniyeti ve kültürü temellerine göre yeniden yapılanmasını şekillendiren bir reformdur. Batı medeniyeti ve kültürünün bu eski Asya törelerine ve düşünce tarzına katılması, Avrupa'yı Avrupalılaşmış yeni bir devletle zenginleştirmiştir"[196].

General Sherrill'e göre, Gazi'nin inkılâpları arasında özellikle tarih inkılâbı, öteki inkılâplarıyla kıyaslandığında en önemlisidir:

"Dünya milletlerinin tarihleri incelenirse görülür ki, başarılar tehlikelidir. Çünkü başarı, istenmeyen bütün unsurları kendine doğru çeker. Bunlar öyle unsurlardır ki, milletin menfaatlerinden çok şahsi çıkarlarını temin çabasına düşerler. Bunlar zaferlerin sadece ganimetlerini paylaşmak isteyen, fakat yeni zaferler için yardım eli uzatmayan kuzgunlar gibidirler.

---

[196] August Ritter von Kral, **Das Land Kamâl Atatürk, Der Werdegang der modernen Türkei** [Kemal Atatürk'ün Ülkesi, Modern Türkiye'nin Oluşumu], (Viyana, 1935), s. 181'den İnanç Feigl, "Üç Avusturyalı Diplomata Göre Cumhuriyet'in Kuruluşu", s. 118. (Bu bildiri, 2-4 Eylül 2002 günlerinde Sivas Kongresi Birinci Uluslar arası Sempozyumu'nda sunulmuştur).

Mustafa Kemal, cesareti kırılmış bir millete liderlik edebilmek için bütün bu dökünlülerin arasından bir kartal gibi yükseldiği zaman, ihtişamlı bir ileri görüşle ilk yapılacak işin, 'Türkleri yeni baştan Türkleştirmek' olduğunu tespit etmişti. Türk milletinin yeni baştan, yüzlerce yıllık tarihindeki büyük zaferlerin kazanıldığı zamanlarda olduğu gibi Türk kardeşliği haline gelebilmesi için, Osmanlı haritası içinde bulunan kalp madenleri atmak ve asıl cevheri ortaya çıkarmak gerekiyordu.

Ve böylece Türkiye kendi özünü bulduktan sonra, öyle bir inkılâp yapmalıydı ki, son zamanlarda beliren Osmanlı idaresizliğini ve beceriksizliğini anlatan bugünkü yazılı tarihlerin yerini, Türk nesillerine ilham verecek bir surette düzenlenmiş ve eski zaferlere ait menkıbeleri en doğru şekilde anlatan gerçek eser ortaya çıksın... (...)

Mustafa Kemal, bütün bunları, hatta bunlardan fazlasını anlamış olduğu için, noksan ve yanlış olan Türk tarihi konusunda da bir inkılâp yapmak lüzumuna inanmış ve bu yolda bütün gücünü kullanmıştı. (...)

Gazi'nin inkılâpları arasında, milletin manevi tarafıyla ilgili ve milleti aleyhine verilmiş yalan tarih hükmüne karşı yaptığı bu (...) inkılâbı kadar önemli ve büyük olanı yoktur"[197].

---

[197] General Charles Sherrill, **Gazi Mustafa Kemal,** s. 212-213 ve 214-215.

Türkçe ibadet meselesinde en önemli kaygı, milli dilin yaygınlık kazanmasının sağlanmasıdır.

1932 yılında Alman Diplomat Nadolny'nin bir raporunda bu durum açık olarak vurgulanmıştır:

"Son yıllarda Kur'an birçok defa Türk diline çevrilmesine rağmen, camilerde sadece Arapça asıl metinler kullanılmaktadır.

Şimdi –Devlet Başkanının harekete geçirmesinin ağırlığı ile- İstanbul camilerinde Ramazan kutlaması sebebiyle, muhafazakâr dini çevrelerin muhalefetine rağmen, Türkçe olarak Kur'an kıraat edilmektedir.

Müminlerin, kutsal kitabının derslerini takip edebilmeleri ve bunun sonucunda camileri daha fazla ziyaret etmeleri amacını mümkün kılacağı için, bu, bütün basın tarafından memnuniyetle karşılanmıştır."

Laik devlet özelliğini kesinlikle vurgulamak isteyen bugünkü Türk rejimi, Türk dilinin ve alfabesinin yaygınlaştırılması anlamında Türkçeyi ibadete sokmasıyla diğer bir adımı atmayı ve aynı zamanda dinî davranışlara ilk kez milli bir Türk damgası vurabilmeyi; böylece dini bir meselede öncelikle yer tutması sebebiyle güçlü bir katkı yapmayı istemektedir"[198].

---

[198] Nevzat Gözaydın, "Almanya Dışişleri Bakanlığı'nın Gizli Belgelerinde Atatürk ve Devrimleri Üzerine Bilgiler", **XIV. Türk Tarih Kongresi (Ankara, 2-13 Eylül 2002) Kongreye Sunulan Bildiriler,** (Ankara, TTK Y., 2005), Cilt III, s. 91.

3.9. KADINLARI SEFERBER ETMEK

Atatürk'ün şu sözü Türk Devrimi'nin sürdürülebilir kılınması için her gün yeniden okunmalıdır; diyor ki:

"Bir içtimai heyet, aynı gayeye bütün kadınları ve erkekleriyle beraber yürümezse, terakki, temeddün etmesine fenni ve ilmi ihtimal yoktur"[199].

Türkiye Cumhuriyeti'nin Kurucusu ve Türk Silahlı Kuvvetleri'nin Ebedi Başkumandanı'nın bu düşüncesini Başkent Ankara'nın Ulus Meydanı'nda bulunan tarihi anıt adeta O'nun vasiyeti olarak ölümsüzleştirmiştir.

Ulus Meydanı'ndaki tarihi anıt acaba görenlerde şimdi nasıl bir izlenim bırakıyor?

1933 yılında Amerikalı General Sherrill, Gazi'nin Ankarası'nda bu anıtın görkeminden ve destanî anlamından belli ki bir hayli etkilenmiştir:

"Ankara'da Ulus Meydanı'nda, Gazi'nin çok etkili bir manzara arz eden atlı heykelinin kaidesi çevresinde, normal büyüklükte, adeta canlı bir heykel var. Önde, gözlerini uzaklara, Sakarya Savaşlarına dikmiş, ileri adım atmış iki piyade askeri... 22 gün 22 gece süren bu savaşın top seslerini, üzüntülü saatler yaşayan hükümet merkezi işitmişti. Sırtında top mermisi taşımakta olan bir köylü kadın, heykelin kaidesini teşkil eden üçgeni tamamlamaktadır."

---

[199] Bkz: Hikmet Özdemir, **Atatürk'ü Yeniden Düşünmek,** (İstanbul, Remzi K., 2008), s. 5.

ABD Büyükelçisi açık yüreklilikle şöyle yazmıştır:

"Gördüğüm bütün savaş ve zafer abideleri arasında, anayurdu savunmak için bir milletin elele vererek canla başla çalışmasını bu kadar güzel temsil eden, bir başkasını görmedim. Bu, her yönden mükemmel bir liderin etrafında toplanmış, gerçekten mükemmel bir gruptur. Milletin kadınları, Anadolu'yu işgal ederek hükümet merkezi Ankara'nın kapılarına kadar dayanan düşmandan vatanı kurtarmak için çırpınan erkeklere yardım ediyor. Bu vatansever savaşçı kadın, arkasını duvara dayayarak, ölüm kalım savaşı veren bir milletin fevkalade bir sembolüdür. Kadın orada, hem Türk milletinin yaratıcı ruhunu hem de erkekleriyle birlikte omuz omuza savaşmak arzu ve heyecanını temsil etmektedir (...)"[200].

Türk İstiklal Savaşı, bir milletin topyekûn katıldığı bir savaştır.

Türk Cephesi'nin kadın kahramanları, askerî amaçla çoğu yerde deve, katır veya öküz gücüyle gerçekleştirdikleri bir tür taşımacılık faaliyetlerini Türk İstiklal Savaşı boyunca dünya askerlik bilimi literatürüne hediye etmişlerdir. "Kağnı Komutanlığı" terimi bunlardan yalnızca bir tanesi ve belki en ilginci olmalıdır[201].

---

[200] General Charles Sherrill, **Gazi Mustafa Kemal**, s. 117.

[201] Bkz: Hikmet Özdemir, **Atatürk'ün Kriz Yönetimi: Tekâlif-i Milliye**, (İstanbul, Cumhuriyet K., 2001), s. 6.

ABD Büyükelçisi General Sherrill, Türk İstiklal Savaşı'na kadınların katkısıyla ilgili bu ayırt edici özelliğini eserine şu şekilde kaydetmiştir:

"(...) Olayları gözleriyle görmüş bir zat, milletin yaptığı mücadele hazırlıklarını bana şöyle anlatmıştı:

– Ruslar, memleketin iç bölgelerine taşınarak Türk İhtilalcilerine teslim edilmek üzere, Karadeniz sahilinden çeşitli yerlere silah ve cephane çıkarmışlardı. Nerede ve ne vakit olursa olsun, cephane yükü geldi mi, erkek, kadın, çocuk ve herkes, kollarını ve paçalarını sıvayarak derhal yükü boşaltmaya koşmuştu. Ve cephaneleri hiç vakit kaybetmeksizin en yakın köye götürmüşlerdi. O köyün halkı da, gelen cephaneleri aynı şekilde ve derhal daha ilerdeki köye naklet-mişlerdi. Böylece silah ve cephaneler köyden köye taşınarak cephelere ulaştırılmıştı.

Bana bu hikâyeyi anlatan kimse, dört gözle beklenen cephanelerin taşınmasına, bir tesadüf sonucu şahit olmuştu. Çocuğunu sırtına bağlamış ve üstüne de bir örtü sarmış olan kadının çabası bilhassa dikkatini çekmişti. Kucağındaki top mermisini iki tekerlekli küçük kağnıya yerleştiren bu kadın, yağmurun başladığını görünce, hiç tereddüt etmeden sırtındaki çocuğu saran örtüyü çekmiş ve mermini üzerine örtmüştü (...)"[202].

---

[202] General Charles Sherrill, **Gazi Mustafa Kemal**, s. 118.

4. BİR DEHÂNIN ARDINDAN

Atatürk'ün en yakın çevresinden Ruşen Eşref Ünaydın'ın tanıklığına göre; Hamdullah Suphi (Tanrıöver), Yakup Kadri (Karaosmanoğlu) ve Ruşen Eşref (Ünaydın); Sakarya savaş alanından Ankara'ya dönen Başkumandan'ı zafer nedeniyle kutlamışlardır. Hemen sonra Ruşen Eşref Çankaya'da kendisiyle yeniden karşılaşmıştır:

"Eski köşkünün taşlığında gazanı tekrar tebrik ettim. Yapıp başardığın iş, virtüözce çekilmiş bir bilardo vuruşu imiş gibi yarı şaka, yarı ciddi bir tavırla gülümseyerek: 'Ben galiba en iyi şu askerliği yapıyorum,' dedin. Sonra cebinden kırmızı maroken kaplı bir küçük defter çıkararak ciddi bir sesle:

– Bak buraya birader! Ben bu muharebede iki şey keşfettim ki bunlardan biri askerlik tarihinde şimdiye kadar formüle edilmemiştir. O da şudur: Daha iyi hamle etmek için iğreti çekilmeler yaptırdığım bir sırada sırt vere vere ta Ankara kıyılarına gerilediğimizi göz önünde tutarak: 'Bu hat da elden giderse, hangi hattı müdafaa edeceğiz,' diye benden teessürle soran bir değerli kumandana, Yusuf İzzet Paşa'ya: 'Vatanı korumakta müdafaa hattı yoktur, sathı müdafaa vardır. Bu satıh bir baştan bir başa vatanın bütün yüzüdür. Vatanın bu sathı, en son kayasına kadar

düşmanla boğuşularak müdafaa edilecektir,' cevabını verdim ve bu formülü bir emr-i yevmî ile bütün orduya tebliğ ettim. İşte bu, ilk benim keşfim, benim buluşum, benim harp tarihine bir ilavemdir,' dedin... 'İkincisi de bana Sakarya'da doğan şu düşüncedir: Hiçbir zafer gaye değildir. Zafer ancak kendisinden daha büyük olan bir gayeyi elde etmek için gerekir en belli başlı vasıtadır. Gaye, fikirdir. Zafer, bir fikrin istihsaline hizmeti nispetinde kıymet ifade eder. Bir fikrin istihsaline dayanmayan bir zafer payidar olmaz. O, boş bir gayrettir. Her büyük meydan muharebesinden, her büyük zaferin kazanılmasından sonra yeni bir âlem doğmalıdır, doğar. Yoksa başlı başına zafer, boşa gitmiş gayret olur...' diye anlatımda bulundun."

Ruşen Eşref Ünaydın, bu ilginç ve önemli tanıklığını anlatmayı şöyle sürdürmüştür:

"Zaman mesafesi ötesinde aklımda böyle kalmış olan bu iki noktadan birincisi, savunmaya verdiğin çetin ve yıpratılmaz bir dayanma manasını; maddi ve gerçekçi bir görüşü; tam bir milli savunma tarifini; senin iradenin bükülmez tecessümünü (varlığını), yani bir şimdiki zaman manzarasını düşüncemde belirtiyordu... İkincisi de elde edilecek büyük kazancı, yeni ülküye varmak için ancak bir yol açıcı merhale saymak düşüncesini; ileriki rejimin ve devrimlerin öncüsü bir seziyi; yani, üstü şimdilik örtülü geçilen bir gelecek zaman tasarısını hayal ettiriyordu... O defterde

yazılı galiba bir üçüncü nokta daha bulunmuş olacaktır... (...)"[203]

(I)Hamleden Önce Geri Çekilmek:

Ruşen Eşref Ünaydın, Atatürk'ün "hamleden önce geri çekilmek" özelliği üstüne kendi gözlemlerini şöyle yazmıştır:

"Büyük devrim hamlelerinden önce kaç kere görmüşümdür: O işin üstüne atılmadan önce geri geri çekilirdin; saatlerce, günlerce başkalarını söyletir, kendin dinlerdin. Bir kapı gıcırdamasından bile irkilip işkillenecek titizlikte bir temkinli durgunluk içine sarılmış görünürdün. Sezilirdi ki, içinin tartışmalarını dinleyen dışın susmaktadır; ta o ana kadar ki zekânın elâstikiyetini bir çelik yay gibi usul usul geresin!... O zaman gözüne kestirdiğin işin üstüne bir yıldırım aleviyle atılır; onu, kendi tabirince, 'muhakkaka' koparıp alır; ancak ondan sonra yatışırdın, durgunlaşırdın. Gördüğün işi ancak o zaman başarınla içine; talâkatinle de (açık sözlülüğünle) etrafına sindirirdin... Büyük bir işten önceki tutumlu titizliğin, atılganlık başlangıcındaki kaplana; işten sonraki yumuşaklığın da hazmeden arslana benzerdi..."[204]

(II)Zaferden Sonra Duracağı Noktayı Bilmek:

---

[203] **Ruşen Eşref Ünaydın: Bütün Eserleri,** (Haz. Necat Birinci ve Nuri Sağlam), Cilt 6, Hatıralar IV, (Ankara, TDK Y., 2002), s. 47-48.

[204] **Ruşen Eşref Ünaydın: Bütün Eserleri,** Cilt 6, Hatıralar IV, s. 49.

Ruşen Eşref Ünaydın, Atatürk'ün "zaferden sonra duracağı noktayı bilmek" özelliği ile ilgili gözlemini de şu şekilde aktarmıştır:

"Senin zekânın en hayran kaldığım üç hassası: Sonsuz coşkunlukla sezgisi; harekete geçeceği anı şaşmazlıkla kestirişi ve yaptığında inanılmaz ölçüsüdür. Birinci Cihan Harbinde devlet yanlış tuttuğu yol yüzünden çöker ve yığın, çaresizlikler içinde kahırlanırken sen; milletin öz cevherini sezerek, sağduyusuna inanarak, gençliğine güvenerek, yalnız sen: 'Muhakkaka bir nura doğru yürümekteyiz,' diyordun. Hâle çok üzülüyordun; fakat telaşsız duruyordun: Gözlüyordun; korunuyordun ve bekliyordun; anının geleceğini biliyordun.. Başkumandanlık muharebesinde en kesin vuruşu nerede ve nasıl indireceğini sen tam anında yakalamış, kavramış ve yaptırmıştın... Zafer senin gözüne bütün yalgın yollarını yalbırdatırken sen hiç kamaşmaksızın duracağın noktayı bilmiştin... Misak-ı Milli hududu, senin kılıcını dikili durduğu daha beriye getirmeye bırakmadığı yerlerde çizgilenmişti: Zafer seni onun bir adım aşırısında bulmadı...(...)"[205]

[205] **Ruşen Eşref Ünaydın: Bütün Eserleri,** Cilt 6, Hatıralar IV, s. 49.

EK 1 - AYRINTILI OKUMA İÇİN BİBLİYOGRAFİK LİSTELER

Çalışmanın bibliyografik kaynakları aşağıda iki başlık altında listelenmiştir. Bu düzenlemenin kaynakları daha ayrıntılı incelemek isteyecekler için yararlı olacağı değerlendirilmektedir.

Bu listelerden biri, temel kaynaklar; diğeri yardımcı kaynaklar şeklindedir.

1. TEMEL KAYNAKLAR

GENERAL HARBORD - MUSTAFA KEMAL GÖRÜŞMESİ HAKKINDA YAYINLAR

Fethi Tevetoğlu, "Mustafa Kemal Paşa-General Harbord Görüşmesi I", *Türk Kültürü*, Yıl VII, Sayı 76 (Şubat 1969).

Fethi Tevetoğlu, "Mustafa Kemal Paşa-General Harbord Görüşmesi II", *Türk Kültürü*, Yıl VII, Sayı 77 (Mart 1969).

Fethi Tevetoğlu, "Mustafa Kemal Paşa-General Harbord Görüşmesi III", *Türk Kültürü*, Yıl VII, Sayı 80 (Haziran 1969).

Fethi Tevetoğlu, "Mustafa Kemal Paşa-General Harbord Görüşmesi IV", *Türk Kültürü*, Yıl VII, Sayı 81 (Temmuz 1969).

Fethi Tevetoğlu, "Mustafa Kemal Paşa-General Harbord Görüşmesi Tanık ve Tercümanı: Prof. Hulusi Y. Hüseyin (Pektaş)", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt IV, Sayı 10 (Kasım 1987).

General James G. Harbord, *Conditions in the Near East: Report of the American Military Mission to Armenia*, (Washington, Government Printing Office, 1920), 44 s.

Hulusi Akar, *Harbord Military Mission to Armenia: "The Story of an American Fact Finding Mission and its Effects on Turkish-American Relations"*, (İstanbul, Boğaziçi University, Unpublished PhD Thesis, 2005), 188 s.

Major-General James G. Harbord, "Investigating Turkey and Trans-Caucasia", *World's Work*, (May 1920), s. 35-47.

Major-General James G. Harbord, "Mustapha Kemâl Pasha and His Party", *World's Work*, (June 1920), s. 176-193.

Major-General James G. Harbord, "The New Nations of Trans-Caucasia", *World's Work*, (July 1920), s. 271-280.

Osman Selim Kocahanoğlu (Haz.), *Ali Fuat Cebesoy'un Arşivinden Askeri ve Siyasi Belgeler*, (İstanbul, Temel Y., 2005), Bu kitabın ikinci bölümünde "Harbord Raporu" başlığı altındaki kısım (s. 65-121) General Harbord'un *The World's Work* dergisinde

Mayıs 1920 (Cilt 15, Sayı 1), Haziran 1920 (Cilt 15, Sayı 2) ve devamında yayınlanan üç makalesinin Türkçe tercümeleri yer almaktadır.

Peter F. Sugar, "A Reinterretation of the Significance of General James G. Harbord's Mission" *Uluslar arası Atatürk Konferansı Tebliğleri Cilt II,* (İstanbul, Boğaziçi Üniversitesi Y., Ekim 1981), s. 433-452.

Rıfat N. Bali (Prepared and annotated), *The First Ten Years of the Turkish Republic thru the Reports of American Diplomats,* (İstanbul, The ISIS Press, 2009), 282 s.

Rıfat N. Bali, "Amerikan Büyükelçisi Charles H. Sherrill'in Raporu: Atatürk'ün Dine Bakışı," *Toplumsal Tarih,* Sayı 153 (Eylül 2006).

Rıfat N. Bali, *New Documents on the Ataturk: Ataturk as Viewed Through the Eyes of American Diplomats,* (İstanbul, İSİS Press, 2007), 196 sayfa. 2007 yılında basılan bu kitapta; 1927–1936 yıllarında Türkiye'de ABD Elçiliğinde görevli diplomatlar; Joseph C. Grew (1880–1965) 12 Ekim 1927 - 13 Mart 1932 arasında Ankara'da Büyükelçi; General Charles H. Sherrill (1867-1936) 20 Mayıs 1932-23 Mart 1933 arasında Ankara'da Büyükelçi; Charles Edward Allen (1891- ?) 1915–1916 arasında Edirne'de Konsolos, 1916–1917 arasında İstanbul'da Konsolos Yardımcısı ve 1919–1921 arasında ve 1932 yılında

İstanbul'da *Konsolos ve nihayet* Robert P. Skinner (1866–1960) 16 Ekim 1933 – 16 Ocak 1936 arasında Ankara'da Büyükelçi; seçilmiş raporları yayınlanmıştır[206].

Seçil Akgün, "Ana Hatlarıyla General Moseley Raporu: Türkiye'de Amerikan Mandası", *Belleten*, Cilt XLVIII, Sayı 189-190 (Ocak-Nisan 1984).

Seçil Akgün, *General Harbord'un Anadolu Gezisi ve Ermeni Meselesine Dair Raporu*, (İstanbul, Tercüman Y., 1981), 212 s.

GENERAL FRUNZE - MUSTAFA KEMAL GÖRÜŞMESİ HAKKINDA YAYINLAR

Moskova Antlaşması'ndan sonra Ukrayna Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti ile TBMM Hükümeti arasında bir konferans toplanması ve dostluk antlaşması yapılması gündeme gelmiştir. Ukrayna Hükümeti bu amaçla 1921 Ağustos ayında Türkiye'ye bir olağanüstü temsilci gönderme kararı almış ve bu görev için; Bütün Kırım ve Ukrayna Silahlı Kuvvetleri Başkomutanı Mihail Vasilyeviç Frunze'yi tayin etmiştir[207]. Ukrayna'nın Olağanüstü Büyükelçisi General Frunze Kasım 1921'de Ankara'ya gönderilmiştir.

---

[206] Rıfat N. Bali, **New Documents on the Ataturk: Ataturk as Viewed Through the Eyes of American Diplomats,** (İstanbul, ISIS Press, 2007). Rıfat N. Bali'nin "preface" (önsöz) yazısından (s. 14).

[207] Yavuz Aslan, **Mustafa Kemal-M. Frunze Görüşmeleri: Türk-Sovyet İlişkilerinde Zirve,** s. 31.

Frunze, gösterişli bir biçimde geldiği Ankara'da coşkuyla karşılanmıştır. Büyük Millet Meclisi'nde de hararetli bir konuşma yapmıştır[208].

Frunze, Ankara'da Mustafa Kemal Paşa ile ilişkilerde karşılıklı bütün sorunların ele alındığı kapsamlı iki görüşme yapmıştır. Birincisi, 25 Aralık 1921 ve ikincisi 4 Ocak 1922'de yapılan bu görüşmelerde Azerbaycan Sovyet temsilcisi Abilov'un da bulunduğu bu toplantıların bir kısmına Sovyet Rusya Elçilik görevlisi Mihailov ve TBMM Dışişleri Vekili Yusuf Kemal (Tengirşenk) de katılmışlardır. Bu görüşmelerin tutanakları, Türkiye'deki Azerbaycan Büyükelçisi İbrahim Abilov tarafından Rusça olarak kaleme alınmış ve Bakü'deki Azerbaycan Dışişleri Komiserliğine gönderilmiştir. Söz konusu tutanaklar, 2002 yılında Yavuz Aslan tarafından Azerbaycan Arşivi'ndeki Rusça asıllarından Türkçeye aktarılmıştır[209]. Bu görüşmeler sırasında General Frunze'nin ve Mustafa Kemal'in Türk gazetelerinde yayınlanan mülakatları ve çeşitli törenlerdeki konuşmaları ise, yine Yavuz Aslan'ın kitabında Rusça ve eski Türkçe asıllarından çağdaş Türkçeye kazandırılmıştır[210].

---

[208] Bilal N. Şimşir, **Atatürk ve Yabancı Devlet Adamları,** (Ankara, TTK Y., 2001), Cilt IV, s. XIII.

[209] Yavuz Aslan, **Mustafa Kemal-M. Frunze Görüşmeleri: Türk-Sovyet İlişkilerinde Zirve,** s. 35-56.

[210] Yavuz Aslan, **Mustafa Kemal-M. Frunze Görüşmeleri: Türk-Sovyet İlişkilerinde Zirve,** s. 61-116.

General Frunze'nin Türkiye ziyareti sırasında tuttuğu günlük ise, 1978 yılında Rusça aslından Türkçe'ye aktarılmıştır[211]. Bu günlük, 1996 yılında ikinci kez yayınlanmıştır.

Frunze'nin Türkiye Anıları/Kasım 1921-Ocak 1922, (Rusça'dan Çev. Ahmet Ekeş), (İstanbul, Cem Y., 1978), 144 s. 1996 yılında İstanbul'da Düşün Yayınevi tarafından yeniden basılmıştır.

Yavuz Aslan, *Mustafa Kemal - M. Frunze Görüşmeleri: Türk-Sovyet İlişkilerinde Zirve*, (İstanbul, Kaynak Y., 2002), 147 s.

SOVYET RUSYA BÜYÜKELÇİSİ ARALOV İLE İLGİLİ YAYINLAR

Semyon İvanoviç Aralov, *Bir Sovyet Diplomatının Türkiye Anıları 1922–1923*, (Çev. Hasan Âli Ediz), (İstanbul, T. İş Bankası Kültür Y., 2007), 259 s.

1922 yılında SSCB Büyükelçisi Aralov'un davetiyle Sovyet Ressam Lansere Ankara gelmiş ve siyah-beyaz desen çalışmaları yapmıştır. Lansere'in çalışmalarından biri de bizzat Mustafa Kemal Paşa'nın poz verdiği Kalpaklı Mustafa Kemal Paşa portresidir:

Y.Y.Lansere, *Ankara Yazı: Bir Sovyet Sanatçısının 1922 Yılı Notları ve Resimleri*, (İstanbul, Kaynak Y., 2004), 94 s.

---

[211] **Frunze'nin Türkiye Anıları**, (Rusça'dan Çev. Ahmet Ekeş), (İstanbul, Cem Y., 1978). İkinci basımı bkz: (İstanbul, Düşün Y., 1996).

ABD BÜYÜKELÇİSİ GREW İLE İLGİLİ YAYINLAR

Joseph C. Grew, *Turbulent Era: A Diplomatic Record of Forty Years 1904–1945*, (Edited by Walter Johnson), (Boston, Houghton Mifflin Company, 1952), Volume I-II.

Joseph C. Grew, *Yeni Türkiye* (Çev. Dr. Kadri Mustafa Orağlı), (İstanbul, Multilingual, 1999), 246 s.

ABD BÜYÜKELÇİSİ GENERAL SHERRİLL İLE İLGİLİ YAYINLAR

General Sherrill, *A Year's Embassy to Mustafa Kemal*, (New York, London, Charles Scribner's Sons, 1934), 277 s. General Sherrill tarafından yazılan bu biyografinin Fransızcası için bkz: *Mustafa Kemal. L'Homme-L'Oeuvre-le Pays*, (Tradut de l'Anglais par Pierre Carolet), (Paris, Libraire Plon, 1934), 241 s. Bu biyografinin Türkçe ilk basımı Türkiye'de 1935 yılında yapılmıştır. Bkz: General Sherrill, *Atatürk Nezdinde Bir Yıl Elçilik*, (İngilizce'den Çev. Ahmet Ekrem), (İstanbul, Muallim Ahmet Halit K., 1935), 96 s. 1955 yılında muhtemelen eserin Fransızcasından aktarılan bir tercümesi daha vardır: General Sherrill, *Mustafa Kemal ve Memleketi*, (Çev. Enver Esenkova), (İstanbul, Yabancı Gözüyle Atatürk Serisi Y., 1955), s. 93. Aynı eserin yıllar sonra farklı yayınevleri tarafından farklı isimlerle yapılan basımları için sırasıyla bkz: General Charles Sherrill, *Gazi Mustafa Kemal* (Çev. Alp Ilgaz), (İstanbul, Tercüman 1001

Temel Eser, [?]), 236 s.; Charles H. Sherrill, *Bir ABD Büyükelçisinin Türkiye Hatıraları*, (Çev. Örgen Uğurlu), (İstanbul, Cumhuriyet K., 1999), 2 Cilt; Charles H. Sherrill, *Selanik'ten Gelibolu'ya*, (Çev. A. Basad Kocaoğlu), (İstanbul, İlgi Y., 2006), s. 199 s.; General Charles H. Sherrill, *Mustafa Kemal'in Bana Anlattıkları*, [Çev. Belirtilmemiş], (İstanbul, Örgün Y., 2007), 241 s.

Bu yayıncılardan birincisi, kapakta yazarın ikinci ismini yanlış yazmış ve kitabın orijinal ismini çok farklı bir anlamla yazarın anıları gibi çevirmiş; ikincisi, yazarın önsözünü kitaba koymamış ve kitabın orijinal ismini değiştirmiş ve isabetsiz bir isimle yayınlamıştır; Atatürk'ün anlatımları Gelibolu'da bitmez; ağırlıklı olarak Türk İstiklal Savaşı'nı kapsamaktadır.

Her üç yayıncı da Atatürk'ün eliyle çizdiği ve General Sherrill'e verdiği renkli krokileri, maalesef orijinaline sadık (renkli) olarak basma özenini göstermemişlerdir.

Eserin Türkçe tercümesinin 1935 basımında "İstanbul'a Varış" başlıklı birinci bölüm tümüyle çıkarılmıştır.

1981 yılındaki Tercüman yayınları basımı ile 2006 yılındaki İlgi yayınları basımlarında Mustafa Kemal ve Martin Luther karşılaştırmasının yapıldığı "Türkçe ibadet" konulu bölüm General Sherrill'in

adlandırmasıyla "sekizinci inkılâp" maalesef yer almamaktadır. Bu durum ikinci yayında tercümenin birinciden (Tercüman yayınlarından) aktarılmasından kaynaklanmış olabilir.

General Sherrill, *Trois hommes: Roosevelt, Mussolini, Kemal,* (Paris, 1936). Bu kitabın Türkçe basımı için bkz: General Sherrill, *Üç Adam: Kemal Atatürk, Roosevelt, Mussolini,* (Çev. Cemal Bükerman), (İstanbul, Cumhuriyet M., 1937), 302 s.

Ayrıca bkz: Hikmet Özdemir, *General H. Sherrill Atatürk'ün Biyografisini Nasıl Yazdı?* (Ankara, Genelkurmay Y., 2009).

FRANSA BÜYÜKELÇİLERİ İLE İLGİLİ YAYINLAR

"Kemal Atatürk'ün Fransa'nın Ankara Büyükelçisi Henri Ponsot ile Görüşmesi", Bilal N. Şimşir, *Atatürk Dönemi -İncelemeler-,* (Ankara, ATAM Y., 2006), s. 241-244.

Albert Sarraut, "Bir Ulusun Yenileştirilmesi", *Dünyanın Gözünde Atatürk,* (Der. Ahmet Köklügiller), (İstanbul, IQ Y., 2008), s. 15-16.

Albert Sarraut, "Önsöz", Jean Deny, *Yeni Türkiye,* (Çev. Sencer Kodolbaş), (Ankara, T. İş Bankası Y., 1960). Bu eserin 1933 yılında basılan Fransızca orijinali için bkz: Jean Deny et Rene Marchand, *Petit Manuel De La Turquie nouvelle,* (Paris, Jacques Hamumont, 1933). Kitabın Türkçe çevirisinde yal-

nızca Jean Deny'nin hazırladığı birinci kısım aktarılmıştır (HÖ).

Albert Sarraut, *Mon Ambassade En Turquie*, (yayın yeri yok, Fevrier 1953), 95 s.

Bige Sükan Yavuz, "Fransız Gözüyle Atatürk Devrimi Üzerine Genel Değerlendirmeler", *Atatürk Araştırmaları Merkezi Dergisi*, Cilt XIX, Sayı 56 (Temmuz 2003).

Charles de Chambrun, "Atatürk", *Dünyanın Gözünde Atatürk*, (Der. Ahmet Köklügiller), (İstanbul, IQ Y., 2008), s. 161-164.

Charles de Chambrun, *Traditions et Souvenirs*, (Paris, Flammarion, 1952), Türkiye ile ilgili kısımlar için bkz: 68-86 ve 113-154.

Charles de Chambrun, *Atatürk et La Turquie Nouvelle*, (Paris, Fernand Sorlot, 1939), 42 s.[212]

ALMANYA ELÇİSİ NADOLNY İLE İLGİLİ YAYINLAR:

1924 yılında Almanya'nın ilk büyükelçisi olarak göreve başlayan Rudolf Nadolny, 1933 yılına kadar diplomat olarak Türkiye'de kalmıştır. Nadolny, aynı yıl ülkesinin Moskova büyükelçisi olmuş fakat Hitler'le anlaşmazlığa düşerek kendi isteğiyle

[212] Chambrun'un 1939'da Fransa'da basılan bu konferansından ve 1952'deki anı kitabından yararlanmam için yardımcı olan Aytekin Çantekin'e teşekkür ederim/HÖ.

emekli olmuştur. 1947 yılı Sonbaharında Batı Almanya'ya geçen Nadolny, 18 Mayıs 1953 günü Duesseldorf'ta öldüğü güne kadar anılarını düzenlemek için çalışmıştır. Bu anılar, daha sonra eşi ve bir çalışma arkadaşı tarafından 1955 yılında yayınlanmıştır[213].

1936 yılında Türkiye'deki gelişmeler hakkında Rudolf Nadolny imzalı çok kısa bir değerlendirme notu vardır:

Rudolf Nadolny, *Die Turkishe Innenpolititik Under Atatürk*, (Leibzig, Universitats-Verlags Buchhandl.,1936), s. 537-542. Bu metnin yeniden basımı için bkz: (Köln, Deutsche Welle, 1982), s. 11-17.

1987 yılında *Tarih ve Toplum* dergisi Almanya Büyükelçisi Rudolf Nadolny'nin Ankara'dan gönderdiği raporlardan birkaçını Türkçe olarak yayınlamıştır:

Gülayşe Koçak (Çev.), "Almanya'nın İlk Ankara Büyükelçisi Rudolf Nadolny'nin Atatürk'ün 1927 Yılında İstanbul'a Yaptığı Ziyarete İlişkin Raporu", *Tarih ve Toplum*, Sayı 39 (Mart 1987).

Gülayşe Koçak (Çev.), "Almanya'nın İlk Ankara Büyükelçisi Rudolf Nadolny'nin Gözü İle Türkiye'nin Avrupalılaşması: Şapka İnkılâbı", *Tarih ve Toplum*, Sayı 40 (Nisan 1987).

---

[213] Cemil Koçak, **Türk-Alman İlişkileri (1923–1939)**, (Ankara, TTK Y., 1991), s. 10-11, dn. 14.

Gülayşe Koçak (Çev.), "Almanya'nın İlk Ankara Büyükelçisi Rudolf Nadolny'nin Gözü İle Başken Ankara", *Tarih ve Toplum*, Sayı 42 (Haziran 1987).

Almanya Büyükelçisi Nadolny'nin özellikle har devrimi ile ilgili raporlarına dayalı Türkçe bir yayır için bkz:

Ramazan Çalık ve Ali Galip Baltaoğlu, "Alman Kaynaklarında Türk Harf İnkılâbı ve Yankıları (Elçilik Raporları-Basın ve Diğer Kaynaklar)", *Atatürk Yolu*, Yıl 14, Cilt 7 Sayı 27-28 (Mayıs-Kasım 2001), s. 263-283.

Ayrıca Prof. Nevzat Gözaydın tarafından dönemin bazı raporlarının asıllarının kopyası ve Türkçesi, Türk Tarih Kurumu Kongresi'nde tebliğ metnine ek olarak sunulmuştur:

Nevzat Gözaydın, "Almanya Dışişleri Bakanlığı'nın Gizli Belgelerinde Atatürk ve Devrimleri Üzerine Bilgiler", *XIV. Türk Tarih Kongresi (Ankara, 2-13 Eylül 2002) Kongreye Sunulan Bildiriler*, (Ankara, TTK Y., 2005), Cilt III, s. 89-96.

AVUSTURYA ELÇİLERİ İLE İLGİLİ YAYINLAR

August Ritter von Kral, *Kamâl Atatürk's Land: The Evolution of Modern Turkey*, (Translated to English Kenneth Benton), (Wien-Leibzig, Wilhelm Braumüller,1938), 283 s.

Norbert von Bischoff, *Ankara: Eine Deutung Des Neuen Werdens in Der Türkei*, (Wien-Leipzig, Adolf

Holzhausens Nachfolger, 1935), 226 s. Eserin Fransızcası için bkz: Norbert de Bischoff, *La Turquie dans le Monde: L'Empire Ottoman-La Republique Turque*, (Paris, Payot, 1936), 247 s. Eserin Türkçesi de yine aynı yıl basılmıştır: Norbert von Bischoff, *Ankara: Türkiye'deki Yeni Oluşun Bir İzahı*, (Çev. Burhan Belge), (Ankara, Ulus B., 1936), 317 s.

İnanç Atılgan, "Üç Avusturyalı Diplomata Göre Türkiye Cumhuriyeti'nin Kuruluşu", Sivas Kongresi Birinci Uluslararası Sempozyumu'na sunulmuştur (2-4 Eylül 2002).

İNGİLTERE BÜYÜKELÇİSİ LORAİNE İLE İLGİLİ YAYINLAR

Gordon Waterfield, *Professional Diplomat: Sir Percy Loraine*, (London, John Murray, 1973). Sir Percy Loraine hakkındaki bu biyografide 19, 20 ve 21. kısımlarda (s. 198-227) Türkiye Büyükelçiliği yılları yer almaktadır.

Sir Percy Loraine, *"6 Mayıs - 6 Eylül 1936 Arası Günlük Notlar"* (Kaynak: İngiliz Devlet Arşivi, FO 1011/279). Bu günlük, *Atatürk'ün Ardından* adlı kitabımda tam metin olarak yayınlanacaktır (HÖ).

Sir Percy Loraine, *Kemal Atatürk As I Knew Him*, (Broadcast on the Third Programme, BBC on 10 November 1948), (Reproduced by permission of British Broadcasting Corporation from *The Listener*, 18th November 1948). Bu önemli konuşmanın Türkçesi

için bkz: Sir Percy Loraine, "Olağanüstü Bir İnsan", (Çev. Ünal Aytür), *Türk Dili*, Cilt XIV, Sayı 158, (1 Kasım 1964), s. 109-113.

Ayrıca benim bir diğer kitabımda bu konuda bazı arşiv belgeleri yayınlanmıştır:

Hikmet Özdemir, *Atatürk ve İngiltere: Bir Barışmanın Diplomatik Tarihi*, (Ankara, ATAM Y., 2004).

2. YARDIMCI KAYNAKLAR

Ahmet Köklügiller (Der.), *Dünyanın Gözünde Atatürk*, (İstanbul, IQ Y., 2008), 382 s.

Ali Karakaya, *Milli Mücadele'de Manda Sorunu Harbord ve King-Crane Heyetleri*, (Ankara, Başkent M., 2001), 222.

Ali Necip Günaydın, *Milli Mücadelede Sivas ve Mustafa Kemal Paşa*, (Sivas, 2000), 178 s.

Almanya Büyükelçiliği İnternet Sayfası, "Atatürk'ün Büyükelçiliği Ziyareti", (http://www.ankara.diplo.de), 19 Temmuz 2009.

Atatürk'ün Nöbet Defteri 1931–1938 (Top. Özel Şahingiray), (Ankara Üniversitesi TİTE Y., 1955).

Aytül Tamer, *İrade-i Milliye: Ulusal Mücadelenin İlk Resmi Yayın Organı*, (İstanbul, Tüstav Y., 2004), 248 s.

Bilal N. Şimşir, "Amerika'da Ermeni Lobisi ve Lozan Anlaşması Kavgası", *Ermeni Araştırmaları*, Sayı 3 (Eylül-Ekim-Kasım 2001), s. 33-64.

Bilal N. Şimşir, "Dış Dünyanın Gözüyle Atatürk", *10 Kasımlarda Atatürk'ü Anmak ve Anlamak*, (Haz. Zeki Dilek), (Ankara, ATAM Y., üçüncü basım 2007), s. 203-224.

Bilal N. Şimşir, *Ankara... Ankara*, (Ankara, Bilgi Y., 1988), 463 s.

Bilal N. Şimşir, *Atatürk Dönemi –İncelemeler-*, (Ankara, ATAM Y., 2006).

Bilal N. Şimşir, *Atatürk ve Yabancı Devlet Adamları*, (Ankara, TTK Y., 2001), Cilt IV.

Bilal N. Şimşir, *Atatürk ve Yabancı Devlet Başkanları*, (Ankara, TTK Y., 1993), Cilt I.

Bilal N. Şimşir, *Atatürk ve Yabancı Devlet Başkanları*, (Ankara, TTK Y., 2001), Cilt II.

Cemal Kutay, *Türk Milli Mücadelesinde Amerika*, (İstanbul, Boğaziçi Y., 1979), 211 s.

Cemil Koçak, *Türk-Alman İlişkileri (1923–1939)*, (Ankara, TTK Y., 1991), 277 s.

Deniz Bilgen, *ABD'li Gözüyle Sivas Kongresi*, (İstanbul, Kaynak Y., 2004), 366 s.

Fahir Armaoğlu, "Atatürk Döneminde Türk-Amerikan İlişkileri", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt XIII, Sayı 38 (Temmuz 1997), ayrı basım.

Falih Rıfkı Atay, *Çankaya*, (İstanbul, Doğan Kardeş M., 1969), s. 586 s.

Gazi Mustafa Kemal, *Söylev (Nutuk)*, (Ankara Üniversitesi Basımevi, 1963), Birinci Cilt, 623 s.

Hikmet Özdemir, *Atatürk'ün Liderlik Sırları*, (İstanbul, Remzi K., 6. Basım, 2007).

Hüsrev Gerede'nin Anıları, (Haz. Sami Ünal), (İstanbul, Literatür Y., 4. Basım 2003), 302 s.

İzzet Öztoprak, *Türk ve Batı Kamuoyunda Milli Mücadele*, (Ankara, TTK Y., 1989), 272 s.

Kadir Kasalak, *Milli Mücadele'de Manda ve Himaye Meselesi*, (Ankara, Genelkurmay Y., 1993), s. 199 s.

Kemal Arıburnu, *Sivas Kongresi: Samsun'dan Ankara'ya Kadar Olaylar ve Anılarla*, (Ankara, ATAM Y., 1997).

Kılıç Ali'nin Anıları, (Der. Hulusi Turgut), (İstanbul, T. İş Bankası Y., 11. Baskı 2005), s. 796 s.

Lord Kinross, *Atatürk: Bir Milletin Yeniden Doğuşu*, (Türkçesi Necdet Sander), (İstanbul, Altın K., 12. Basım 1994), 592 s.

Mazhar Müfit Kansu, *Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber*, 2. Kitap, (Ankara, TTK Y., 1968), 624 s.

Mehmet Perinçek, *Atatürk'ün Sovyetlerle Görüşmeleri: Sovyet Arşiv Belgeleriyle*, (İstanbul, Kaynak Y., 2. Basım 2007), 488 s.

Metin Ayışığı, *Kurtuluş Savaşı Sırasında Türkiye'ye Gelen Amerikan Heyetleri*, (Ankara, TTK Y., 2004), 256 s.

Mustafa Yılmaz, *İngiliz Basını ve Atatürk'ün Türkiyesi*, (Ankara, Phoenix Y., 2002).

Nurşen Mazıcı, *ABD'nin Güney Kafkasya Politikası Olarak Ermenistan Sorunu 1919–1921*, (İstanbul, Pozitif Y., 2005), 160 s.

Ramazan Çalık, "Atatürk'ün Ölümü Üzerine Alman Basınında Yer Alan Haberler", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt XVIII, Sayı 54, (Kasım 2002).

Ruşen Eşref Ünaydın: Bütün Eserleri, (Haz. Necat Birinci ve Nuri Sağlam), Cilt 6, Hatıralar IV, (Ankara, TDK Y., 2002), 211 s.

Salahi R. Sonyel, "İngiliz Belgelerinde Milli Mücadele ve Mustafa Kemal Atatürk 1919–1923", *10 Kasımlarda Atatürk'ü Anmak ve Anlamak*, (Haz. Zeki Dilek), (Ankara, ATAM Y., üçüncü basım 2007), s. 237-241.

Salahi R. Sonyel, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri*, (Ankara, TTK Y., 1995), 373 s.

Salahi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika I*, (Ankara, TTK Y., 3. Baskı 1995), 255 s.

Salahi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika II*, (Ankara, TTK Y., 3. Baskı 2003), 399 s.

Taha Akyol, *Ama Hangi Atatürk*, (İstanbul, Doğan K., 2008), 578 s.

Vamık D. Volkan ve Norman Itzkowitz, *Ölümsüz Atatürk*, (İstanbul, Bağlam Y., 1998), 480 s.

Yakup Kadri Karaosmanoğlu, *Atatürk*, (İstanbul, Remzi K., 1946), 122 s.

EK - 2

ATATÜRK TARAFINDAN ÇİZİLEN KROKİLER

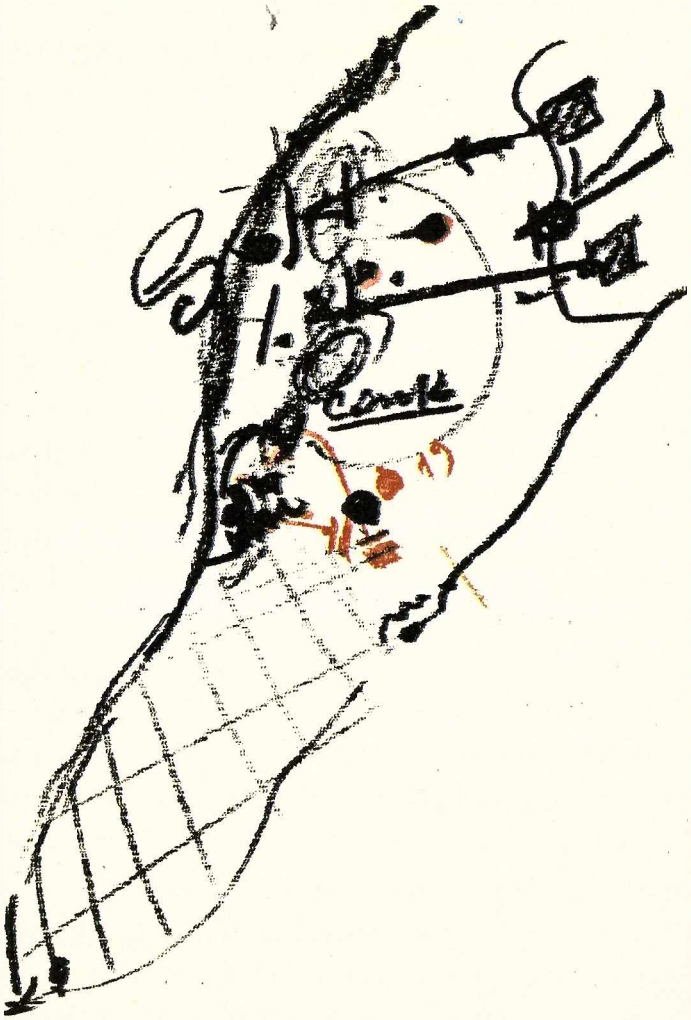

Kroki – 1 : Arıburnu ve Suvla Koyu Harekâtı

Sultan

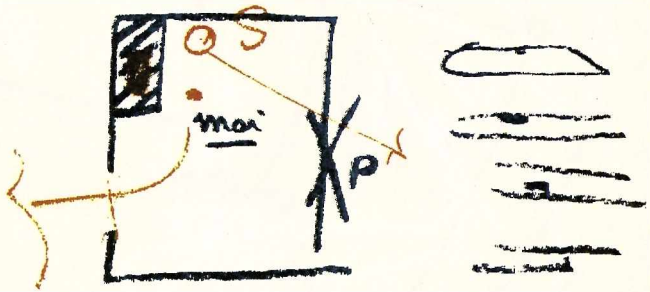

Kroki – 2 : Sultan'la Son Görüşme

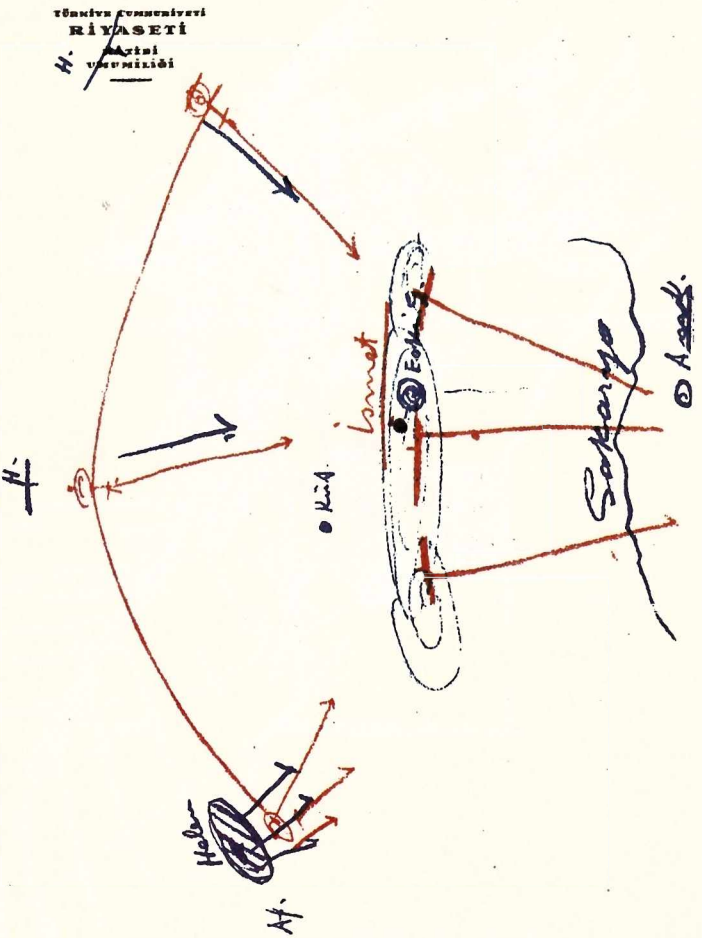

Kroki – 3 : Sakarya Savaşı İlk Evre

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
RİYASETİ
KÂTİBİ
UMUMİLİĞİ

(2)

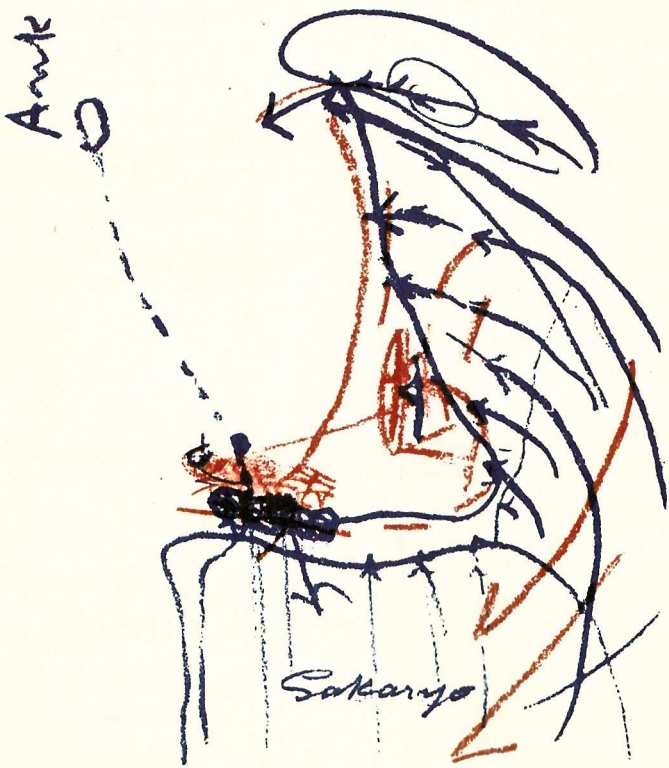

Kroki – 4 : Sakarya Savaşı İkinci Evre

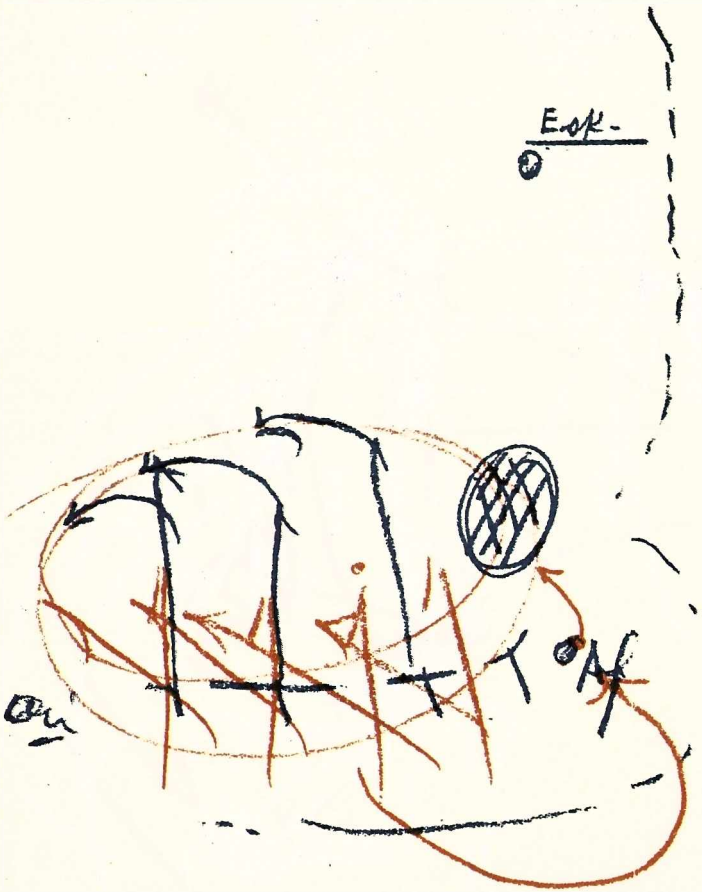

Kroki – 5 : Dumlupınar Savaşı

DİZİN

A

Abilov, 6, 54, 55, 59, 60, 151, 155, 179
Ahmet Emin, 12
Ahmet Muhtar, 62
Ahmet Rüstem, 27, 32
Aralov, 5, 6, 52, 54, 55, 56, 57, 58, 59, 145, 159, 180
Armstrong, 126

B

Bekir Sami, 16, 32, 137
Bilal N. Şimşir, 60, 183, 188, 189
Bischoff, 5, 7, 102, 103, 104, 105, 106, 107, 109, 110, 111, 112, 113, 115, 117, 118, 119, 120, 121, 122, 124, 138, 139, 155, 162, 163, 186, 187
Bristol, 35, 36, 61, 62
Brown, 21, 22
Burhan Belge, 102, 103, 104, 187

C

Cemal Kutay, 25, 189
Chambrun, 5, 7, 140, 152, 163, 184

D

Dulles, 9

E

Eisenhower, 9

F

Fahir Armaoğlu, 47, 48, 189
Fethi Tevetoğlu, 25, 31, 32, 50, 175, 176
Frunze, 5, 6, 150, 151, 155, 178, 179, 180

G

Gerard, 63, 64
Grew, 7, 63, 65, 66, 68, 69, 72, 73, 146, 147, 150, 177, 181

H

Halide Edip, 12, 69
Hamdullah Suphi, 171
Harbord, 4, 5, 6, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 18, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 33, 34, 35, 36, 37, 38, 39, 40, 42, 43, 44, 46, 47, 48, 49, 50, 51, 52, 137, 138, 149, 175, 176, 177, 178, 188
Hitler, 32, 128, 129, 131, 184
Hohler, 44, 45
Hoower, 9, 10
Howard, 62
Hüseyin Pektaş, 23, 24, 31, 32, 34, 36
Hüsrev Gerede, 27, 28, 190

İ

İbrahim Süreyya, 137
İskender, 140

J

Jean Deny, 183, 184

K

Kaçadoryan, 13

Kazım Karabekir, 16, 32, 33
Kellog, 64
Kemal Arıburnu, 24, 34, 190
Kılıç Ali, 190
Kojassar, 13
Kowalski, 160, 161
Kral, 5, 7, 83, 111, 1.37, 164, 186

L

Litvinov, 74
Lord Kinross, 29, 39, 40, 190
Lyautey, 99

M

Mazhar Müfit, 137, 190
McCoy, 13, 44, 45
Moseley, 13, 26, 178
Mussolini, 128, 129, 131, 183

N

Nadolny, 7, 167, 184, 185, 186
Noradunkyan, 11
Nuri Bey, 42
Nurşen Mazıcı, 48, 49, 181

O

Ohanesyan, 13

Ö

Ömer Mümtaz, 137

P

Pastırmacıyan, 11
Percy Loraine, 4, 5, 7, 124, 125, 129, 130, 131, 132, 133, 156, 157, 159, 187, 188
Pershing, 10
Petro, 76
Ponsot, 7, 157, 183

R

Rauf Bey, 14, 15, 32, 51, 69
Reşit Paşa, 14, 15,18
Ruşen Eşref, 35, 36, 68, 157, 171, 172, 173, 174, 191

S

Salahi Sonyel, 49, 50
Sarraut, 3, 4, 5, 7, 183, 184
Seçil Akgün, 25, 26, 178
Serjanyan, 13
Sherrill, 4, 5, 7, 8, 51, 74, 75, 77, 78, 79, 81, 82, 85, 89, 91, 92, 93, 95, 96, 99, 135, 136, 140, 141, 142, 143, 144, 146, 147, 148, 153, 154, 161, 165, 168, 170, 177, 181, 182, 183

Ş

Şekerciyan, 13

T

Tevfik Rüştü, 62, 147, 152, 157, 160

V

Vedat Nedim, 103
Velid, 19
Wilson, 9, 10, 12, 19, 20, 23, 40, 43, 46, 47, 48

Y

Yakup Kadri, 171, 191
Yunus Nadi, 12
Yusuf İzzet, 171

Z

Zaven Efendi, 12
Zvonaryev, 55

HİKMET ÖZDEMİR

Siyasetbilimci, Cumhurbaşkanı (E) Başdanışmanı, Kırıkkale, Başkent, Kocaeli Üniversitelerinde ve tam zamanlı olarak Türk Tarih Kurumunda görev yapmıştır.

Türk Parlemento Tarihi Araştırma Grubu Editörü ve Türk Askeri Tarih Komisyonu Üyesidir.

Türkiye Cumhuriyeti'nin siyasal-kurumsal gelişimi; Türk-Ermeni işikileri; Atatürk'ün liderliği konularında konferanslar vermektedir.

Yayınlanmış 36 kitabı vardır.

"Atatürk'ün Liderliği" başlıklı bu incelemede yabancı diplomatların tanıklıklarına başvurulmasının üç nedeni vardır: Birincisi, diplomatlar meslekleri gereği olarak, devlet başkanı ile yakın temas imkânı olan bir gruptur ve sürekli olarak muhataplarıyla temas kurmak ve bilgi toplamakla görevlidir. Onların gözlemleri ve değerlendirmeleri bu tür bir çalışmada hiç kuşkusuz zengin bir malzeme olarak kabul edilmek durumundadır. İkincisi, meslek olarak diplomatik, ömür boyu muhataplarıyla ilişki kurmak ve istihbarat toplamak demektir. Üstelik onlar bu işi meslek yaşamları boyunca farklı ülkelerde ve farklı liderler hakkında karşılaştırmalı olarak sürdürme üstünlüğüne sahiptir. Üçüncü bir neden olarak şunu söylemek mümkündür: Diplomatların görevli bulundukları ülkelerin başkentlerinde hazırladıkları raporlar, çoğu kere olaylarla ilgili tarihi arka planın bilinmesinde "gizli" ve "çok gizli" dereceli bilgilerle doludur.